

Anëtarët e jurisë që nominojnë poetin laureat duhet të ishin njerëz të respektuar për gjykimet profesionale të njohjes së mirë të krijimtarisë shqipe dhe të poezisë shqipe në zhvillim, që të kishin njohje të mirë të poezisë bashkëkohore europiane dhe botërore, që gjykimet e tyre të bëheshin jo nga arroganca numerike e votës, por nga gjykimet dhe vlerësimet e argumentuara estetikisht, në përputhje me kriteret e kanoneve estetike të poezisë...

SI MUND TË ZGJIDHEJ MË NORMALISHT POETI LAUREAT

Nga RUDOLF MARKU

Poeti Laureat i Shqipërisë

Romani i shkrimtares Mira Meksi

**NJË BISEDË E
PABOTUAR ME
ALI PODRIMJEN**
Nga Bashkim Kuçuku (fq. 7)

SHËNIME MBI LIBRAT

Pjesë nga libri në proces "Petro Marko – shkrimtari i lirisë"

**LEJANIA - VARGJET
QË FLASIN NGA VARRI**

Nga Behar Gjoka (fq. 8)

"Paqja e përgjakur e Adamit", Agron Tufa
**SHKËLQIME HUMANISTE MES
LLUMNAJËS BASHKËKOHORE**

Nga Arbër Ahmetaj (fq. 13)

Romani "Të gjallë e të vdekur" i Nasi Lerës

**APELE TË DIKTUARA
NGA PESHAT E RËNDA
TË KOHËS POLITIKE**

Nga Kosta Nike (fq. 15)

**KUSH I NEMI
"BJESHKËT E NEMUNA"?**

Nga Mehmet Elezi (fq. 10)

**TRE CIKLE DHE NJË
DIZAJN METAFORASH NGA
MELITA VJERDHA**

Nga Frano Kulli (fq. 19)

(fq. 4)

Në udhëtimin bibliografik ku na shpien personazhet e "Kutia e Agatha Christie-t"

nga Andreas Dushi

P prej vitesh mendoj se historinë e letrarizuar të Shqipërisë, më mirë se kushdo e ka shkruar dhe treguar Mira Meksi. Nga antikiteti ilir që e rrëfen Teuta në *Mallkimi i priftëreshave të Ilirisë*, deri te periudha pas Luftës II Botërore me *Diktatori në Kryq*, zbërthimi i veprës së ikonografisë më të njohur shqiptar Onufri në *E kuqja e demave*, llahtaret e Mesjetës së Vonë të *Frosina* e *Janinës* apo edhe një problem bashkëkohor, i kthyer shumë shpejt në histori që dëshiron të harrohet...

**PORTRETI QË FRYMËZOI
SHEKSPIRIN TË SHKRUANTE
OTHELLON**

Nga Dr. Bledar Kurti (fq. 17)

**ART I PAMUNDUR?
RREZIQET E
PËRKTHIMIT LETRAR**

nga Paul Haund

Përktheu: Granit Zela

(fq. 20)

BIBLIOTEKË

— Miljenko Jergović (fq. 18)

Letra
(Përktheu Xhelal Fejza)

— Charles Baudelaire (fq. 23)

Një vdekje heroike
(Përktheu Besiana Kadare)

— Rei F. Hodo (fq. 14)

*Për poetët ka gjithnjë
stinë të dhembjes*

— Rozafa Shpuza (fq. 12)

Ka net si sonte

— Ballsor Hoxha (fq. 16)

Pas fatkeqësisë

— Arben Meksi (fq. 24)

Karikatura e së shtunës

Dy ligjërime të Mid'hat Frashërit
mbajtur në Lidhjen e Kombeve
në vitin 1923

**FJALA E MIT'HAT FRASHËRIT
NË LIDHJEN E KOMBEVE**

Përgatitur nga Aurenc Bebja (fq. 9)

(Opinione personale) SI MUND TË ZGJIDHEJ MË NORMALISHT POETI LAUREAT

Nga Rudolf Marku

1. Me gjithë respektin që kam dhe do të kem për të gjithë anëtarët pjesëmarrës të jurisë së këtij viti, kolegë të mi të nderuar, si dhe për QKLL-në dhe drejtoreshën e saj, zonjën Alda Bardhyli, mendoj se vizioni dhe kriteret për të përzgjedhur laureatin e poezisë shqipe kanë disa mungesa dhe disa keqkuptime jo pak serioze, me të cilat është e vështirë të pajtohesh.

Emërimi i poetit laureat përcaktohet nga një rregullore që hartuesit e saj e kanë quajtur Rregullorja e Procedurës së Çmimit “Poet Laureat”. Është e kuptueshme arsyeja përse duhet ta fillojmë me leximin e rregullores së përmirësuar, variantin më të fundit zyrtar, formuluar nga QKLL-ja. Kjo rregullore, për mendimin tim, është edhe burimi nga rrjedhin të gjitha keqkuptimet për të zgjedhur poetin laureat të Shqipërisë. Kjo është arsyeja që, menjëherë pas leximit të saj, para më shumë se një jave, i shkrova zonjës Bardhyli si më poshtë.

Në fillim mendova se do të ishte më mirë ta diskutoja më parë me znj. Bardhyli privatisht, por nuk pata rast ta diskutoj, pasi menjëherë m'u bë e qartë se pala tjetër nuk donte të dëgjonte. Në përgjigje të disa vërejtjeve të mia të lartpërmendura, paraqitur shkurtimisht me shkrim, znj. Bardhyli më dha vetëm përgjigjen telegrafike: “Vërejtjet do të shqyrtohen.” Pas pak, një punonjëse që ka shkruar veç emrin e saj, por jo pozitën dhe as çfarë përfaqëson zyrtarisht, me anë të një teksti që veç zyrtar nuk mund të quhet, më shkruan në WhatsApp: “Rregullorja e përzgjedhjeve të poetit laureat ka natyrë juridike, si e tillë nuk çmon as poetin laureat e as poezinë shqipe!”

Në fakt, autorja e letrës ka shënuar që në krye një emër. I kërkoj autores enigmatike të këtij teksti që të di se çfarë pozite zyrtare ka zonjusha që më shkruan, që të di se me kë po komunikoj. Përgjigjja është se quhet A. Pashaj. I shkruaj përsëri duke ia kujtuar se emri nuk është titull zyrtar dhe se emrin e lexova që në krye. I kërkoj përsëri të di se çfarë përfaqëson zyrtarisht. Më së fundi, më thotë se unë duhej ta ditkam se ajo është sekretarja teknike e “Poetit laureat”, njëkohësisht specialiste pranë QKLL-së. E pyes përsëri: Specialiste? A nuk duket titulli specialiste një profesion shumë i përgjithshëm? Specialiste për çfarë, ju lutem? Ajo ma kujton se unë duhet të ruaj etikën...

Një dialog i denjë për Ezen Jonesko-n!

2. Ndonëse QKLL-ja ngul këmbë se ka ndjekur traditën e praktikave të vendeve të tjera për procedurën e emërimit të laureatit të poezisë, praktikisht kjo qendër është në një rrafsh diametralisht të kundërt me këto tradita. Zonjusha specialiste e QKLL-së shkruan me shumë ndershmëri: “Rregullorja e përzgjedhjeve të poetit laureat ... nuk çmon as poetin laureat dhe as poezinë shqipe.” Nuk besoj se kjo është thjesht çfarë personalisht mendon kjo sekretare speciale (teknike) dhe njëkohësisht specialiste. Duket se është udhëzuar të përgjigjet kështoj. Vetë QKLL-ja e përcakton që në Rregulloren e saj emërimin e poetit laureat si çmim (Neni 6. 1. Në kuadër të projektit “Poeti laureat” krijohet juria si organ vendimmarrës në dhënien e çmimit poetit laureat. Rregullorja, kreu 4, neni 6).

Poeti laureat është një emërim me një përgjegjësi shumë të madhe. Në momentin kur QKLL-ja e sheh poetin laureat si çmim që jepet pas fitimit

E nderuara znj. Bardhyli,

Në të vërtetë, mendoj se ky variant i përmirësuar i Rregullores është më i keq se ai tjetri, të cilin ky ka synuar ta përmirësonte. Rregullorja është shkruar shumë keq, ka nonsense dhe koncepte të keqkuptuara për poezinë dhe poetin laureat. Që në fjalinë e parë të nenit 2, pika a – “Rregullorja përcakton kushtet për vlerësimin e çmimit ‘Poeti laureat’, masën e shpërblimit të fituesit dhe mënyrën e funksionimit të jurisë për projektin e çmimit ‘Poeti laureat’”, kështu fillon kjo rregullore – pa menduar dy herë, nuk duhet të thuhet kushtet, por kriteret; po ashtu, nuk mund të konsiderohet si pikë e rëndësishme që në fjalinë e parë të Rregullores “masa e shpërblimit”, sikur të jetë fjala për një rregullore të natyrës fitimprurëse tregtare; kjo pikë duhej të zhvendosej në fund, qoftë edhe për arsye etike të respektimit të natyrës së poezisë.

Në pikën b thuhet: Projekti i Qendrës Kombëtare të Librit dhe Leximit, “Poeti laureat” është vlerësimi më i lartë... Me këtë formulim të fjalisë del se “projekti qenka vlerësimi më i lartë”? Mund të vazhdoja gjatë dhe të shkruaja për plot gjëra të tjera, por nuk kam ndër mend të flas (a të shkruaj) aty ku ndiej se nuk ekziston dëshira për t'u dëgjuar.

Nuk besoj se unë i ngre këto probleme se jam kundër Qendrës. Ngritjen e QKLL-së, si institucion, të ideuar nga ca miq të ditur, me angazhime dhe njohuri serioze të poezisë shqipe dhe asaj botërore, e kam pritur me entuziazëm. Në të kundërt, gjithçka e asaj që nuk shkon është pasojë e këtij keqkuptimi të rolit të Qendrës Kombëtare të Librit dhe Leximit, si dhe të rolit të drejtorit/drejtoreshës së QKLL-së. Prandaj le ta fillojmë edhe një herë me Rregulloren e QKLL-së për zgjedhjen e poetit laureat. Le t'i referohemi ekuivalentit të këtij roli në praktikën e SHBA-së, ku ekuivalenti amerikan i drejtoreshës së QKLL-së së Tiranës do të ishte bibliotekari që qëndron në krye të Bibliotekës së Kongresit, i cili emërohet nga presidenti i SHBA-së me këshillimin dhe aprovimin e Kongresit. Ky/kjo bibliotekar/e (citoj): “...ka një përgjegjësi të gjerë rreth së drejtës së autorit dhe pasi emërohet vetë, ai/ajo emëron dhe poetin laureat të SHBA-së.” Sipas kësaj, drejtori i QKLL-së do të ishte automatikisht personi përgjegjës që do ta emëronte poetin laureat të radhës, dhe askush tjetër. Ngaqë ne shqiptarët kemi një dashuri obsesive për sistemin e jurive, edhe nëse në dhënien e çmimit (po përdor temin zyrtar të QKLL-së) do të kishim një juri (ashtu siç realisht e kemi), juria në këtë rast do të kishte veç një “rol konsultonjës”, për ta ndihmuar me këshilla drejtorin a drejtoreshën e QKLL-së, në këtë rast zonjën Bardhyli.

Pra, drejtori/drejtoresha – jo thjesht Alda Bardhyli – duhej të ishte kryetarja e jurisë dhe ajo, pavarësisht se çfarë do të mendonin anëtarët e jurisë, do të vendoste përfundimisht emërimin e poetit laureat. Sepse supozohet se ai/ajo që është emëruar drejtor/drejtoreshë e QKLL-së dhe po aq edhe punonjësit e saj, janë edhe njohësit më të mirë e më të hollësishëm të letërsisë dhe sidomos të poezisë, dinë përmendsh poezi të tëra nga krijimtaria poetike e vendit të vet dhe kanë botuar studime serioze dhe “book review” rreth poezisë në korrent. Në korrikun e vitit 1994 kam pasur fatin të kem qenë i ftuar në Library of Congress, Washington DC, në godinën e Senatit Amerikan dhe punonjësit e Bibliotekës, gjithashtu, kishin ftuar edhe dy poetet laureate: Rita Dove-in, që e kishte dorëzuar mandatin dhe Maya Angelou-in, që ishte zgjedhur laureate. Dy punonjëset e Bibliotekës së Kongresit filluan të thoshin poezitë e dy poeteshave lehtësisht përpara meje që isha i ftuar. Për të mos përmendur faktin tjetër se i ftuari që kishte qenë para meje, me të cilin u ndesha në hyrje/daljen e derës, ishte nobelisti Joseph Brocki. Në SHBA, ç'është e vërteta, poeti laureat emërohet me procedura të thjeshta, edhe pse shumë të përgjegjshme, jo aq ceremoniale sa zgjedhja e papës, siç shkruan me të qeshur drejtori aktual i Library of Congress. Është ky institucion prestigjioz – biblioteka më e madhe në botë – që fillon t'u kushtojë vëmendje sugjerimeve të ndryshme për poetin e ardhshëm laureat; në bazë të këtyre sugjerimeve, “QKLL-ja amerikane” përpilon një listë (short-list) nga punonjësit e Bibliotekës së Kongresit, konkretisht nga Departamenti i Poezisë dhe Letërsisë, duke marrë këshilla prej laureatëve të mëparshëm, nga poetët e shquar dhe nga kritikët më të njohur. Emërimi final dhe zgjedhja finale bëhet prej bibliotekarit, prej drejtorit të përgjithshëm, të Library of Congress – pra, nga Alda Bardhyli.

Siç del më sipër, të vetmit “anëtarë të jurisë” për të emëruar poetin laureat të SHBA-së qenkan njerëzit që zgjidhen nga tri kategori: ish-laureatët e mëparshëm, poetë të njohur e me prestigj krijimtarie dhe studiues të njohur e autoritarë të cilët janë, si të thuash, ligjvënësit e hierarkisë së poezisë në vendin e tyre. Edhe QKLL-ja duhej të kishte kuptuar deri më sot se tri përgjegjësitë e veta më të mëdha që ka Library of Congress, apo QKLL-ja në ekuivalencën shqiptare, janë: a) promovimi i letërsisë shqipe, b) zgjedhja e poetit laureat dhe c) mbrojtja e “copy right” të autorëve shqiptarë.

Te ne vihet re vetëshmangia e drejtoreshës së Qendrës nga procesi i emërimit të laureatit, thjesht për të qenë në zonën e rehatisë, larg fjalëve dhe zhurmës së pasemërimit. Thjesht për të shmangur përgjegjësinë e zgjedhjes, apo për t'i nxjerrë nga zjarri gështenjat me duart e të tjerëve! Ky është keqkuptimi më i madh. E dyta është vendosja në periferi e ish-poetit laureat, sidomos kur është puna për të dhënë a për të marrë këshilla. Ish-poetit laureatit i thuhet se ai është thjesht një votë. Dhe e treta është shmangia e mendimit të poetëve të talentuar që kanë kontribuar dhe vazhdojnë të kontribuojnë në emancipimin e mëtejshëm të poezisë shqipe (rasti i Ismail Kadaresë) dhe po ashtu shmangia e mendimit të studiuesve më seriozë të letërsisë, të cilët botojnë në revista prestigjioze mendimet dhe studimet e veta për poezinë.

Gjithsesi, si ish-poeti laureat i periudhës që kaloi, gjej rastin të falënderoj Qendrën, sidomos znj. Bardhyli, për bashkëpunimin tonë të afërt dyvjeçar. Por dëshira ime është që çështja e poetit laureat të zgjidhet sipas një procedure profesionale, me dinjitetin që i shkon poezisë shqipe dhe kulturës shqiptare, dhe jo me diletantizma, me ngutje dhe mungesa përgjegjësie. Kjo Rregullore mendoj se duhet parë nga fillimi deri në fund. Për të mirën e saj. Unë nuk do të shkruaj hollësisht për të, me shkrim, sepse nuk ndiej të ekzistoj një instinkt vetëkritik tek të tjerët. Nëse do të dëgjohej, do të kisha edhe një propozim që më duket jo i parëndësishëm. Mendoj se, ndryshe nga pika 7 e nenit 3 të Rregullores, “Ruajtjes së konfidencialitetit”, do të ishte më mirë që mbledhja finale për zgjedhjen e laureatit të transmetohej direkt me video live nga QKLL-ja, para se të lajmërohej në avancë dita dhe ora.

Me respekt, R. M.

të një gare, lind keqkuptimi se poeti laureat është diçka për të cilën mund të konkurrojnë të gjithë ata që dinë të shkruajnë vargjet, që nga poetët e konfirmuar deri tek ata që kanë botuar librat e parë a të katërt, pa asnjë impakt në botën letrare. Ashtu siç po ndodh edhe këtë vit, në përzgjedhjen e 10 kandidatëve të parë, mes të cilëve lexon emra të autorëve që nuk të thonë asgjë, autorë që mund të jenë po aq të zakonshëm sa dhe të paktën 500 autorë të tjerë të pazgjedhur, dhe nga ana tjetër mungesa e disa emrave të tjerë (p.sh. mungesa e poeteshës Mimoza Ahmeti) që e turpërojnë këtë listë. Ç'është e vërteta, lista e dhjetëshes së parë ka disa emra që do ta nderonin emërimin e poetit laureat, por nuk kuptohet se si këtyre emrave të nderuar u janë bashkëngjitur ca emra të tjerë që qëndrojnë në paradhomën e poezisë, për nga diletantizimi dhe insinifikatimi i krijimtarisë së tyre.

3. Për arsye të këtij keqkuptimi, që në fillimin e vet, emërimi i poetit laureat është bërë një fushë sharjesh dhe përgojimesh banale, siç po ndodh me britmat vulgare për gjykimin e emërimit të laureatit në faqet e një gazete populiste, duke besuar se çdo luftëtar i radhëve mund të marrë pjesë në diskutimin për laureatin, pikërisht ngase vetë përcaktimi i poetit laureat është bërë në mënyrën më të mundshme diletante. Le ta themi, troç, është bërë pak a shumë sipas vizionit të dikurshëm të vatrave të kulturës, duke fetishizuar gangrenën kanceroze të masivitetit të letërsisë e të poezisë, të pjesëmarrjes së masave të gjëra në synimin për të qenë poet laureat, shkrimtar, poet, kritik dhe mendimtar i historiografisë letrare... Studiuesi i letërsisë Josif Papagjoni botonte, para ca kohësh, një shkrim serioz dhe të drejtë rreth këtij fenomeni të mbrapshtë.

Është e vërtetë se poezi dhe letërsi mund të shkruajë gjithkush që dëshiron dhe po ashtu, në kushtet e lirisë së tregut, mund të botojë gjithkush. Një fenomen i tillë ka ndodhur shumë kohë më parë në vendet e zhvilluara. Por, pavarësisht nga ky vërsim botimesh, sidomos në kushtet e sotme të lehtësisë së printimeve, letërsia serioze dallohet nga letërsia diletantiste dhe komercialiste, dhe ato që e bëjnë këtë dallim janë pikërisht qendra të tilla si QKLL-ja. Dhe ky dallim mes diletantizmit dhe letërsisë elitare duhej të ishte edhe njëri ndër synimet e përzgjedhjes së laureatit, si një shembull mes letërsisë së kultivuar estetikisht dhe asaj amatoreske.

Te ne nuk po ndodh kështu: vizioni stimulues i letërsisë masoviste po bëhet vizioni kryesor i QKLL-së. Emërimi i poetit laureat synohet të bëhet nga një juri e përbërë nga 5 veta dhe secilit anëtar të jurisë i thuhet të sjellë nga 5 autorë të preferuar, gjë që do të thotë se laureati duhet të zgjidhet nga një listë prej 25 kandidatëve. Prej 25 vetave përzgjidhen 10 kandidatura, thuhet në Rregulloren e përmirësuar të zgjedhjes së poetit laureat nga QKLL-ja. Dhe cilët janë anëtarët e tjerë të kësaj jurie? Në mënyrën më të pagabueshme, njerëz të respektuar, që kanë një emër në një fushë të vetën, por jo në atë të poezisë. Asnjëri prej tyre nuk ka shkruar a botuar një shkrim të vetëm mbi poezinë, një shqetësim për poezinë, një afirmim për poezinë, pale pastaj të kenë shkruar vetë poezi, në mos kanë shkruar vargëzime

diletantësh. Do të isha i lumtur që nga Kosova të kishim Sabri Hamitin, Eqrem Bashën, Flora Brovinën, qoftë edhe Ali Aliun, a plot e plot të tjerë, në vendin e zonjës së nderuar aktuale e cila, përmes informacioneve në Internet, merret vesh se është një profesore dhe e barazisë gjinore, profesore dhe e filozofisë dhe një aktiviste në mbrojtjen e të drejtave të gruas, si dhe autore e katër vëllimeve poetike (poezia e saj e publikuar në Internet të jep përshtypjen e një krijimtarie nën mesatën e poezisë), por që duket qartë se i mungojnë kredencialet e duhura profesionale, njohëse dhe krijuese për të vendosur mendim për emërimin e poetit laureat. Për të vendosur për "çmimin e gruas më aktive në mbrojtjen e të drejtave të gruas shqiptare" natyrisht që po, por jo në emërimin e poetit laureat. Ose një miku im romancier, i cili duhej vetë të kishte refuzuar për të qenë në një juri që zgjedh poetin laureat, po ashtu siç

duhej të kishte refuzuar të merrte pjesë në këshillin (jurinë) e përzgjedhjes së balerinës më të mirë një hedhës me emër i çekiçit... E kështu me radhë.

Do të ishte, sipas mendimit tim, më e drejtë dhe më në nderin e poezisë shqipe, po që se do të kishim të ftuar, në vendosjen e emërimit të poetit laureat, personalitete të poezisë dhe të njohjes së thellë të saj, si Aurel Plasarin, Ardian Ndrecën, Sabri Hamitin, Gëzim Bashën, Ardian Vehbiun, Sadik Bejkon, Natasha Lakon, Primo Shllakun, Josif Papagjonin, Ymer Çirakun, Kristaq Jorgon, Behar Gjokën, Ali Aliun, Gazmend Krasniqin, Emrije Krosin, Agim Baçin e ca të tjerë, sesa një gazetare televizive dhe recensuese të prozës e cila njihet se e njeh botën e botimeve në korrent, por njihet gjithashtu se nuk ka botuar asnjë shkrim të vetëm për poezinë.

4. Mendoj se juria e nominimit të poetit laureat duhej të mos përbëhej

kurrë më tepër se nga 3 anëtarë, madje mund të jetë vetëm një personalitet akademik i studimit të poezisë apo një kritik a studiues i besueshëm për njohjen e thellë të poezisë shqipe dhe jo vetëm të saj, i besueshëm përmes veprave studimore dhe kritike mbi poezinë. Nuk ka nevojë për një juri me më tepër se maksimumi tri veta, sepse presupozohet se të mundshmit për t'u nominuar si poet laureat njihen nga shkrimtarët, studiuesit, kritikët dhe lexuesit e vëmendshëm që më përpara. Në nominimin e poetit laureat nuk duhet të ketë të papritura, përveç atyre zhurmëmëdhënjeve që duan të habiten vetvetiu, për të krijuar situata ligësish, nga zhgënjimi se nuk qenka zgjedhur ata vetë. Nominimi i poetit laureat duhet të jetë përzgjedhja e një poeti shumë të njohur mes ca poetëve të tjerë shumë të njohur dhe jo zgjedhja e një poeti të njohur mes poetëve të panjohur, a zgjedhja e një poeti të panjohur mes poetëve të panjohur, a, mos më keq, zgjedhja e një poeti të panjohur nga mesi i poetëve të njohur.

Kur kam dashur t'i ngre këto çështje në mbledhjen e parë dhe të dytë dhe të tretë të nominimit (çmimit) të poetit laureat, jam ndeshur me mosdashjen e dëgjimit, me arsyetimin se jam veç një votë. Gjëja e fundit që i shkon nominimit të poetit laureat është që emërimi i tij të shihet si një çështje vote. Në letërsi dhe arte nuk ka votime, ka argumentime të thella profesionale nga njohësit e poezisë. Duhet të fitonte njohja dhe argumenti, jo vota.

Por le të ndalemi shkurt te njohja e poezisë, te njohja. Anëtarët e jurisë që nominojnë poetin laureat duhet të ishin njerëz të respektuar për gjykimet profesionale të njohjes së mirë të krijimtarisë shqipe dhe të poezisë shqipe në zhvillim, që të kishin njohje të mirë të poezisë bashkëkohore europiane dhe botërore, që gjykimet e tyre të bëheshin jo nga arroganca numerike e votës, por nga gjykimet dhe vlerësimet e argumentuara estetikisht, në përputhje me kriteret e kanoneve estetike të poezisë, të kishin marrë pjesë aktive në diskutimet në shtyp a në *mass media*, për poezinë dhe letërsinë, dhe çdo propozim të vetin për nominimin e poetit laureat ta bënin duke paraqitur me shkrim argumentimet profesionale kritike përse preferohet ky autor dhe jo një tjetër. Duke u nisur nga vlerësimet estetike të poezisë së kandidatit për t'u emëruar dhe jo nga fakti se një aksh poet pa asnjë impakt të poezisë te lexuesi, a një poet tjetër që shkruan në mënyrën më fillestare i pëlqyeka një anëtar/anëtareje së jurisë dhe ky pëlqim është argument që poeti të jetë kandidat për t'u emëruar laureat.

Anëtarët e jurisë së këtij viti i kam kolegë dhe i çmoj së tepërmi për krijimtarinë e tyre dhe veprimtarinë në fushat e tyre, që nuk përkon të jetë fusha e poezisë, por besoj se biem dakord se: *Redde caesari quae sunt caesaris!*

5. Shpresoj se në një ditë të afërme edhe në vendin tonë – një vend ku poezia ka qenë dhe është e popullarizuar dhe tepër e çmuar – procedura e emërimit të poetit laureat të bëhet po ashtu siç bëhet në SHBA apo në Britaninë e Madhe dhe në vende të tjera të botës, me tradita në këtë fushë. Sepse edhe poezia shqipe, si njëra ndër më të vjetrat e kontinentit evropian, meriton po aq sa dhe simotrat e veta të vendeve më të qytetëruara të botës.

Romani i Mira Meksit

NË UDHËTIMIN BIBLIOGRAFIK KU NA SHPIEN PERSONAZHET E “KUTIA E AGATHA CHRISTIE-T”

nga Andreas Dushi

Prej vitesh mendoj se historinë e letrarizuar të Shqipërisë, më mirë se kushdo e ka shkruar dhe treguar Mira Meksi. Nga antikiteti ilir që e rrëfen Teuta në *Mallkimi i priftëreshave të Ilirisë*, deri te periudha pas Luftës II Botërore me *Diktatori në Kryq*, zbërthimi i veprës së ikonografit më të njohur shqiptar Onufri në *E kuqja e demave*, llahtaret e Mesjetës së Vonë te *Frosina e Janinës* apo edhe një problem bashkëkohor, i kthyer shumë shpejt në histori që dëshiron të harrohet, ai i covidit treguar te *Puthja e Amazonës* nga pika e përjetimit të një shqiptareje në analogji me historinë e amazonave.

Fragment i historisë së letrarizuar të Shqipërisë është edhe *Kutia e Agatha Christie-t* ku rrëfëhet një histori pasionante dashurie e figurës qendrore intelektuale të vendit në periudhën mes dy luftërave, Mid’hat Frashërit. Aty ka buruar edhe përkryerja e një dëshire time të kahershme për të ngërthyer në një dy angazhimet e mia të përditshme, atë si redaktor përgjegjës i “ExLibris” dhe tjetrin si bibliotekar pranë Bibliotekës Kombëtare të Shqipërisë.

Ta shpjegoj pak më qartë:

Qendra e Librit “Sotir Kolea”, pjesë e Bibliotekës Kombëtare e ka koleksionin e ngritur mbi themelet e disa bibliotekave private, mes të cilave vendin kryesor e zënë dy, ajo e Mid’hatit dhe tjetra e Institutit Herbert. Arsyen që solli krijimin e këtij instituti e tregon Meksi te romani i sipërpërmendur (i fundit nga ata që përmenden) kur në rastin e takimit mes Frashërit dhe të dashurës së tij të mëvonshme, Elisabeth-Louise Herbert-i në shtëpinë lady Carnarvon-it, biri i së cilës *Aubrey Herbert-i*, ishte shuar përpara një viti në moshë të re dhe kontesha nënë dëshironte të vazhdonte veprën e tij në të mirë të çështjes shqiptare. Si do ta vazhdonte?

Më pastaj kishin parë projektin e Bibliotekës së Djelmurisë, faltoren e vogël të urtësisë dhe diturisë, siç u shpreh ajo, të cilën dëshironte ta ndërtonte në Tiranë, si dhe atë të institutit me emrin e të birit që do të krijonte pas bibliotekës.

Kjo ndodhi, instituti bashkë me bibliotekën e vet u krijuan dhe tani, vite më vonë, kur biblioteka e vjetër e Tiranës i riçeli dyert nën një emër dhe nën një formë të re tanimë, si qendra e librit “Sotir Kolea”, ajo bibliotekë u rikrijua nga e para, me njësitë që mbajnë vulën e vendosur pikërisht nga zonja e nderuar, bamirësja e shquar Carnarvon.

Janë shumë libra, nga të gjitha fushat e në gjuhët kryesore (italisht, frëngjisht, gjermanisht dhe anglisht). Te këto të fundit, ndalemi pak, në tituj të veçantë që na nxisin fantazinë e një udhëtimi orinik në *Alephin* e Borgesit brenda sallës “Herbert” në BKSh, por dhe një udhëtim real, bibliofilik në vepra që kushdo ka kureshtinë të dijë se çfarë përmbante biblioteka e parë publike, mund të vijë t’i shikojë, konsultojë apo lexojë.

Shumë interesant është i gjithë fjalori i historisë së letërsisë angleze, botuar në fillimin e shekullit XX nga Cambridge (*The Cambridge History of English Literature*). Po ashtu, ka libra historikë si *Historical atlas with chronological notes* i A. E. Beniansit, botuar në Londër apo mitologjikë, që nga gjysma e dytë e shekullit XIX, *The Mythology of Greece and Rome*, Londër, 1877. Është i vlefshëm koleksioni i plotë i veprave të Shakespeare, botim i 1857 e po ashtu, një botim shumë i bukur i viteve 1700 ku përfshihen Iliada dhe Odiseja, ekzemplar i cili për arsye ruajtjeje në kushte optimale gjendet në ambientet e qendrore të Bibliotekës Kombëtare.

Lexuesit shqiptar të para Luftës II Botërore, me një qasje të vonë e të brishtë në politikë e të tjera disiplina të ngjashme, i jepet edhe mundësia ta njohë gjithë mendimin politik britanik nëpërmjet *Political Thought in England* në disa vëllime botuar mes viteve ’25-’30.

Ka libra farmaceutikë, *Extra Pharmacopeia* e ’24 dhe ribotimi i mëvonshëm i vitit ’25; libra referencial për bibliotekat, akoma thuajse tërësisht të paqena në Shqipëri, si *A Library Primer* e J. C. Dana; libra arti e pikturë të viteve 1904-1905, *Modern Painters* e John Ruskinut madje edhe libra ekonomikë si i mirënjohuri i Gustav Cassel *Money and Foreign Exchange*.

Vendin kryesor, megjithatë, e zë letërsia. Nga Charles Dickens te Eskili, shkrimtarët kryesor botërorë, më të njohurit e kohës, kanë vendin e tyre në raftet e kësaj biblioteke për *djelmërinë*. Dhe secili është në disa ekzemplarë, por sidomos librat e klasicizmit grek, vlera e të cilëve në kontekstin e një vendi filiz, të ri, me shtatin akoma të njomë, ishte thelbësore në mënyrë që ky shtat të lëshohej ashtu e andej nga duhet, duke marrë forcën e nevojshme për t’u ngritur më së pari kulturalisht e nga aty, edhe politikisht e poetikisht.

Po Mid’hati, personazhi qendror i librit të Meksit

dhe miku i Herbertit, emri i të cilit u përjetësua nga e ëma, kushëri i të dashurës së Frashërit, ai pra nëpërmjet bibliotekës së tij personale vendos bazat për një institut albanologjik i cili, fati i keq deshi të mos themelohej që mëtë kohë. Librat e destinuar të kishin këtë fat u bënë pjesë e koleksioneve të Bibliotekës duke u kthyer në një ndër pasuritë e saj qendrore e më të rëndësishme.

Në *Kutia e Agatha Christie-t*, historia letrare e takimit të Frashërit me shkrimtaren e njohur, më e shitura pas Shakespeare flitet pak për Shqipërinë si dhe për atë Institut Albanologjik:

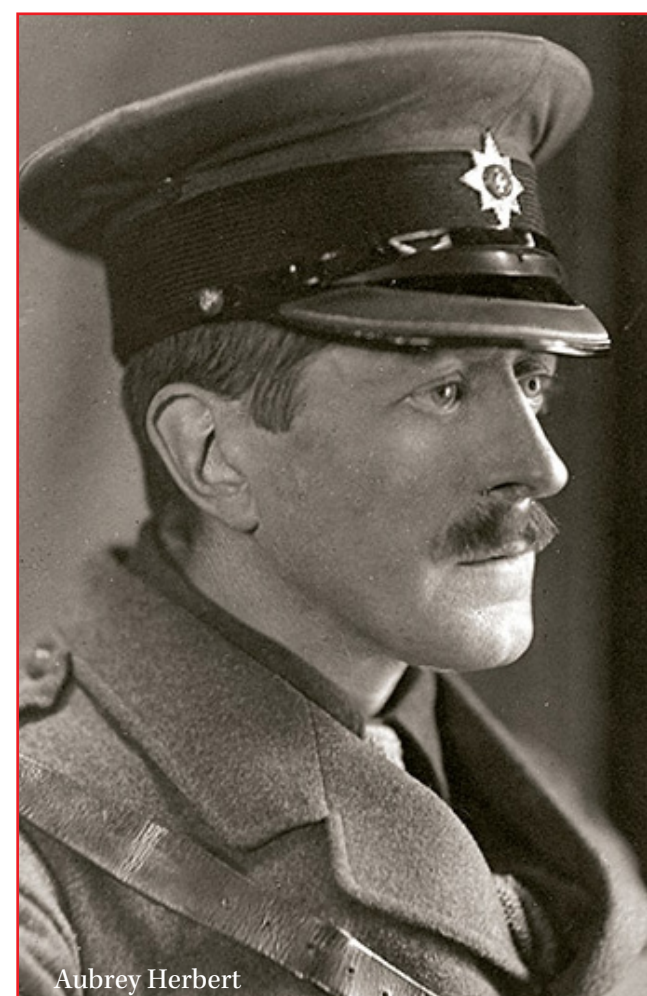
- Kam marrë vesh që jeni dorëhequr nga posti në Athinë, - i tha Agatha Christie, që dukej se kishte dijeni për shumëçka.

- Po, - tha ai. - Tani më duhet të përtyp dhe të ripërtyp dashurinë time të vrarë. Sa të kem frymë. Kam hapur një libërtore në Tiranë.

- Kam lexuar për vendin tuaj, - ia ktheu ajo. - Së fundmi kam lexuar librin High Albania të Edith Durham-it, mikes suaj. Më mrekullon lashtësia e gjuhës shqipe. Diku kam parë një studim që hedh dritë mbi faktin se gjuha e përdorur nga Homeri mund të shpjegohet me gjuhën e sotme shqipe të Veriut të vendit, dhe kjo është e jashtëzakonshme!

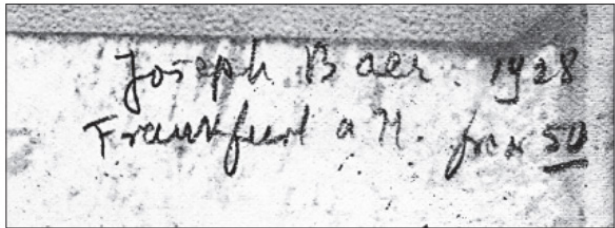
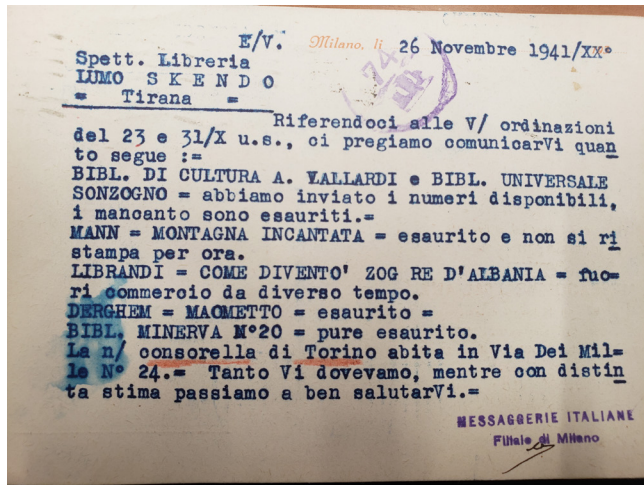
- Im ungj, Sami Frashëri, - iu përgjigj ai, - që ka bërë studime të mrekullueshme në këtë fushë, thoshte se, po të ngrihej sot nga varri tremijëvjeçar një pellazg, mund të komunikonte me një shqiptar të tanishëm sikur të flisnin në dy dialekte të ndryshme të së njëjtës gjuhë. Kam shumë dëshirë, - e përfundoi ai, - të përpiqem për ngritjen e një Instituti Albanologjik. I duhet Shqipërisë.

Sigurisht, kishte shumë të drejtë, Instituti Albanologjik i duhej Shqipërisë. Dhe ai ishte kujdesur të blinte libra bazë për të, e jo vetëm, edhe të tjerë nga

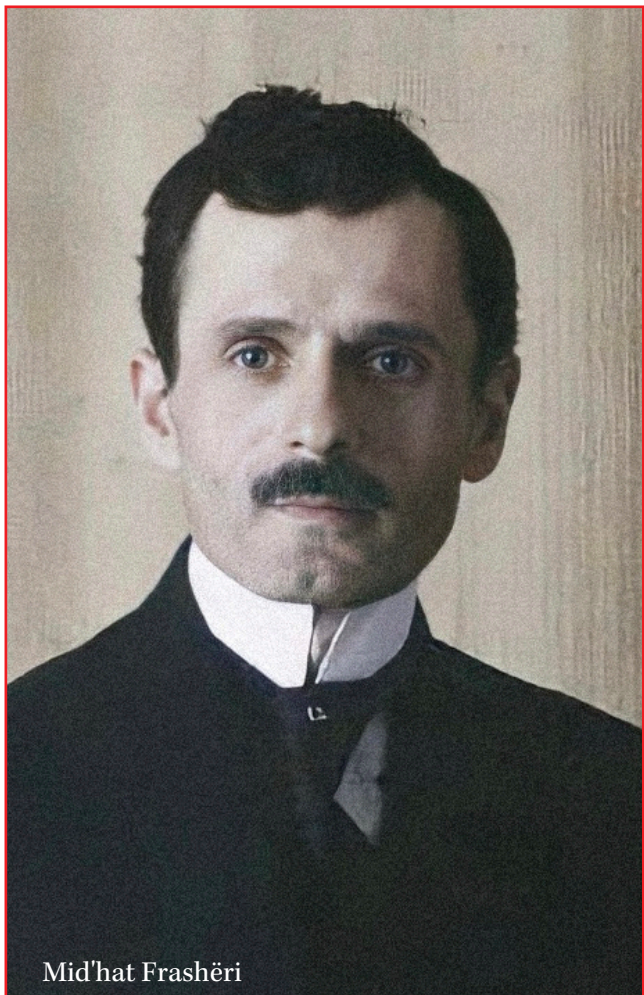
më të rrallët e më të vlefshmit për historinë e vendit tonë, Ballkanit, Europës dhe sidomos, raporteve mes këtyre të trijave.

Mid’hati kujdeset që në pjesën e brendshme të kopertinës së passhme të secilit libër që blinte të shënonte vendin e blerjes, datën, çmimin e shpeshherë edhe nënshkrimin *Lumo Skendo*. Kështu, kuptohet se në gjithë udhëtimet e tij, një pjesë të të cilëve i përshkruan edhe Meksi, Frashëri gjëmonte, gjente dhe blinte libra e më vonë, lidhte dhe marrëveshje me shpërndarës të huaj për të sjellë libra në librarinë që çeli në Tiranë me emrin e tij. Më poshtë është një kartë shoqëruese nga një kompani shpërndarjeje italiane për një ekzemplar të porositur e të mbërritur.

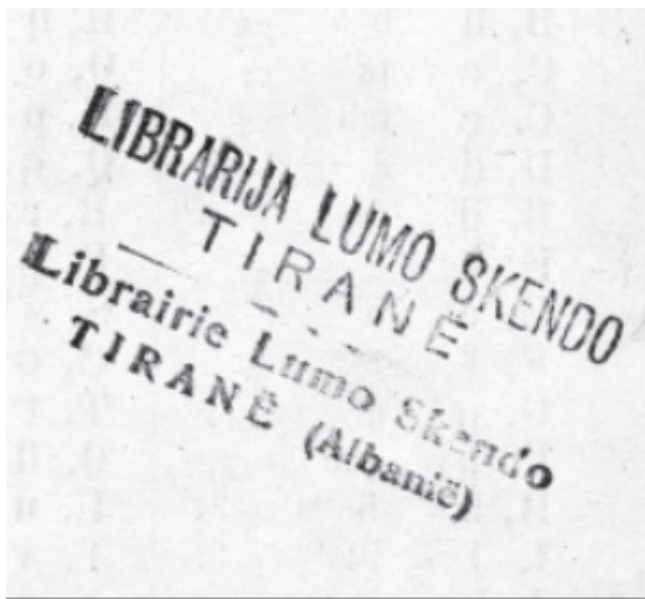
Shënim i Lumo Skendos me emrin e bukunistit, vitin, qytetin dhe çmimin e shitjes

Libri më i vjetër që gjendet në fondet e Bibliotekës Kombëtare i përkiste bibliotekës së tij. Fjala është për botimin e vitit 1473 të “*Letra të Papa Piut II. Mbi Kuvendin e Mantovës*” (Pii Secvndi Pont[ificis] Max[imi] Epistolae. De Conventu Mantvano) në fund të të cilit thuhet se është blerë në Torino më 1941. Po ashtu janë edhe dy libra të gjysmës së parë të shekullit XVI, “*Komentar për bëmat e turqve, nga Pal Jovi, peshkop i Noçerës, kushtuar perandorit Karli V*” (Jovius, Paulus. Commentario de le cose de Tvrcchi, di Pavlo Iovio, vescovo di Nocera a Carlo Qvinto Imperadore Avgvsto) i 1538 dhe “*Komentar i fiorentinasit Andrea Kambinit për origjinën e turqve dhe për Perandorinë e Shtëpisë Osmane*” (Cambini, Andrea. Commentario de Andrea

Mid'hat Frashëri

Cambini Fiorentino, della Origine de Turchi et Imperio della Casa Ottomanna) e vitit 1541. Të dy po ashtu janë blerë në Itali, i pari në Torino dhe i dyti në Milano.

Por po ashtu kemi libra që Frashëri i ka blerë në Munchen, “*Relaccam diaria do sitio de Corfu com a descripccam desta importante Pracca, & da Ilha em que està situada. Operac,oens [sic] dos sitiados, e dos Turcos com todes os sucessos, que nelle houve atè estes se recolherem destruiolos à sa Armada. Expugnaccam, e rendimento do Castello de Butrinto*” (Relacion ditor për vendodhjen e Korfuzit me një përshkrim të rëndësishëm të qytetit dhe të ishullit. Veprimet e vendasve dhe të turqve me të gjitha sukseset... Pushtimi dhe dorëzimi i kështjellës së Butrintit) i vitit 1716, Leipzig: “*Reise durch Sicilien und Griechenland nach Janina in Albanien*” (Udhëtime nga Janina në Shqipëri përmes Sicilisë dhe Greqisë) i vitit 1821; në Gjenevë “*La grande Grèce. Paysages et histoire. Littorale de la mer Ionienne*” (Greqia e madhe. Peizazhe dhe histori. Bregdeti Jon) i vitit 1823; në Paris: “*Bulgares et russes vis à vis la Triple Alliance. Traité de San Stephano, traité de Berlin* (3 Mars, 13 Juillet 1878). Alexandre I, prince de Bulgarie (29 Avril 1879). Traité de Kasar-Saïd (12 Mai 1881). Entrevues de Gastein, de Kissingen, de Vienne (Juin, Octobre 1881)” (Bullgarët dhe rusët përballë Aleancës Tripalëshe. Traktati i Shën Stefanit, Traktati i Berlinit (3 mars, 13 korrik 1878). Aleksandri I, princ i Bullgarisë (29 prill 1879). Traktati i Kazar-Saidit (12 maj 1881). Ndërhyrjet e Gastajnit, të Kisingenit dhe të Vjenës (qershor, tetor 1881)) e në sa e sa vende të tjera.

Prandaj, ndoshta mund të thuhet se në rastin e tij nuk e kemi vetëm bibliofilik udhëtimin, por edhe gjeografik e historik. Ah, po, dhe diçka: Librat që janë pjesë e bibliotekës së Mid’hatit, shumica gjenden në ambientet qendrore të BK, për arsye të ruajtjes dhe sigurisë që duhet të jetë në kushte optimale.

Nëse Shqipëria do të ishte një çift të dashuruarish, historia letrare që Mira Meksi na rrëfen, duke treguar botën e brendshme të vendit tonë, evoluimin e saj, ndryshimin e lakores së pasionit dhe përthyerjen që pëson në pika e personazhe pa të cilët kombit do t’i mungonte diçka, kjo histori pra është si vajza më e hijshme që i rri nga pas të shoqit (luftëtar e gjeograf) duke e përqafuar, me duart e veta në gjoksin e tij e gjoksin e saj në dy anët e shtyllës së tij kurrizore. Dhe kur ky çift ta shohë veten në pasqyrën e Europës, pa asnjë diskutim burri do të marrë pamjen e Mid’hatit dhe vajza, atë të Elisabeth-Louise Herbert-it.

BOTIM I RI NGA MINERVA

RUAJ MPREHTËSINË

nga Sanjay Gupta

Mbaje trurin tënd të ri, të shëndetshëm dhe të mprehtë me këtë guidë shkencore për mbrojtjen e trurit nga rënia, shkruar nga neurokirurgu dhe korrespondenti kryesor i CNN për mjekësinë, Dr. Sanjay Gupta.

Përgjatë jetës kërkojmë mënyra për të mbajtur mendjen të mprehtë dhe lehtësisht produktive. Tani, Dr. Sanjay Gupta ofron librin që na duhet të gjithëve, të mbushur me njohuri prej shkencëtarëve më të mirë në mbarë botën, studimet e fundit të të cilëve mund të të ndihmojnë të përmirësosh e të mbrosh funksionin e trurit, si dhe të ruash shëndetin kognitiv në çdo moshë.

Ruaj mprehtësinë ekspozon mite të zakonshme rreth plakjes dhe rënies mendore, zbulon nëse ekziston dieta apo ushtrimi “më i mirë” për trurin dhe shpjegon nëse është më e shëndetshme të luash videolojëra që vënë në provë memorien dhe shpejtësinë e përpunimit, apo të angazhohesh në më shumë bashkëveprime shoqërore. Zbulo se çfarë mund të mësojmë prej njerëzve me “super tru”, të cilët janë në të tetëdhjetat dhe të nëntëdhjetat, pa asnjë shenjë rënieje mendore, dhe nëse ka vërtet ndonjë përfitim prej ilaçeve, suplementeve dhe vitaminave. Dr. Gupta merret gjithashtu me sëmundjet mendore, në veçanti Alzheimerin, duke iu përgjigjur të gjitha pyetjeve rreth shenjave dhe simptomave, si dhe na tregon se si ta parandalojmë dhe të ruajmë shëndetin, teksa kujdesemi për dikë me rënie kognitive. Ai gjithashtu paraqet një program të personalizuar dymbëdhjetë javor, me strategji praktike për forcimin e trurit çdo ditë.

Çmimi 1500 lekë | 348 faqe
Përktheu Arben Shehu

Dr. Sanjay Gupta

RUAJ MPREHTËSINË

Ndërto një tru më të mirë
në çdo moshë

PËRFSHIN NJË PROGRAM TË THJESHTË 12-JAVOR

MINERVA

Zoti President:

- Fjalën e ka z. Frashëri, Delegat i Parë i Shqipërisë.

Z. Midhat Frashëri (Shqipëri):

-Zoti President, zonja dhe zotërinj, po ngjitem në foltore për të përmbushur një detyrë. Unë vij t'i jap llogari Shoqërisë së Madhe për mirënjohjen e vendit të vogël që kam nderin ta përfaqësoj dhe që në fakt e konsideroj të kushtëzuar me Lidhjen e Kombeve nëpërmjet lidhjeve të njohjes.

Shqipëria, zotërinj, mund të quhet ndrikull e Lidhjes së Kombeve. Ishte Lidhja e Kombeve që e ndihmoi në rilindjen e saj, e pranoi në mesin e saj dhe i mundësoi të vendoste marrëdhënie diplomatike me shtetet e tjerë. Rruga që i kishte hapur Lidhja e Kombeve ishte më e lehtë më vonë, pasi ky kumbar, ose më mirë kjo kumbarë, nuk pushoi së interesuari për shtetin e vogël.

Që atëherë – mund ta pohoj këtë pa frikë që të përgënjeshtrohet – Shqipëria ka bërë çdo përpjekje për të merituar përkushtimin e Lidhjes së Kombeve. Gjendja e brendshme e saj është përmirësuar gjithnjë e më shumë, marrëdhëniet me fqinjët kanë hyrë në një fazë normale; marrëdhëniet diplomatike janë vendosur dhe rruga që ajo duhet të kalojë, i është lehtësuar kështu.

Edhe pse një nga kombet më të rinj që ka hyrë në Lidhjen e Kombeve, Shqipëria është një nga vendet më demokratike për nga kushtetuta dhe administrata e saj. Këtu mund të dëshmoj se idetë e përfaqësuar nga Lidhja e Kombeve gjejnë te shqiptarët partizanët më të bindur. Nuk janë vetëm parimet, por është pikërisht ideali që përfaqëson kjo Shoqëri, është kjo vëllazëri, ky solidaritet midis popujve që ne vijmë të konfirmojmë çdo vit këtu përsëri, të cilët gjejnë ndër shqiptarët më të bindurit.

Unë i përkas një rajoni të Evropës që ka vuajtur shumë, ndoshta ai që ka vuajtur më shumë gjatë dy dekadave të fundit.

Është ky rajon i Evropës që kishte më shumë nevojë për paqe, pajtim dhe harmoni midis elementëve të ndryshëm të tij. Popujt ballkanikë kanë filluar të kuptojnë se ka vetëm një mënyrë për të arritur prosperitetin, vetëm një mënyrë për të shkëputur zakonet e këqija të së kaluarës, sipas të cilave çdo popull përtej kufirit konsiderohej armik. Ata tashmë e kuptojnë se një solidaritet interesash të përbashkëta, materiale dhe ekonomike, madje edhe morale e intelektuale, duhet t'i bashkojë popujt dhe jo t'i ndajë ata.

Kjo ide e popujve ballkanikë mbështetet fuqishëm nga ndikimi i qeverive të tyre përkatëse. Besoj se jam interpretuesi besnik i kësaj ndjenje kur them se perspektiva e një lufte, natyrisht mjaft të largët, tmerron popujt e Ballkanit, që aspirojnë paqen. Megjithatë, të gjitha përpjekjet e tyre nuk mundën të çonin në një rezultat të shpejtë dhe të menjëhershëm.

Ata përhapin një energji të madhe për këtë qëllim dhe atmosfera e Gjenevës, jo vetëm e këtij qyteti ku njerëzit vijnë për të shijuar lirinë fetare dhe politike, por edhe atmosferën e kësaj Shoqërie të Madhe ku ne vijmë çdo vit për të rizhytur veten në idetë e vëllazërisë, bashkëpunimit dhe solidaritetit, kontribuon shumë në këtë. Kjo atmosferë e dobishme kontribuon në masë të madhe në përmirësimin e marrëdhënieve që theksohen dita-ditës. Mirëpo, a mjafton të kufizohemi vetëm në ardhjen këtu për t'u mbushur me frymë në atmosferën e Lidhjes së Kombeve, apo nuk është ende e nevojshme të mbështesim përpjekjet e lindura nga nevojat imperative të vendeve të Ballkanit? Dje, delegati i shquar i Greqisë foli për punën e mirë të një delegati të Lidhjes së Kombeve,

Dy ligjërime të Mid'hat Frasherit mbajtur në Lidhjen e Kombeve në vitin 1923 që janë aktuale edhe sot, botuar në librin e studiuesit Aurenc Bebja, që sapo ka dalë në qarkullim nga Instituti i Studimeve Historike "Lumo Skëndo".

FJALA E MIT'HAT FRASHËRIT NË LIDHJEN E KOMBEVE

Société des nations, 1 janar 1923

i cili aktualisht kryeson zgjidhjen e vështirësive të vogla, të cilat, për fat të keq, ende ekzistojnë midis disa elementeve ballkanike.

Ky është një shembull i mirë që ilustron qartë punën e dobishme që Lidhja e Kombeve po kryen dhe do të vazhdojë të kryejë në të ardhmen. Ndërhyrja e drejtpërdrejtë e një delegati të caktuar nga Lidhja e Kombeve mund të arrijë më shumë në dy javë sesa tre vjet përpjekje të vetë popujve. Nëse shtetet ballkanike do t'i drejtoheshin Lidhjes së Kombeve, përfaqësuesit e së cilës shfaqin një frymë të madhe pavarësie dhe paanshmërie, çdo herë që do të lindte një vështirësi e vogël, për të kërkuar mbështetjen morale dhe ofiqet e mira mjaft të paanshme, ato do t'i bënin një shërbim çështjes së paqes.

Sigurisht, zona e rajonit të Ballkanit nuk është shumë e madhe, por idetë që mbretërojnë brenda Lidhjes së Kombeve janë të frymëzuara nga solidariteti i ngushtë që ekziston midis të gjitha vendeve, midis të gjitha rajoneve, të mëdha e të vogla. Kështu, të gjitha shtetet formojnë një tërësi, një trup harmonik. Sëmundja më e vogël, lëndimi më i padukshëm mund të prekë të gjithë trupin; po kështu vështirësitë e vogla, mosmarrëveshjet e vogla ndërmjet elementëve përbërës të një vendi apo rajoni mund të prekin të gjithë kombet e tjerë.

Nëse hyj në këto konsiderata, është sepse duhet t'i jap llogari Lidhjes së Kombeve, si një shoqëri aksionerësh. Lidhja e Kombeve na ka investuar me kapital moral të destinuar të japë fryte. Ky

kapital moral, në fakt, shpërblehet çdo vit e më shumë.

Progresi i arritur në një vend të vogël vetëm sa mund të rrisë numrin e mbështetësve të Shoqërisë sonë të Madhe dhe të konsolidojë besimin që duhet të kemi në të ardhmen e saj dhe në shërbimet që ajo është thirrur të bëjë.

Të nderuar delegatë, Lidhja e Kombeve nuk lindi vetëm nga vullneti i pak njerëzve; nuk lindi vetëm nga një pakt; përfaqëson, në sytë e popujve të vegjël që kanë filluar të ndërgjegjësohen për të drejtat e tyre, manifestimin e një ideali të ri, atë të vëllazërisë dhe mbi të gjitha të solidaritetit midis vendeve të ndryshme.

(Duartrokijte.)

*

Minoritetet në Shqipëri.

Société des Nations – Journal Officiel, nëntor 1923, faqe 1312:

Z. Midhat Frashëri, përfaqësues i Shqipërisë, zuri vend në tryezën e Këshillit.

Z. DE RIO BRANCO, raportues, lexoi raportin e tij (Shtojca 564).

Z. MIDHAT FRASHËRI deklaroi:

“Shqipëria është pajtuar me klauzolat që kanë të bëjnë me minoritetet, me vullnetin e vetëdijshëm për të përmbushur me përpikëri angazhimet e saj, për t'i respektuar ato me sigurinë e kryerjes së një detyre njerëzore dhe të ndershme.

Vendi që kam nderin të përfaqësoj u ka dhënë pakicave etnike që jetojnë brenda kufijve të tij të gjitha të drejtat fetare, kulturore, civile dhe qytetare. Në këtë aspekt, Shqipëria është shteti më liberal në pjesën juglindore të Evropës. Për të arritur këtë rezultat, asaj nuk iu desh t'i impononte vetes sakrifica morale, liria dhe barazia që u jepte pakicave nuk kërkonin asnjë përpjekje nga ana e saj; por, për të kënaqur të ardhurit, i ka imponuar vetes sakrifica materiale shumë të rënda.

Megjithatë, Shqipëria është e gatshme të ndjekë të gjitha sugjerimet dhe rekomandimet që vijnë nga Këshilli i Lidhjes së Kombeve, e bindur se Këshilli, në parimet e barazisë që e dallojnë, ka vetëm një peshë për drejtësinë dhe se përkujdesja e treguar prej tij ndaj pakicave në Shqipëri do të shtrihet edhe në minoritetet shqiptare që jetojnë në shtetet fqinje dhe që pretendojnë gjithashtu mbrojtjen e Lidhjes së Kombeve.”

Këshilli miraton rezolutën e mëposhtme:

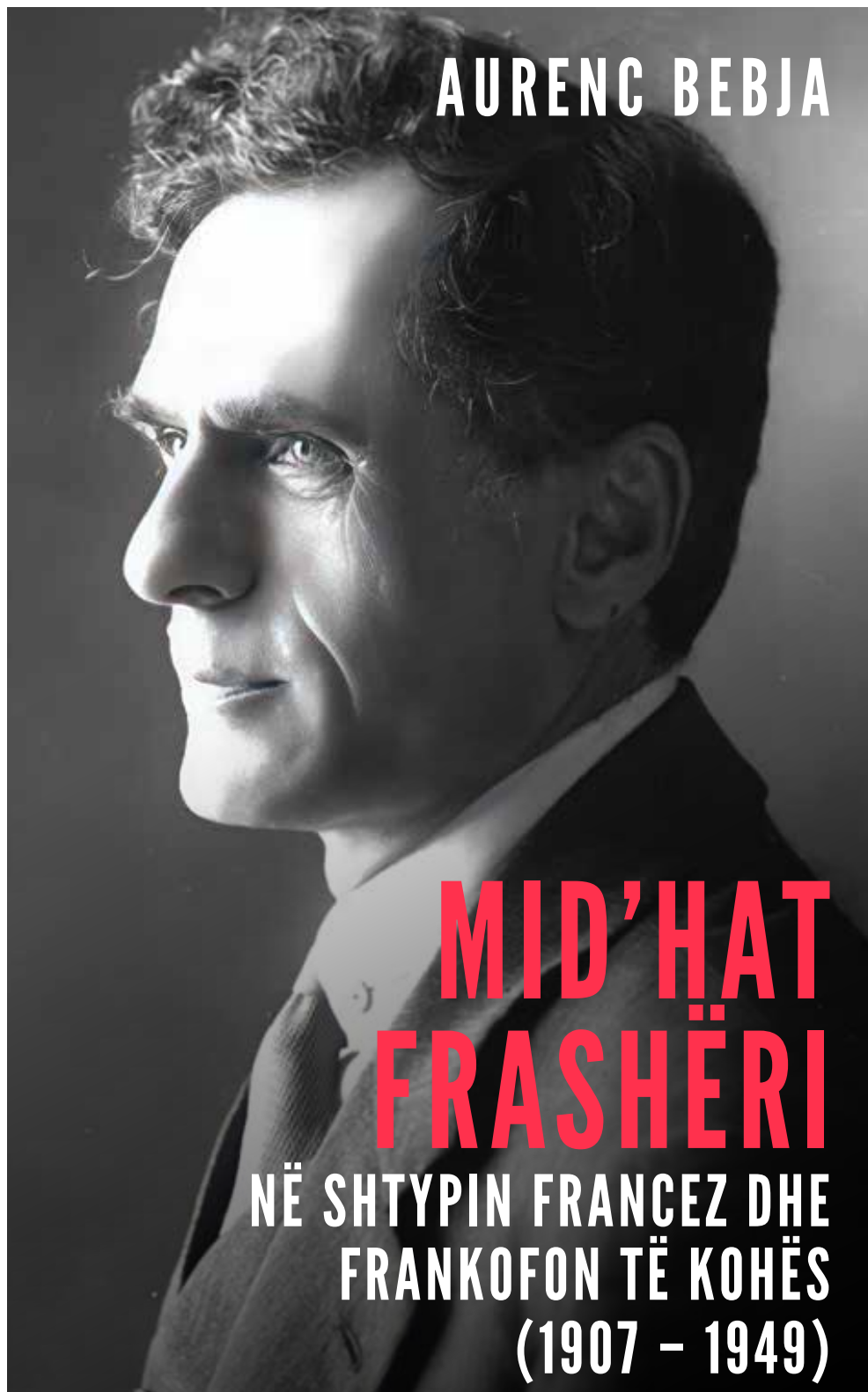
“Këshilli mban shënim informacionet e dhëna deri më sot nga qeveria shqiptare, në zbatim të nenit 5, paragrafi 2, të deklaratës shqiptare të 2 tetorit 1921, lidhur me mbrojtjen e minoriteteve dhe falenderon qeverinë shqiptare për transmetimin e këtyre të dhënave.

Sekretari i Përgjithshëm udhëzohet të studiojë informacionin e përmendur, në bashkëpunim me përfaqësuesin shqiptar, dhe t'i paraqesë konkluzionet e tij Raportuesit, i cili në kohën e duhur do t'i paraqesë një raport Këshillit.”

Z. MIDHAT FRASHËRI. — Duke qenë se përfaqësoj jo vetëm shumicën, por edhe pakicat në Shqipëri, dua të falënderoj Këshillin, i cili me votën që sapo ka dhënë, dëshmon interesin që ka për situatën e këtyre pakicave në Shqipëri. Falenderoj gjithashtu Sekretariatit e Përgjithshëm të Lidhjes së Kombeve dhe të nderuarin raportues.

Z. Midhat Frashëri largohet.

Revista informative, Société des nations 1 janar 1923 (red)

Ulpianë, 22 shkurt 2003

VETMIA NUK TË NDAHET

- Gjurmëve të biografitë -

Në botimet e librave të Ali Podrimjes nuk kishte të dhëna biografike, veç datëlindjes, vendlindjes, botimeve dhe çmimeve letrare. Ai rrallë tregonte për jetën e vet. Edhe po ta pyesje, ose, nuk përgjigjej, ose, nuk thoshte më shumë se dy-tri fjalë. Një ditë, në Tiranë, i dhashë një pyetësor dhe i përmenda rëndësinë, që kanë të dhënat e jetës dhe të karakterit të shkrimtarit në kuptimin e veprës. Atëherë, pasi i kishte parë pyetjet, të nesërmen, më dha këto përgjigje. Ai fliste dhe unë shkruaja.

- Emri i babait, datëlindja, martesë. Sa jetoi?

- Im atë quhej Hamëz. Datëlindjen e tij nuk e di. Ka vdekur më 1956. Ka qenë ndër luftëtarët e fundit të Bajram Currit. Ka punuar tokën. Tokat i kanë pasë në rrethinat e Gjakovës dhe përgjatë Drinit.

- A kishte motra, vëllezër?

- Im atë kishte tre vëllezër.

- Lidhja me Bajram Currin? (Për lidhjen e të atit me Bajram Currin më fliste shpesh).

- Im atë u martua në moshën 50 vjeç me këmbënguljen e Bajram Currit, që, siç i ashpjegoi, të krijonte edhe ai familje. U martua me vajzën e shokut të vet, që ka qenë edhe ai luftëtar i Bajram Currit. Kullën Bajram Curri e ka pasë në lagjen «Mulla Isuf», atje ku ishte dhe kulla jonë.

- Emri, mbiemri i nënës, datëlindja. Nga ishte?

- Nëna quhej Jalldëz, ishte gjakovare.

- A kishte motra, vëllezër?

NJË BISEDË E
PABOTUAR ME
ALI PODRIMJEN

Nga Bashkim Kuçuku

- Në tërheqjen e parë të Serbisë (ndoshta, Lufta e Parë Botërore dhe Lufta Ballkanike), siç thuhej, familja e mëmës ka humbur katër vëllezër dhe si dhe axhallarët.

- Sa jetoi?

- Mëma ka vdekur më 1962. As mëmën as babën nuk i kam pa kur kanë vdekur. Baba ka vdekë nga zemra, në arë, duke punu.

- Ke motra, vëllezër?

- Kam qenë fëmijë i vetëm. Mëma ka lindë dhe një fëmijë tjetër para kohe. Ai vdiq.

- Ç'lidhje ke pasur me babën?

- Baba më ka furnizua me libra. Mbaj mend që më solli “Lahuta e Malsisë” dhe më tha ta lexoj për një natë, sepse do ta çonte ku e kishte marrë. Ky ishte ballafaqimi i parë me Fishtë.

- Në fëmijëri dhe adoleshencë ke qenë i mbyllur, apo, i hapur, me shokët dhe njerëzit e familjes?

- Kam qenë tip sportiv, kam qenë tip i hapur. Dhe njëri ndër sportistët më

të mirë të Kosovës. Kam kërcyer prej lartësive në ujë (Drin, në det, etj.)

- A e ndjen vetminë?

- Vetminë e ndjej si njeri pa motër dhe pa vëlla. Vetmia nuk të ndahet.

- Kur fillove të shkruaje ndiheshe i sigurtë, i pa mbrojtur, apo, i frikësuar?

- Shfaqja ime si poet ishte e befasishme, por isha dhe i pasigurtë. I pasigurtë isha edhe për shkak të proceseve shoqërore në Kosovë. Pasiguria ishte e madhe, sidomos kur largoheshin kosovarët për në Turqi. Vetëm Gjakova e kundërshtoi emigrimin. Emigrimi ishte më i madh atje ku represioni ishte më i madh.

- Para se të vije për herë të parë (1971) këtë kufirit, në Shqipëri, çfarë mendoje dhe çfarë ndjeje për të?

- Shqipërinë e kisha në fantazinë time, sepse e njihja nga tregimet e babës. Ai e njihte mirë Shqipërinë e Veriut, sidomos Shkodrën, sepse atje kishte qenë shpesh herë. Tërë Rrafshi i Dukagjinit, para Luftës së Parë Botërore dhe më pas, vinin në Shkodër për të blerë, për të bërë pazar.

Ajo ishte rrugë e njohur për ta. Baba njihte mirë fshatrat, rrugët, etj. Më fliste shpesh për Shqipërinë e këtjme. Për mua këto tregime për Shqipërinë kanë qenë fantastike. Ai ma kishte zbuluar Shqipërinë, kishte hequr perden, velin. Unë kisha filluar ta përfytyroj mjaft Shqipërinë.

- Kur ke vajtur për herë të parë në Shkup?

- Në Shkup kam vajtur shpesh. Për herë të parë kam vajtur si maturant. Më kishte fasinuar ai tip pazari. Gjakova kishte Çarshinë e Vjetër, por Shkupi e ka me hapësirë më të madhe.

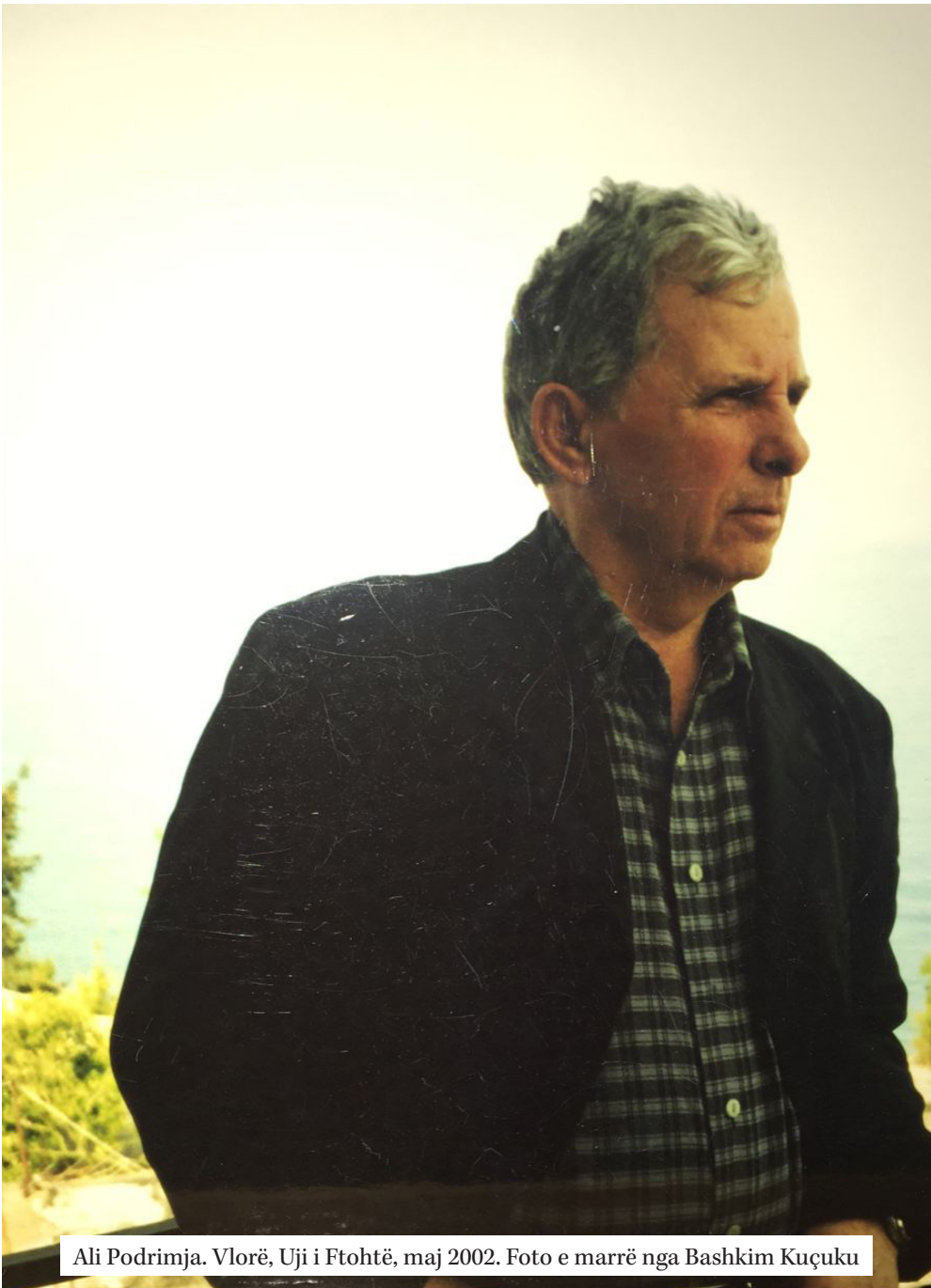
- Po në Ulqin kur ke shkuar për herë të parë?

- Në Ulqin kam shku për herë të parë si nxënës i klasë së dytë gjimnaz. Në fillim kam qenë i zhgënjyer me Ulqinin. Shumë pak dëgjoja shqip.

- Pse, trembeshin?

- Me siguri ka qenë droja. Mandej njerëz të shkolluar pak kishte. Shkolla shqipe nuk kishte. Atëherë kanë qenë vite të zymta për Ulqinin. Sllavët bënë ligjin. Ulqinakët shpërnguleshin në Amerikë. Mos të ishin shpërngulur, Ulqini do të ishte sa Durrësi. Por gradualish filluan të marrin veten, sidomos kur filluan t'i shkollojnë fëmijët në universitetin e Prishtinës. Universiteti i Kosovës ka luajtur rol të madh jo vetëm te shqiptarët e Malit të Zi, por edhe të Maqedonisë. Shkollat e Kosovës krijuan besim tek ata, për gjuhën, historinë, kulturën e tyre. Filluan të besojnë, se edhe ata do të kishin shkollat e tyre shqip, do të kishin letërsinë, etj.

Tiranë, 15 prill 2003

Ali Podrimja. Vlorë, Uji i Ftohtë, maj 2002. Foto e marrë nga Bashkim Kuçuku

Ali Podrimja dhe Bashkim Kuçuku, Gjirokastrë 2003

Formulimi i poeti për materien e librit *Lejania* – largësia, *vargjet që flasin nga varri*, jo vetëm pse vargjet, tekstet në prozë, sikur vijnë nga bota e “përtejme”, por ato vijnë nga ngjizja e letrares, si bashkëshkrim i poezisë dhe prozës. Në letrat shqipe, në njohjen time, natyra dhe tipologjia e shkrimit të tekstit *Lejania*, shënon një rast unik. Jemi në një udhëtim vetmitar, nisur nga jeta, diku në matanëjetë, një udhëtim nëpër rrathët e ferrit, në kërkim të parajsës së vargjeve. Kur po mbaronte durimi dhe shpresa, se dikur do t’i zhvarroste poezitë e tij, diku atje larg në Spanjën trime, që ia vuri si nënkresë dëshmorit të lirisë, Ramiz Varvarica, poeti ulet në tryezën e shkrimit, për ta ringjallur pengun dhe mallin e krijimit. Një zjarr përdjegës po ia digjte zemrën, po ia përvëlonte mendimet, e prandaj lëshohet në krahët e shpirtit, me kujtime përmallimi, lëshohet me turr, si dikur në fushën e betejës, në epopenë e lavdishme të Spanjës, në kërkim të shpirtit që pati mbetur larg, në kërkim të vargjeve, që dikur i pati varrosur. Ka diçka legjendare, mbase diçka krejt mitike dhe të pashpjegueshme, në gjithë këtë sipërmarrje, gati ka një lodërtim paradoksal, si për ta ndalur kohën, me gjasë për ta kthyer mbrapshtë, mu si në një zhgëndërr.

Model i sinkretikës letrare

Hapësira tekstologjike e librit *Lejania*, është një model i sendërtimit të sinkretikës letrare, që ka ardhur në këtë formë, varësisht gjendjeve emocionale të autorit, kredhur në botën e kujtimeve, të nevojës për t’i ringjallur vargjet e lëna në Spanjë. Gjurmë të brendashkrimit të ndërthurjes së poezisë, prozës dhe dramatikut, të bashkëvendosura në të njëjtën strukturë letrare, që e përvijon praninë e sinkretikës letrare, e ndeshim në disa prej romaneve, si te *Hasta la vista*, *Qyteti i fundit*, *Një natë e dy agime*, që botohet në vitin 1989, me shkurtime me titullin *Nata e Ustikës*, *Një emër në katër rrugë*, e ndonjë tjetër. Në rastin e librit *Lejania*, prania e sinkretikës letrare, është diçka tjetër, është një model i shkrimit letrar, pikërisht në këtë formë brendashkrimi letrar. Është konceptuar dhe bashkëlindur si tekst në këtë formë, në këtë strukturë ekzistence, ku kufijtë e poezisë me prozën apo me dramatikut, gjelljnë në një gjendje pezullie letrare dhe shpirtërore, pothuajse të pamundur, për ta përcaktuar tipologjinë e lidhur kaq ngushtësisht të gjinive të ndryshme letrare. Megjithatë, për nevojat studimore, jo për ta shpjeguar, por për tu përpjekur për të hedhur dritë te brendashkrimi, si dëshmi e sinkretikës letrare, me vlerë hetimi, shenjimi, zbulimi të secilës shenjë të pranishme:

- Poezia, materia parake, dhe materiali bazë, për të mundësuar ekzistencën e ngrehinës së librit *Lejania*, ku gjejmë të realizuar sinkretikën letrare, e cila hapet me poezinë *ROMANCERO ITERNACIONAL (prolog)*, një dialog poetik sipëror me poetin dhe dëshmorin Alfredo, e materializuar me vargje të lira. Për të vijuar me *Ligjërimi i Dhembsjes (vargjeve të mia)*, të shkruara me vargje të lira, si një personifikim-prozopope i vargjeve të varrosur diku larg, në Spanjën legjendare. *Resataurimi*, vargje në spanjisht dhe shqip, si një akt përlindës i vargjeve, tanimë të “zhvarrosura”. *Intenerari i tingujve*, ku prania e heroit të kohëve moderne, ringjall madhëstninë e betejave dhe të dhimbës. *Shkrova atë natë në Karkason*, sërish e realizuar me vargje të lira, me vargje malli për Shqipërinë, që djeg e përvëlön. *Figueras*, është copa e Shqipërisë që autori e ka marrë me vete. *Barcelonë*, ku shprehet dashuria për të dy atdhetë, për Shqipërinë dhe Spanjën që ka ardhur si vullnetar i lirisë. *Në Albacetë*, rishfaqet prania e mallit për Shqipërinë. *Në Sierra Morena*, *Në Badajoz*, *Intermexo*, *Brigjeve të Ebros*, si një tablo poetike, e derdhur me poetikën e vargjeve të lira.....

- Proza, si materie letrare, është gati në nivel të barabartë me poezinë, e pranishme në librin *Lejania*. Ajo, vendoset pas ose para poezive të librit, duke qenë si pjesë

Pjesë e marrë nga monografia “Petro Marko – shkrimtari i lirisë”, në kuadrin e 110 vjetorit të lindjes së shkrimtarit, në proces botimi

LEJANIA – VARGJET QË FLASIN NGA VARRI

Nga Behar Gjoka

organike e teksteve. Proza, shkruar gati me ritëm poetik, ose jep informacion për luftën, për protagonistët pjesëmarrës, ose kryen funksionin e një kodi për ta dekoduar/zbërthyer tekstin poetik. Shpesh, në hapësirën tekstologjike, proza vjen e ndërtuar me një ritëm, gati melodik, që e shpie situatën shkrimore deri në sendërgjimin e prozës poetike, që i qëndron karshi dhe shumë pranë teksteve poetikë të librit.

- Dramatika, ka raste në këtë libër, që teksti vjen në formën e shkrimit dramatik. Dialogu që zhvillohet në faqet 40-41, në mes poetit dhe të dashurës, pra siç e pohon autori, *Lotja dhe unë*. Në faqen 80, ndeshim përsëri dialogun dramatik, në mes *Unë dhe ajo*. Kurse në faqet 91-92, kemi një dialog në mes Amadas dhe Amados. Situata e dialogut në mes tyre, rishfaqet edhe në faqet 95-96.

Poetika e vargjeve të lira

Fakti që pjesa dërrmuese e vargjeve, të librit *Lejania*, krahas pranisë së teksteve në prozë, është realizuar me vargje të lira, të cilat krijojnë mundësinë dhe premisat, për të hetuar poetikën e vargjeve të lira, të poezive të përfshira në këtë libër. Lëvrimi gjerësisht i poezive me vargje të lira, e sidomos aureola stilistike, në secilën prej poezive, krijojnë gjasat reale për të prekuar dinamikën e shkrimit poetik, ritmikën e brendshme të vargjeve të lira, ku është kaluar sprova e hershme, e lëvrimit të vargjeve të lira qysh në vitin 1934. Jemi realisht në hartimin e poetikës personale, me vargje të lira, me një siguri të dëshmuar. Titulli i librit *Lejania – Largësia*, si dhe nëntitulli, spanjisht e shqip *varri i vargjeve të mia ndodhet shumë larg*, paralajmërojnë se poeti është vënë në një shtegtim makabër dhe absurd, sikur po rend drejt ferrit dhe matanëjetës, ku gjithsesi, poezia e secilës situatë ligjërimi, e vargëzimit të matur apo të lirë, poetika e saj përlindëse, e largon terrin dhe vetiu hap portat e dritës, diku për te jeta, duke lartësuar amshimin e dëshmorëve, por edhe të vargjeve të vorrume, bashkë me trimin dhe bashkëluftëtarin, Ramiz Varvarica...

Metafora e përgjakur

Materia poetike e librit *Lejania* - Largësia, i kushtohet: *Poetit Alfredo nga Italia proletare e Leopardit*.¹, prej aktit heroik të kryer nga poeti trim, që qëndroi vetëm përballë rrezikut, duke shpëtuar shokët, në mes tyre edhe poetin Petro Marko. Metafora e pazakontë e shqiptuar në vargjet: *Lulëkuqet me gjak e vaditën/dhe ajo nisi të këndonte/legjendën heroike të jetës/me vargjet e barit të njomë/pranë burimit të jetës/kështu që kujtesa/kurrë nuk shteron...*², ku akti i rënies dëshmor e lartëson, birin e Italisë, kurse magjia e fjalës, e paraqet si hyjnore gjithë ndihmesën e dhënë në fushën e betejës: *Unë jam një poet/dhe këndoj me sy hapur./Them gjërat që shoh./ato që unë pashë në tokën e ndezur./klithma e tinguj./këngë e ulurima..*, që vjen si një përmendore fjalësh nga poeti për poetin, vullnetarin e lirisë, që sakrifikojë jetën e vetë, për shokët, pra për jetën. Përmbyllja e poezisë: *burimin e pashterur të dëshmorëve/*

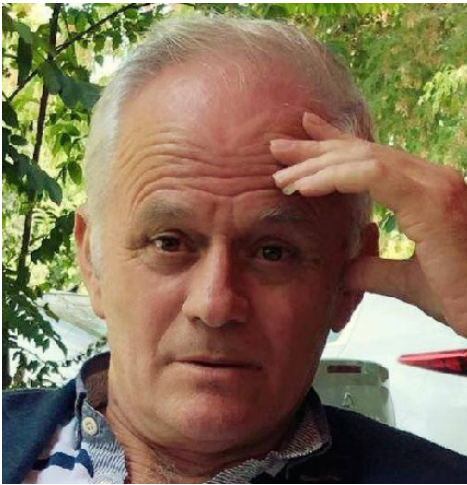
*ku era – legjendë/nanuris Lirinë*³, është tingëllima ma e bukur e kënduar për ata që mbrojnë jetën. Nga ana tjetër teksti në prozë, portretizon ngjarjen, e njëkohësisht sugjeron kodin e leximit të vargjeve. Pohimi: *Ndërsa po ngjitesha, ai vazhdonte mbrojtjen tonë me mitralozin “Maksim”. I kishte vendosur fletoret e poezive të tij në gjoks*⁴, një turbullirë ndjesish në çastin kur avitet vdekja, e poezia e ka përjetësuar ikjen trimërore, si vullnetar i lirisë.

“Lejania” – ringjallja e vargjeve

Në shqip *Te varri i vargjeve të mia*, kurse në spanjisht (e përkthyer) *Ndodhet shumë larg varri i vargjeve të mia*., duket se bartin kodin e bashkëlidhjes së fatit të vullnetarit të lirisë, që lidhet përjetësisht me fatin e vargjeve të poetit, si një jetë e dytë e matanjetës. Peizazhi që ofrohet, në prozë:....*aty te Katër Ullinj të, përballë Caspes (në këndin ku Guadajupa derdhet në Ebro*., si një përshkrim i përimitësuar i mjedisit të luftës. Pamja është vërtet fatale: *Ramizi mbi mitralozin “Maksim” i përgjakur, më pa dhe u përpoq të nxirrte ndonjë fjalë nga goja e mbushur me gjak...*, si një përshkrim i detajuar dhe sublim, i çastit të rënies heroike të Ramiz Varvaricës, në fushën e betejës, si vullnetar i lirisë. Për të mbërritur gjer të akti i pazakontë: Çantën time plot me vargje të shkruara në Pirene e në Madrid...bashkë me degën e ullirit ia vendosa si nënkresë Ramizit, që e shtrimë me kujdes në varr... Kujtesa dhe akti, kur ndërroi jetë heroit, pra kur ra dëshmor dhe poeti, gjendur në atë moment, bëri diçka të pazakontë, që bashkë me trimin varrosi vargjet, që të mos binin në duart e fashistëve, nëse plumbi do lëshohej mbi atë. Pra, vargjet u varrosën që të ruheshin nga armiku, e në gjithë jetën, ngulur në mendje dhe zemër, në shpirt e vetëdije, si një akt përtej njerëzor, sepse luftë ishte e tillë, ku rreziku qe pranë, dhe kishin ardhur për lirinë, kishin ardhur për njerëzimin, e rënia në fushën e betejës, ishte sakrifica për të ruajtur jetën.

Dhimba krenare

Dialogu që zhvillon poeti me vargjet, sikur me një njeri, gjallë apo i vdekur, shënon një befasi etike dhe estetike. Në episodin e parë, lëshohet pasthirrma kozmike: *Unë ju varrosa./Të më falni!/Besoj se më kuptoni/Ju/ që porsa kishit lindur/në agimet/perëndimet/e stinës kuqfshanore*.⁵, të realizuara me vargje të lira dhe të një angazhimi luftarak. Vargjet e pjesës së dytë: *Unë ju mblodha/në hapësirën/e planetit në furtunë!* Episodi i tretë është një përmendore për të rënë, ku në vargjet: *si vorbull sulmesh e kundërsulmesh./parada e ritirata/e gjer në Ebro/në Ebro, në Ebro,/në Ebro/Ku ra i pari Asimi/Në Gondesa e Caspet, ku ra edhe Ramizi -/stacione këngë e gjaku*, Klithma për vargjet, e lëna larg, e varrosura bashkë me dëshmorin, vetëm sa përforcon dhimbën krenare, për dëshmorët e lirisë. Vargjet: *O vargjet e mia!/o pika e gjakut të ndjenjave të mia!/O nota jete të gëzimeve/dhe hidhërimeve të mia/o shokë të pandarë/ të shqetësimeve të mia!*, ku gërshetohet personifikimi, sikur po flet me njerëzit, me

apostrofimin, me thirrjen nga shumë larg, ku melodika e vargjeve të lira, sendërgjon tingujt e dhimbës krenare. Fill pas vargjeve vjen teksti i shkurtër në prozë, ku pohimi: *Pasqyra e viteve te ecjeve mbi litarin e hidhur te kolona e ëndrrave*⁶, është kod i leximit të vargjeve të krenarisë së dhimbjes, që e sjellë të gjallë frontin me sakrificat e shumta. Vargjet e mëposhtme: *Dhe, tani, kur shikon në pasqyrë./shikoj me dashuri e përgjërim/Ramizin që rron./kurse ju, o vargjet të mia/keni vdekur...keni vdekur./por jo për gjithmonë*.⁷, me këtë bisedë imagjinare me trimat e rënë në luftë, por edhe me vargjet e dashura, rindizet shpresa për sjelljen në jetë të vargjeve. Episodi i pestë, e rikthen përsëri vëmendjen nga makthi i poetit: *O vargjet e mia!/Ku, ku jeni?/Ku flini?/ O nism’ e embël e ëdrrave të mia/O këngë e bukur e shpresave të mija!*, si vajtim i dyfishtë për shokun e ngushtë dhe për vargjet e mbetuar larg. Në vargjet: *Dergjeni në sierrat e Aragonës/të bëra hi e pluhur/me kokallat e tretura/të Njeriut të rrallë*... Në këtë poezi, përveç tekstit në prozë, që rimerr dhe dekodon vargjet, pra i kontekstualizon ato, në rrethanat e ashpra të luftës, janë përfshirë edhe njëzet e dy vargje në spanjisht, që krijojnë aureolën e kohës së Luftës së Spanjës.

Restaurimi i vargjeve

Pjesa *Restaurimi*, hapet me një trajtesë, gati apokaliptike, realizuar me imagjinatë të përndezur në frontin e luftës, shkruar në prozë. Tipari mbizotërues është solidariteti human i vullnetarëve të lirisë, që zgjojnë adhurimin për luftëtarët, e më shumë për ata që bien dëshmorë, dalëzotës të jetës. Gjëja befasuese, njëherit edhe më e bukur, është përshkrimi i dashurisë, së autorit me Loten, austriaken *me sytë e saj fis qielli*, siç e përcakton autori. Portretizimi i plotë në pasazhin: *...ajo lëshëverdhë e gjatë me fytyrë ovale dhe me gojë të harmonishme, me dy buzë të plota si luleshtrydhe dhe të pjekuar shumë*., japin bukurinë e vajzës, por diçka më tepër edhe ndjesinë e hollë, me të cilën e ravizon autori. Dashuria e tyre, ka shpërthyer si zjarr, mu në zjarrin e luftës, në një orë përvëluese, gjë që zbulohet pa kurrëfarë droje. *Endej më pranë shikimin e syve të saj dhe për një çast harroj se ku jam, ku vete, urdhërat e presë “Kujdes! Kolona e Pestë!* Materia e vargjeve, sikur është ngjyer, njëherit në zjarrin e luftës, si dhe në përvëlimin e dashurisë. Vargjet: *Unë i fal gjithë vargjet e mia për një që/jeton/në paqe. Kjo është në mish e në kockë./dëshira ime e fundit...*⁸, sërish derdhur me vargje të lira, të cilat zbulojnë spikamën e poetit, në ato momente të zjarrit të dyfishtë.

Kuptohet se në këtë situatë të ndezur, rëndësi ka poezia, teksti poetik, e poeti del në plan të dytë: *Në dyert e botës./Jam duke i thirrur ditës me duart e mia të/lagura/në dyert e botës.ndërsa shtohet besimi i/gjakut./Jam një njeri thellësisht i ndjekur nga gjithë fatkeqësitë./po fatbardhësisht shpresa vetëm rritet*.⁹, që shqiptohet si një përmbysje totale. Stilema poetike, pëson një ngjijtje, në dyvargëshin: *Le ta ujitim bashkë, me gjakun tonë,/lulen e fundit...*, e shprehur përmes metaforës së pazakontë. Atmosfera e luftës,

⁶ Petro Marko: *Lejania*, Tiranë, OMSCA-1, 2002, f. 20.

⁷ Po aty, f. 21.

⁸ Po aty, f. 33.

⁹ Po aty, f. 33.

¹ Petro Marko: *Lejania*, Tiranë, OMSCA-1, 2002, f. 7.

² Po aty, f. 8.

³ Po aty, f. 11.

⁴ Po aty, f. 10.

⁵ Petro Marko: *Lejania*, Tiranë, OMSCA-1, 2002, f. 17.

jepet me lakonizëm befasues: *Këtu koha formë nuk ka,/i ngjan ujit endacak/që lumi dot nuk e mban...*
Fuqia poetike, fiton status emblematik, në vargjet: *Një ditë me të vdekurit e pavdekur do të/jemi tok*. Kurse në rreshtat e prozës, ku ndeshim situatën: *Vargu nuk është një notë e kompozimit të mendimit fluturues pa nxitjen e pa timon që lind e shkrihet në hapësirën e pafund të harresës*. Fill pas këtij shtjellimi, mbërrijmë gjer te përgjithësimi befasues në vargje: *Ato rritin dhembjen/Ato.../Kur zemra vuan, ato këndojnë*.¹⁰, dhe papritur shpirti i autorit, kthehet te deti, te dallga: *Heshtin të gjithë./Deti! Deti! Sa dallgë që nuk kthehen më*. Megjithatë, kënga e parë, gjithnjë simbas vargjeve është: *Spanjë, o Spanjë!/Njeriu, Historia, Legjenda/-ja dhe unë drejt teje renda të këndojnë*., më në fund për të ardhur te thelbi: *Shpëto ëndrrën tonë/të nesërmen tonë*. Në këtë zjarrëllimë beteje, e shpëton dashuria e madhe për Loten, ndonëse lufta dhe vdekja janë kaq pranë: *Janë varrosur kufoma./aroma/e lule/Janë varrosur heronj legjendarë/kordhëtarë/e hamenj./e hamenj,/Atlas e Ulisë-/Po vargje kurrë!*, ndërkaq zbulojnë për lexuesin absurdin e absurdeve, varrimin e vargjeve, për të shtegtuar mandej, tek përqasja me mjeshtrat e fjalës, me Homerin, Danten, De Radën, Migjenin...

Bardi i kohëve moderne

Rikthimi për të vargjet e varrosura, solli te lexuesi një libër unik, si *Lejania – Largësia*, bashkë me aktin përlindës të vargjeve të futura në varr, shoqëruar me fuqinë e fjalës poetike, dedhur përmes vargjeve të lira, e po kaq të pranisë së rapsodit-bardit të kohëve moderne. Epopeja e Luftës së Spanjës, në mes vullnetarëve të lirisë dhe fashizmit, vetiu u shëndërrua në një skenë gjigande, ku luheshin fatet e njerëzimit. Lufta afroj njerëz nga e gjithë bota, rizgjoi vlerat e humanizmit, si solidariteti njerëzor. Mbi të gjitha, lufta absurde, e rizgjoi nevojën për dashuri, me shumë gjasa ridimensionoj përmasat e saj. Dashuria në kohën e luftës, në zjarrin e betejave, është një bekim, një arratisje për te jeta. Ky teatër absurd, me luftëtar të vendosur përballë në front, me çeljen e portave të dashurisë, kishte nevojë që të dëshmohej. Kush më mirë se sa rapsodi, siç ka ndodhur mot e jetë, në historinë njerëzore, mund ta jetësonte në vargje dhe rrëfime, këtë epope të kohëve moderne. Duke qenë kohë moderne, pra një histori e kohëve moderne, në vend të rapsodit, parapëlqej ta quaj bard i kohëve moderne, ndonëse bëjnë të njëjtën gjë, këndojnë në këngë epopenë e secilës kohë.

Në pjesën *Intenerari i tingujve*, shfaqet raspodi-bard, me një rol të qartë të kronikanit të epopesë së Spanjës, ku fatet njerëzore ndërthuren me përvëlimën e dashurisë. Në vargjet: *Kam parë të përvëlohet fytyra e një kufome, vashë ezmere,/me nofulla të hapura/si goja e një kitare.*, që zbulon para lexuesit pasojat e tmerrshme të luftës. Nga ana tjetër, shenjtërimi i sakrificës vjen e shqiptuar në vargjet: *Dhe poeti Garcia Lorca,/i plagosur me pesë pëlumba,/recitonte vargjet e fundit*, sjellin përmasat e humbjes dhe sakrificave në fushën e betejës. Një batërdi humbjesh, e pikërisht në këtë çast para lexuesit vjen e plotë edhe pamja e dashurisë: *Do të këndoij mishin që ti nuk ke,/sytë që të mungojnë./flokët që dikur luanin me/erën./buzët e tua të kuqe që/puthnin...*, ku simfonia e luftës, krejt natyrshëm, në këto vargje, ndërthuret me simfoninë e dashurisë, zjarrit që ndezi shpresën. Kur je larg Shqipërisë, për çudi ajo të mungon shumë. Fill pas shprehjes: *Që të jesh internacionalist, duhet të jesh më parë nacionalist!*, vijnë vargjet për Shqipërinë: *Në sytë e mi ngarkova malet dhe brigjet e Shqipërisë/Zërin tuaj e dëgjoj,/o lisa shekullorë...*¹¹, me një ton tepër të ngritur. Më tej shpërthen dashuria pa kufi për atdheun e poetit, sikur në vargjet: *O Shqipëri!(O) ëndrra ime!/Të lashë në lëngatë/me të gjallë të vdekur...*¹², ku apostrofimi i dy vargjeve të

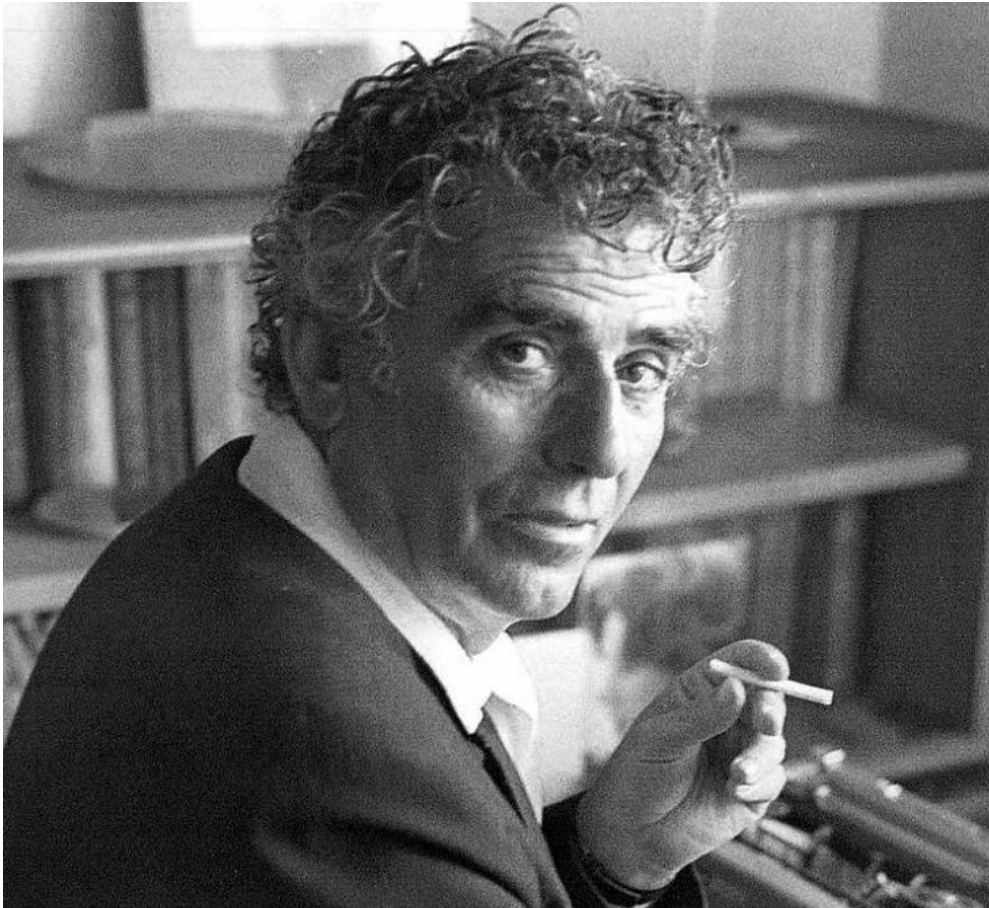
parë, thërret pranë Shqipërinë, e cila është larg, mbi të gjitha *me të gjallët e vdekur*, që zbulon dhe paralajmëron tragjedinë që e pret Shqipërinë. Thirma apostrofike: *O mëmëdhe dhe atdhe,/a e shqipeve fole*¹³, ky poeti vendos ekulibër në mes dy përcaktimeve, mëmëmdhe për toskët, e atdhe për gegët, ku secili emërtim ka parasysh Shqipërinë. Bardi i kohëve moderne, arrin gjer në shqiptimin e vargjeve migjeniane: *Rini, agimi po bie/dhe goja prej lubie e tiranëve/mban natën me premtime,/po ti, Rini,/Shikoj njerëzit të ulur ose në ecje,/që të vështrojnë sikur thonë/”Nxirre dufin tënd*!¹⁴, ku vargu dhe fjala, ngjiten në zenit, e fill pas vargjeve kemi një shprehje në prozë: *Për disa çaste më dukej vetja si mbi re-mbi ato re të kuqe, që tej e tej mbulonin qiellin e Spanjës*.¹⁵, duke zbritur në tokë, duke ardhur në realitetin konkret të Luftës së Spanjës. Përveç shumë vargjeve në gjuhën shqipe, në këtë episod, kam edhe tetë vargje në spanjisht. Atmosfera e luftës, ankthit prej barotit, është mbizotëruese, gjë që konfirmohet nga shprehja: *Ai vjen këtu për të dhënë jetën për Njeriun quhet poet! Quhet Njeri! G. F., djalë i vetëm i një minatori francez*. Në zjarrin e luftës, i vjen në mend Migjeni, poeti modern i shqipes, që zbulohet në vargjet: *Që këtej sot përshndes,/Migjenin, shokun tim!/Dhe i them:/Millosh vëlla/këtu grushti i Vegjëlisë/gjigandohet çast e orë.*, për të kaluar në gjendjen tjetër, që zbulon larminë e unit të poetit, që shqiptohet në vargjet: *Dashuria çdo gjë që përkëdhel kjo erë/Këtu shqiptoj lirisht fjalën Liri/këtu shqiptoj lirisht fjalën Dashuri!*, për ta mbyllur me trevargëshin: *si kënga – bori – alarmi universal,/që sot gjëmon nga goja e përgjakur e/Spanjës*. Edhe pse në luftë në Barcelonë, mendja dhe zemra i rri në atdhe, fill pas vargjeve: *deti i paanë i valëve të jetës,/ deti i paanë i valëve të ndjenjave,/dallgë edhe valë./ valë edhe dallgë.* , ku asociacioni i bregdetit të Dhërmiut, paralelizon me dallgët e jetës. Për tu rikthyer sërish te malli për atdhe, që shqiptohet në vargjet: *Sado larg që të jem/edhe nën sierra të mbulohem,/zërin tënd do ta dëgjoj,/o dallgë monotone./që lag në shekuj kështjellën/e ëndrrave tona!/O Shqipëri!/O Shqipëri!/Shpatë e përgjakur...*, e poeti tanimë ka dy atdhe, që me po atë adhurim dhe dashuri, u këndon pa pra: *O Spanjë!/Spanjë e përflakur,/Spanjë e përgjakur!/ja lotët e detit/që shkundëzojnë/dhe turbullojnë/gjakun tonë./Ti je harku i triumfit/të ëndrrave tona!*, ku ndërkaq ndeshim edhe katër vargje në spanjisht.

Episodi *Në Albacetë*, edhe pse në zjarrin e luftës, mendjen dhe zemrën autori, i ka te atdheu, çka shpaloset në vargjet: *O Shqipëri,/O Këngë,/O Lot,/O Ëndërr e madhe*

¹³ Po aty, f. 51.

¹⁴ Po aty, f. 53.

¹⁵ Po aty, f. 53.

që ndez,/majat ku lindin shqiponjat!/Të mbart në gjak e në shpirt dhe tani , vargje të forta, të lidhjes së birit me mëmëdheun, ku veçanërisht apostrofi i përsëritur shqipton përmallimin, e po kaq përshkallëzimi i pranishëm, duke e thirrur këngë, pra gëzimi më i madh. *Lot!* Dhimbja e pakufishme, një Ëndërr, që përfaqëson shpresën për të ardhmen. Adhurimi i paskajmë për atdheun, vijon në vargjet: *ti o Shqipëri,/imazh që me hijen tënde/më mbështjell,/me emrin tënd/më përjetëson/se në gërmadhat e tua shekullore/ngrihen tempuj bese dhe shprese.*, ku bardi i kohëve moderne, ose rapsodi i përjetësisë, jetën e lidh me atdheun, ku dashurinë dhe përndërimin i ka në gj, edhe aty në zjarrin e luftës. Vargjet: *O pasqyrë e kaltër/e shpirtit tim të përflakur,/ti je mbështetje e krahëve të mi/mes zjarrit të mortjes./Të dua,/dhe dëshiron të të kem,/edhe sikur hi e pluhur të bëhem...*, ku ngjet e pabesueshmja, dashuria e ka mundur luftën, e ka mërguar tutje, shumë larg. Kontrasti në mes dy botëve, në mes humanes dhe fashizmit, i cili shpaloset në dy vargje: *Po...ne jemi ushtarë të jetës,/kurse ata, ushtarë të mortjes.* Teksti në prozë i episodit *Në Sierra Morena: Dhe tani, nën dritën e kësaj hëne lorkiane, këtu në Estramadurën e ashpër, kur kam përballë ushtarët e fashizmit, të vrasësve të jetës*!¹⁶, ku jo vetëm ndërron teksti nga poezi në prozë, por realisht ndërron atmosfera... Jemi në frontin e luftës. Në episodin *Në Badajoz*, tanimë me anë të gjendjes së përmbysur, spërkatet tmërri i luftës, bardi përsëri e vijon këngën e hidhur në vargjet: *Zjarr gjak e metal të bëra një/le të derdhim kujtimet e natës me hënë...*¹⁷, duket sikur e ka shkërmoqur çastin e orës së dashurisë. Në vargjet: *Amado, më kujto!/Më shkruaj me gjak, më qëndro pranë në transhe.*, e tanimë flet pushka dhe këndon gjaku. Në episodin *Intermexo*, fiton status më vete Rapsodi, kronikani i jetës dhe betejave. Qysh në krye, praninë e rapsodit, vetë atë, e kam emërtuar si bard i kohëve moderne, ku rrethana i kanë ndërthurur fatet, njerëzit, këngët, si dhe ato që i këndojnë dhe i përhapin. Teksti në prozë: *Një ditë luftë baras me një shekull jetë! Një orë luftë, baras me gjithë brendinë e tragjedive të Eskilit e gjer te Shekspiri!*, si një parathënie e vargjeve pasues: *Nata po bie! Dhe ajo të kërkon e të kërkon/me këngën e premtimeit në buzë*.¹⁸, për të vijuar me vargjet: *Natë, o natë e fundit e Njeriut/plot zogj krahë – yje në yj/të qiellit në zi...* Ky pasazh, me praninë e prozës, të vargjeve dhe të dialogut Amada – Amado, është pjesa më e plotë, e realizimit të sinkretikës letrare, të pranishëm në librin *Lejania*. Ndërhyrjet e rapsodit/bardit të kohës moderne, më tepër se ndërprerje,

¹⁶ Po aty, f. 84.

¹⁷ Po aty, f. 85.

¹⁸ Petro Marko: *Lejania*, Tiranë, OMSCA-1, 2002, f. 89.

janë pauza stilistike të befta. Vargjet: *S’ka kuptim jo koha/kur dashuria është e dënuar/me pranga në zemër/e me rojë në sy.*, si për të plotësuar kështu kuadrin e mohimit, me vargjet pasardhës: *O zemër e botës pa zemër,/zemër e dashur,/shqetësimi yt,/gjemb në zemrën time...*, ku poetika endet përmes mendimit të hapur, si dhe ku flet teksti drejtëpërdrejtë. Bardi i kohëve moderne, i pranishëm në fushën e betejës, si yllin polar, veçon: *MADRID! MADRID!/Nga llogoret e tua/mbaje larg vdekjen/nga Dashuria!*, një kryemesazh i vargjeve të librit *Lejania*. Për të ardhur te vargjet: *Natë pa flamuj, pa ëndrra, pa yje,/me predha, me gjyle, me thika dhe topa/pëshdyn në ballin e bishava të Romës...*, për ta mbyllur me metaforën kozmike: *E putha historinë/si buzën e Amadës...* Episodi *Brigjeve të Ebros*, ka në fillim një tekst proze. Klima e përndezur e luftës është e pranishme, gjë që paraqitet hapur: *Vdekja ishte e lirë të vinte në çdo çast: ditën, natën, përëndimeve, agimeve...*, kurse vargjet përçojnë diçka tjetër: *dhe Deti ëndërronte/si syri i një peshku në sterë*. Pamja e shkëlqimit të plotë të ëndrrës që projektohet nga poeti, vjen në vargjet: *Kur qeshte pranvera në,/Spanjë,/qershitë në lulëzim/përkuleshin për të puthur/tokën/me buzë të zmadhuara,/si shkuma e etur e agimit*, si kontrast me atmosferën e luftës, me tmerrin e saj. Bardi i kohëve moderne, këndon pambarim: *I shoh damarët e tu, o Spanjë,/të burojnë e pastaj përsëri të mbushen/I shoh të palgosurit të qeshin!/dhe kufomat që varrosen, ëndrra të/bëhen.* , ku sakrifica e Spanjës, mbron jetën dhe kthehet në ëndërr dhe shpresë. Përplotësimi i sakrificës sublime, vjen përmes drithmash në vargjet: *po vdekja me plumba në kraharor/është këngë që zgjon jetën...* Sakrificat e pafund, megjithatë si kapak, kanë humbjen e dashurisë: *Prehu e dashur,/me ëmbëlsinë tënde, /me pastërtinë tënde,/me bukurinë tënde,/me dashurinë time!*

Epilogu i ringjalljes së poezive

Episodi *Vargjet e Fundit*, ofron një gjendje pezullie letrare, që vështirë të përcillet nga tronditja e madhe, pa shembjen e dijes dhe nënvetëdijes. Vargjet: *Në xhepin e një fashisti të vrarë/gjeta një letër,/një letër nga Roma: “Baba, /i dashur baba,/aman mos u vra...*¹⁹, një thirrje naive dhe hyjnore, që lëshon rrufetë e mallkimit mbi luftën, e po kaq mbi nxitësit, që e ndezin luftën edhe për hobi të habitshme. Ebro, lumi i përgjakur, pa e marrë përsipër shpjegimin, kjo situatë figuron tmerrin, detin e gjakut. Pamja fatale, skicohet e gjallë në vargjet: *Lumi Ebro u mbush me kufoma/dhe të plagosurit vdesin për ujë*, e mandej kuadri plotësohet me vargjet: *Buzë Ebros, i gjakosur, /shoku Diego lëngon shtrirë*, ku tmërri mbizotërohet nga ngjyra e përgjakur. Rimarrja e situatës: *Buzë Ebros i gjakosur/heshti Diegoja i shtrirë/se mbi të kalojnë tanket/për ta shirë...*, ku gjëma uluret në kupë të qiellit. Teksti në prozë, në vijim e rikthen në pikën e fillimit, dashurinë për shokun e vrarë, po ashtu dashurinë për vargjet që “flenë” në varr, ndonëse shpirti i poeti i pati ringjallur. Teksti në prozë: *... në sytë e mbetur hapur të Ramizit unë shikoja kalvarin dhe epopenë tonë...shikoja Shqipërinë time, shikoja historinë time...* Më tej, autori shkruan: *Ndjenja e mirënjohjes, e dashurisë, e respektit për shokun tim, për trimin shqiptar më nxiti të veproja pa humbur çastin...*, ku realisht përjetohet në atë shkallë dhimbje, momenti i rënies së bashkëluftëtarit. Në kulmin e dëshpërimit, vijon rrëfimin: *...bashkë me një degë ulliri prej tokës iberike, ia vendosa si nënkresë dhe mendova: “Nëse një ditë edhe unë vritem, vargjet e mia do të jenë gjithmonë pranë teje, vëlla Ramiz...*, kaplohesh nga dy ndjesi, sikur u mbush zbrazëtira, teksa rilindën vargjet, në fakt vitet vetëm sa e kanë kthyer në humnerë humbjen, gjë që merr vlerë në vargjet e fundit: *Ka bilbila që këndojnë/në hapësirë/dhe në tytat e pushkëve të shokëve të mi/Ka bilbila që këndojnë,/këngën e fitores*.

Tiranë – parëverë 1983 – vjeshtë 1983.

¹⁹ Po aty, f. 109.

¹⁰ Po aty, f. 35.

¹¹ Po aty, f. 50.

¹² Po aty, f. 50.

Emërvendi “Bjeshkët e Nemuna” vetvetiu të sjell ndërmend jehonën e gjamës së moçme të burrave, që studiuesit e krahasojnë me korin e tragjediive të Eskilit. Ku gjinden këto bjeshkë që bartkan qysh nga fillesa një dramë pa fund e pa shpresë, një mallkim që e paskan pjesë të qenies, qysh në ngjizje? Ku fillojnë, ku mbarojnë? Dhe kryesorja, pse qenkan “të Nemuna”?

Duket sikur gjithkush e di përgjigjen: në Veri, në Alpet shqiptare. Por në ngulsh këmbë ku shtrihen saktësisht, me kë kufizohen në veri, në jug, në lindje, në perëndim, përgjigjja turbullohet, vendndodhja nëpërtymet e largohet si nëpër një ëndërr të ligë.

Mbase ndihmojnë anasit, banorët e katundeve veriore? As ata nuk ftillojnë gjë. Japin ndonjë përgjigje të vakët me fjalët e librit të gjeografisë, të mësuar dikur në shkollë fillore. Ose flasin me fjalë të thata gazetash e televizioni.

Ndryshe ndodh kur pyet për cilindo mal a bjeshkë të atyre viseve. Dinë me kallëzue ku është Rrethi i Bardhë, Qafa e Diellit a Shtegu i Dhenve, ku janë Thethi e Rupat, Syni i Skafkaçit ose i Zanës, Lkeni (Liqeni) i Dashit e Gjerovica, Lugu i Madh e Maja e Qytetit. Të thonë emrin e gurit, përroit, qafës, vorrit, që shenon në mënyrë të përpiktë kufirin ku mbaron njëri vend e ku nis tjetri. Ngjitu Grykës së Dragobisë përgjatë bregut të Valbonës, deri ku lumi buron duke rrahur krahët si pëllumb i egër, bashkudhëtari të dëfton me hollësi emërvende që lidhen me lashtësinë, me gjurmët e Romës së lashtë, me mugëtirat e mesjetës e me gojëdhanat, me Mujën e Halilin. Qe ku është Shpella e Imerit të Mujës (Omerit të Mujit) në Klysyre¹. Aty e kanë shti në dhë djaln, aty ka vajtuar Ajkuna. Shtrati si prehër në derë të Shpellës është prorre “i verdhë” (i gjelbër), bari aty nuk thahet kurrë. Ja edhe Lugjet e Verdha (të gjelbra), ku trimat dilnin me çetue e ku dhitë e egra këputin maja bari me vesë dhe lule.

Po “Bjeshkët e Nemuna”? Kurrgjë e saktë. Pra ku ndodhen ato?

2.

Në FESH (*Fjalori Enciklopedik Shqiptar*, vepër e Akademisë së Shkencave), Tiranë 1985, “Bjeshkët e Namuna” njëjtësohen si “kurriz malor në Alpet Shqiptare, rrethi i Shkodrës...”. Në këtë botim flitet më gjerë për “Bjeshkët e Namuna të Kosovës”. Për pjesën e tyre në Mal të Zi heshtet.

Botimi i ri i FESH (2008), ka ndryshime të dukshme në këtë zë.

Qysh në fillim bie në sy një saktësim fonetik. Nuk quhen më “Bjeshkë të Namuna”, por “Bjeshkë të Nemuna”. Më pas vijojnë shtjellime përmbajtësore të reja. “Bjeshkët e Nemuna” nuk përcaktohen më si “kurriz malor” në rrethin e Shkodrës, por si “trevë e madhe malore në Shqipërinë Veriore, që zë gjysmën perëndimore të Alpeve Shqiptare”. Flitet për “Bjeshkët e Nemuna” në Mal të Zi - Plava e Gucia. Dhe pastaj një koment i çuditshëm për zanafillën e emrit.

Sipas FESH, 2008:

“Relievi tepër i thyer, thuajse i pakalueshëm, klima shumë e ashpër, mungesa e theksuar e ujërave rrjedhëse në sipërfaqe për shkak të zhvillimit të madh të karstit, mungesa e rrugëve të komunikimit, vështirësitë e përballimit të jetës në ato vise, mund të shpjegojnë edhe cilësimin e tyre si “të Nemuna”. Emërtimi “Prokletie” i serbishtes është një përkthim i emërtimit shqip”!

Më përmbledhtas, këtë shtjellim e ka pasur edhe botimi i parë i FESH, 1985.

KUSH I NEMI “BJESHKËT E NEMUNA”?

Nga Mehmet Elezi

3.

Pikëpamja e shprehur në FESH për prejardhjen e emrit “Bjeshkët e Nemuna” shfaqet plot kundërshti. Për të mos thënë le shijen e një folklorizmi akademik.

FESH shkruan “Bjeshkët e Nemuna” shtrihen në tri shtete, në Shqipëri, në Mal të Zi dhe në Kosovë. Ndalet te bukuritë dhe pasuritë e tyre të pafundme, me pyje, kullota, liqene, bimë, kafshë. “Bjeshkët e Nemuna” të Kosovës, shkruhet aty, “janë një nga zonat më të pasura të Ballkanit me bimësi, sidomos me pyje të larta, përbërja e të cilave ndryshon në përputhje me lartësinë”. Atje rriten “dushku dhe gështenja, më pas halorët, disa prej të cilëve janë endemikë e shumë të lashtë... Më lart shtrihet zona e livadheve alpine, me barëra e lule të shumëllojshme... Bota e kafshëve është gjithashtu e pasur dhe e shumëllojshme...”. “Bjeshkët e Nemuna” të Kosovës zotërojnë potenciale të mëdha turistike, pjesërisht të shfrytëzuara”. Edhe “Bjeshkët e Nemuna” të Malit të Zi, Plava e Gucia, janë nga më të bukurat në krejt trojet shqiptare, edhe ato kanë potenciale turistike të pakrahueshme.

Kjo do të thotë se s’kishte arsye që bjeshkët, të paktën në Plavë, Guci dhe Kosovë, të merrnin cilësinë ndjellakeq “të Nemuna”. Por, sipas FESH, bash në Kosovë e në Mal të Zi, ku këto bjeshkë janë më të bukura e më të pasura se në Republikën e Shqipërisë, bash atje “emërtimi “Bjeshkët e Nemuna” përdoret gjerësisht... edhe nga banorët vendas”! Pohimi shkon kundër arsyes dhe lëkund çka vetë FESH shkruan për shkakun pse janë quajtur “të Nemuna”.

Po vëzhgimet në vend? Takimet me banorët rrënjës, nuk japin dëshmi se ky emërtim u përdorka “gjerësisht... edhe nga banorët vendas”. Dëshmi për të kundërtën, po.

FESH guxon edhe më shumë. Sipas tij, “Emërtimi “Prokletie” i serbishtes është një përkthim i emërtimit shqip”.

Nuk është e qartë ku mbështetet e si argumentohet kjo pikëpamje.

Po ashtu nuk dihet sa i bën nder kombëtarizmit shqiptar ky pohim, nëse nuk mbështetet me argumente shkencore bindëse.

Prejardhja e emrit jo domosdo dëshmon përkatësinë kombëtare ose shtetërore të një vendi. Përgjithësisht emërvendet kushtëzohen nga rrethana historike, diktohen prej tyre dhe ashtu mbesin. Emri Ballkan i siujdhesës sonë vjen prej turqishtes, por askush nuk thotë se, për këtë arsye, Ballkani është Turqi.

Bjeshkët e quajtura “të Nemuna” prej mija vjetësh janë pjesë e trojeve iliro-shqiptare. Ndërsa emërtimi “Bjeshkët e Nemuna”, siç do të shtjellohet në vijim, nuk duket se është shqiptar. Ndër shqiptarë del vetëm pas Luftës së 2-të Botërore!

Me u shprehë butë, duket se kemi të bëjmë me një keqkuptim të madh.

4.

Dyshimin e parë të fortë - ky dyshim shndërrohet në argument - e mbjell koha kur në letrat shqipe nis me u dëshmue

emërvendi “Bjeshkët e Nemuna”.

Në letërsinë shqipe të katolikëve të Veriut dhe në krejt krijimtarinë e para Luftës së Dytë, me sa ka vënë re autori i këtyre shenimeve, ky emërvend nuk del kund.

Tërë teatri i luftës i *Lahutës së Malcisë* zhvillohet në malsitë e Veriut e përreth. Nëse do të kishte pasur një emërvend “Bjeshkët e Nemuna”, çarsye kish me e shmangë Fishta, i vemendshëm në çdo imtësi të atjeshme? Nëpër vargjet e *Lahutës* përmenden me emra malet e luginat e krojet e lumenjtë, Hoti e Gruda, Vizitori e Limi, Plava e Gucia e Prizreni...; ndeshen e përflaken me vetimë e bubullimë figura të mitologjisë shqiptare, dragoi e kulshedra, lëvizin orë, zana e shtojzovalle. Për artin fishtian s’kishte rast më të bukur me i harmonizue artistikisht skenat epike të plojes me kumbimin tragjik të toponimit *Bjeshkë të Nemuna*, nëse ky toponim do të kish ekzistuar. Një emërvend i tillë, metaforë e gjallë, bart pafundësisht dramë. Vështirë do të gjindej një tjetër aq i përshtatshëm për një poemë epike si *Lahuta*.

Nuk dalin “Bjeshkët e Nemuna” as te *Liria* e Mjedës, ku himnizohet kryengritja e Hotit dhe heroizmi i malsorëve për liri. As te Risto Siliqi, që i këndoi me frymëzim luftës së shalianëve me “Mehmet Shpendin trim si dre”. Te Gjeçovi, te V. Prenushi, B. Palaj e D. Kurti, Pater A. Harapi etj. nuk di se vërehet kund. Te *Visaret e Kombit* e *Hylli i Dritës*, në këngët e Kreshnikëve, jo se jo. Fjalori i emërvendeve i Gazullit, i papërfunduar, pati fat të përbashkët me autorin e tij, por s’ka gjasë se do të kishte sjellë dëshmi për këtë ekzistencën e këtij emërtimi.

Në Hot e Grudë e në Plavë e Guci jo, në Kelmend, në Theth e në Dukagjin jo. Në bjeshkët e Malsisë së Gjakovës (Tropojës), në bjeshkët e Rugovës e të Pejës, përsëri jo. Del se vetë shqiptarët në këto anë nuk njëjtësojnë (identifikojnë) bjeshkë që vetë ata i kanë quajtur “të Nemuna”. Atëherë ku tjetër u shtrikan ato?

Në qoftë se kurrkush prej atyre që i kanë banuar e u japin jetë atyre trojeve prej mija vjetësh nuk i njeh me këtë emërtim, kush i pagëzoi ashtu, si u regjistrua ky emër ndjellazi?

5.

Studiuesi S. Ahmeti, bashkautor i *Fjalorit të Plavës e Gusisë* (Pavli Haxhillazi, Sylejman B. Ahmeti, *Fjalor i Shqipes së Plavës dhe të Gusisë*, Toena 2004) ngul këmbë se emri “Bjeshkët e Nemuna” është thjesht përkthim prej serbishtes. Serbët, për arsyet e veta, këtë pjesë të Alpeve shqiptare e quajnë “prokleti” (të nemur, të mallkuar). Vetë rrënjësit, shqiptarët vendas, kurrë.

Ky kërkues është ndër njohësit më të mirë të atyre trevave. Lerë e rritur në Vuthaj të Gucisë, ku sipas FESH janë “Bjeshkët e Nemuna të Malit të Zi”, aty ka kaluar edhe rininë. Eshtë autor i një monografie të pasur të atyre viseve (Sulejman B. Ahmeti, *Vuthajt dhe vuthjanët*, Tiranë, 1996). Në këtë punim ka plotni të dhënash historike, gjeografike - përfshi emërvendet -, etnografike, folklorike dhe gjuhësore.

Ndoshta krejt pahiri, sepse s’ka qenë ky qëllimi i tij, edhe akademiku Luan Starova

sjell dëshmi se kumbara i padëshiruar, që i pagëzoi “Bjeshkë të Nemuna”, është fqinji verior i shqiptarëve. Te romani *Kurbani Ballkanik* (Toena, Tiranë 2007) shkruan: “Në një moment helikopteri u gjend mbi Kurorën e bjeshkëve të Prokletisë”. Disa rreshta më pas, në të njëjtën faqe, këtë emërvend e jep të përkthyer shqip (vetëm një herë në atë libër): “Kanosëj rreziku që Bjeshkët e Nemuna ta gëlltiste helikopterin dhe askush të mos kuptonte më asgjë për të”. Pas katër-pesë faqesh i kthehet burimit sllav: “U end me muaj nëpër bjeshkët e pakalueshme. Arriti madje edhe në majë të Prokletisë”. Dhe sërish më vonë: “...jemi në majën e bjeshkës Prokletia”. Dhe përsëri vijon me këtë emër.

Një hollësi domethënëse. Togfjalëshin “Bjeshkët e Nemuna” Starova e përkap si një fjalë të vetme në numrin njëjës: “...që Bjeshkët e Nemuna ta gëlltiste”. Rregullat e gjuhës shqipe kërkojnë me shkruar “që Bjeshkët e Nemuna ta gëlltisnin”, duke e vënë kallëzuesin në shumës, në përshtatje me kryefjalën. Me gjasë autori e ka shkruar kallëzuesin në njëjës, sepse Prokletia, emri origjinal prej ku është bërë përkthimi, është në njëjës. Ndonëse e ka shkruar shqip, e ka menduar siç e ka origjinali. Domethënë serbishtja.

Robert Elsie, në librin *Fiset shqiptare* (Botimet *Artini*, Prishtinë, 2017) ka një citim prej Zonjës Durham: “Në fund të luginës ngrihen malet e quajtura *Prokletiija* (Bjeshkët e Nemuna)”. Shton (simbas gojëdhanës), se kështu quhen në Shalë e në Pultin e Poshtëm, “sepse përmbi to ishin dyndur turqit në Shqipërinë e Veriut”. Zonja Durham thjesht regjistron çka i ka thënë dikush, pa u marrë me saktësinë e thënies. Elsie po ashtu.

Nuk ka asnjë të dhënë se turqit e kanë mësy Shqipërinë e Veriut “përmbi” ato bjeshkë të pakalueshme, aq më pak se janë dyndur në përmasa të tilla, sa ato bjeshkë kanë marrë cilësinë të *Nemuna*. Historikisht dihet se ato male nuk janë shkelur kurrë prej turqve. Edhe në pastë kaluar ndonjë rremb i ushtrive të tyre asajt, e ka pësuar keq dhe s’ka qenë e mundshme me u ngulë aty.

Dhe gjuhësisht: në qoftë se këtë epitot ua paskan vënë shqiptarët (!), për çarsye ua vunë *Prokletiija*, pse ua vunë serbisht? Shala e Shoshi janë ndër viset ku depërtimet e huaja, edhe në gjuhë, janë më të zbehta, atje ruhet një shqipe mjaft e pastër. Fjala *prokletiija* nuk del kund midis sllavizmave që mund të kenë depërtuar në shqipen e atjeshme. Atëherë pse?

Duket qartazi, dikush ka sajuar një shpjegim në stilin e legjendave dhe ia ka thënë Zonjës Durham.

6.

Një burim i huaj, që prin me gjetë një çelës, vjen nga Zvicra. Janë shenimet e gazetares Noele Rozher (Noëlle Roger), e cila gjatë dhjetëvjetëshit të dytë e të tretë të qindvjetëshit të shkuar ka udhëtuar shumë herë nëpër Shqipëri (Noëlle Roger, *Nëpër udhët e Shqipërisë*, Tiranë, Pegi 2008). Në një reportazh me titull “Në malet e malsorëve” (“Dans les montagnes des malsorës”), botuar me 09 qershor 1924 në gazetën e

1 Emri *Klysyre*, lagje në ish-komunën Margegaj, në *Fjalorin Enciklopedik Shqiptar*, vepër e Akademisë së Shkencave (Tiranë, 1985) nuk dihet mbi çfarë kriteresh akademike (!) është “përshtatur” në *Këlcyrë*! Këlcyra është në jug të Shqipërisë, në Përmet.

Gjenevës *Journal de Genève*, pasi flet për malet në brigjet e Liqenit të Shkodrës e të Drinit dhe për malet e Mirditës, Rozher shkruan se këto mbështesin një “labirinth të pafund vargmalesh e luginash të egra, i cili në hartat e paraluftës mban emrin e Bjeshkëve të Nëmura” (në origjinalin frengjisht *Monts Maudits*). Rozher i vendos “Bjeshkët e Nëmura” në veri të Drinit.

Nga fjalía e mësipërme bie në sy:

- fjalën *malsor*, megjithëse nuk është emër i përveçëm, pra normalisht duhej të përkthehej në gjuhën e saj, ajo e ve shqip (*malissori*). Pse? Sepse ashtu e shqiptojnë shqiptarët, ajo ka dashtë me i qëndrue besnik origjinalit;

- me emrin e bjeshkëve, që është emër i përveçëm, pra s’ka asnjë arsye me u përkthye, bën të kundërtën. E përkthen në frengjisht. Pse? Sepse emrin e bjeshkëve (ajo e shkruan *Monts Maudits - malet e mallkuara*), nuk e ka marrë prej shqiptarëve. E ka marrë nga burim i huaj. Përndryshe do ta kishte shkruar shqip, siç bëri me fjalën *malissori*.

7.

Nga cili burim i huaj?

Rozher thotë se kështu quhen “në harta”, madje saktëson: “në hartat e paraluftës”. Domethënë në hartat e përdorura para Luftës së Parë Botërore, kur Shqipëria ende s’kishte shtet. Për shkolla shqipe e harta të studiuesve shqiptarë në atë kohë, as që mund të mendohet.

Hartat e “paraluftës” ishin punime topografësh ose dijetarësh të huaj, që bënë udhëtime hulumtuese në shërbim të kryeqyteteve të veta, më dëndur për qëllime ushtarake dhe për pasuritë minerare. Siç u tha, harta shqiptare s’kishte. Emërvendet shqiptare në këto harta shenoheshin ashtu siç i përdornin fqinjët në hartat e burimet e tyre.

Udhëtarët, hulumtuesit, priftërinjtë, që vinin më pas, mbështeteshin në të njëjtat harta e shenime të kolegëve të mëparshëm. Toponimet i shkruanin e ia përcillnin njëri-tjetrit siç i kishin lënë paraardhësit. Si diçka të ditur, *déjà vue*. Me këtë ftillohet pse edhe disa dijetarë të qindvjetëshit të 19-të, të njohur për seriozitetin shkencor e paanësinë dhe me ndihmesa të çmuara në albanologji, përdorin emrin “Bjeshkët e Nemuna”.²

Njerëzit shqiptarë të letrave, ndërkaq, mbështeteshin në realitetin e drejtpërdrejtë, që e njihnin dhe e preknin vetë, pa ndërmjetësinë e të huajve. Ndaç te asnjë shkrimtar, mendimtar a publicist shqiptar para Luftës nuk del kund emërvendi *Bjeshkët e Nemuna*.

Aq e zakonshme ishte prirja e të huajve me përdorë emërtimet e fqinjëve, sa edhe sot, pas më se njëqind vjetësh shtet të pavarur shqiptar, nëpër në shkrime të tyre - nëpër hartat e tyre më shpesh - gjejmë herë pas here *Draç* për Durrës, *Skutar* për Shkodër, *Valona* për Vlorë (pa folur për raste me prapavijë të caktuar politike, kur Shqipëria e Jugut quhet “Vorio-Epir”!). Për arsye të njohura, kjo dukuri është më e përhapur për emërvendet në Kosovë, në Maqedoni të Veriut e në Mal të Zi. *Gjakovica* e *Peç* për Gjakovë e Pejë, *Bitola* e *Dobar* për Manastir e Dibër, *Bari* për Tivar, *Vusanjie* për Vuthaj.

Për fat të keq ndodh që edhe në shtypin

e Tiranës, sidomos në përkthime, përdoren këta emra!

8.

Të dhënat që u përmendën deri tashti prijnë kah një përfundim: emërvendi “Bjeshkët e Nemuna”, i përdorur “në hartat e paraluftës”, është pagëzim i bërë prej fqinjëve. Ata i quanin kështu edhe në të folurën e përditshme.

Edhe dy arsye të tjera në të mirë të këtij përfundimi.

Njëra lidhet me psikikën kombëtare. Ndryshe prej shumëkujt, nuk është në natyrën e shqiptarit me i mallkue vendet e veta, bukën e të mirën. Ka ndodhur nëpër balada a legjenda në një grimë vend, por jo si dëshirë. Ka qenë shfryrje dufi në kushte tjetërsimi prej fatkeqësisë rrenuese. Për shembull në Klysyre, ku besohet se është vorri i Imerit të Mujës, 8-9 km larg qytetit Bajram Curri, në atë grykë bjeshke thuhet se s’këndojnë kurrë qyqja as turreci. Sepse Ajkuna, e mbytur prej dhimbjes për djalin e vvarë, i pati mallkuar, siç pati mallkuar edhe hënë (“T’u shkimtë drita ty mori hanë...”):

*Kurrë këtu qyqja mos këndoftë
As turreci mos u ndieftë!*

Kjo nemë nuk përfshin krejt bjeshkën. Eshtë e pjesshme, e kufizuar vetëm te kënga e qyqes dhe e turtullit dhe vetëm në një grykë të ngushtë në luginë të Valbonës, në këmbë të Brijave të Gjarpnit. Kryesorja, ajo nuk ngjiti kund. Mbeti në trajtë hijeje, e shpërndarë nëpër ajër si dhimbja. Si edhe në raste të ngjashme, ajo nuk prodhoi kurrë një emër vendi. Klysyra vazhdoi me u quejtë

Klysyre e Valbona Valbonë. Dhe hënës nuk iu shkim drita!

Nuk mund të mallkonin shqiptarët çerekun a më shumë pjesë të Atdheut, aq sa, sipas FESH, është hapësira e “Bjeshkëve të Nemuna”!

Arsyeja tjetër është gjuhësore, lidhet me drejtshkrimin. Në tekstet e ndryshme në gjuhën shqipe herë shkruhet “Bjeshkët e Nemuna”, herë “Bjeshkët e Namuna” e herë “Bjeshkët e Nëmura”. Këso luhatjesh ndodhin në emra vendesh të vogla, më pak të përmendura, si për shembull Shkambi i Drenit/ Shkëmbi i Drenit/ Shkëmbi i Drerit, Brija e Lisit/ Brinja e Lisit. Por nuk ndodhin në hapësira të mëdha, me emra të njohur gjerësisht. Krahina veriore e Lumës quhet Luma, askund nuk quhet Lumi, megjithëse sipas rregullave të drejtshkrimit thuhet lumi (lumi Drin), jo luma. Edhe luhatjet në të shkruar dëshmojnë se emërvendi “Bjeshkët e Nemuna” nuk është i rrënjosur, është i pangulitur. Domethënë është i mbivendosur, është thjesht përkthim.

9.

Ç’ ishte ky shndërrim vrastar, si ka ndodhur?

Ato bjeshkë të rralla, plot diell e bar e borë e pyje e ujvara, me liqene e nëntokë me metale të çmueshme, ato maja madhështore plot mite e legjenda, plot murana e dendësi historie kombëtare, në një ditë të bukur njehën “të nemuna”. U errën të bekuara, u gdhinë të mallkuara! N. Malkolm (Malcolm) në veprën “Kosova, një histori e shkurtë” (Kosovo, a short history, Macmillan, 1998), Eqrem Çabej e albanologë të mëdhenj gjermanikë, vlerësojnë se ato

masive malesh kështjellore me banorët e panënshtuar patën shërbyer si bankë e genit shqiptar. Gjatë pushtimeve të gjata të qyteteve e ultësirave arbërore aty u ruajt e pacenuar fara e racës sonë, gjaku e gjuha e lashtë shqipe. Tashti bash ato u zgjuan të mbuluara me një emër ndeshzi e ndjellazi: “Bjeshkët e Nemuna”!

Pra qysh ka ndodhur?

Qartazi: prej serbëve kaloi nëpër botime e harta europiane. Rusët, të cilët e kishin edhe në dosjet e hartat e veta, e përthithën dyfish.

Në Shqipëri, fill pas ardhjes së komunistëve në pushtet, konceptet dhe krejt përmbajtja e shkollës sovjetike u muarën verbërisht, pa kurrfarë vështrimi kritik. Edhe emërvendi *Bjeshkët e Nemuna*, përkthim i “Prokletisë” serbe, u muar i mirëqenë dhe u pajis zyrtarisht me pasaportë shqiptare. U përfshi në harta e tekste shkollore, u regjistrua gjithandej. Shqiptarët nuk ia njihnin prapavijën dhe e pranuan. Njerëzit e rretheve të larta kulturore nuk bëzanë, nuk u ndien. Edhe në e pastë menduar dikush, çdo kundërvënie mund të kushtonte shtrenjtë. Personalitete si gjeografi i shquar Ahmet Gashi, autor i së parës hartë të trojeve shqiptare, nuk mund të hapnin gojë. Gashi kishte biografi me “njolla” dhe çdo mendim a fjalë i regjistrohej me keqdashje.

Në fillim emri sllav u është ngjitur bjeshkëve artificialisht, si maskë. Maska filloi me iu ngjeshë fytyrës gjithnjë e më fort. Çdo ditë, pak nga pak, me këmbëngulje. Derisa nisi me u shkri e u bë një më mishin, duke i dhënë fytyrës trajtën e vet.

Nuk është vetëm ky emërvend. Janë edhe të tjerë që u përhapën e u ngulitën në këtë rrugë. Nuk u përhapën duke u ngjitur nga banorët te librat, por ndoqën drejtimin e kundërt: nga librat zbritën te banorët.

Për ngarkesën që përmbante, emërvendi “Bjeshkët e Nemuna” nisi me u ba joshës në krijimtarinë letrare. Aq sa në një farë kuptimi estetika e shkrimtarëve dhe poetëve, përfshi autorin e këtyre rreshtave, mund të mos ndihet aq mirë nga zbulimi i përkatësisë joshqiptare të tij.

10.

Në veprën që përmendëm N. Malkolm rikujton se, ndryshe nga emrat e përveçëm të njerëzve, të cilët mund të pasqyrojnë një ndikim kulturor, emrat e vendeve shpesh janë mbetje të një gjuhe më të hershme. “Emërvendet e pjesës veriore të Shqipërisë, thotë ai, ofrojnë një sërë provash të vlefshme gjuhësore për këtë çështje”. Çabej shkon përtej gjuhës. “Unë prej shumë vitesh kam formuar bindjen që toponomastika shqiptare përbën mbase dokumentin më kryesor që vërteton autoktonitetin e popullit shqiptar në vendbanimin e tij të sotmë, thotë ai, d.m.th. faktin që Shqiptarët janë vendës në këto anë që nga kohët më të lashta të historisë, pa ndërpreme”.

Bash për shkak të rëndësisë, M. Shuflaj pati mbledhur një tufë dokumentesh për emërvendin Pult qysh në vitin 743 pas Krishtit deri në shekullin e 15-të, në forma të ndryshme, sipas disa gjuhëve (latinisht, italisht, sllavisht).

Shërbimi më i vogël që mund t’i bëjmë vetes: të paktën të mos shqiptojmë çka të tjerët jodashamirës kanë shqiptuar për ne.

Edhe në qoftë se të ashtuquajturat “Bjeshkë të Nemuna” nuk i quajmë “Bjeshkë të Bekueme”, siç shprehej hulumtuesi hollandez Jaap van’t Veer kah fundi i gushtit 2013, gjatë një takimi me kryeministrin Berisha, të paktën t’i quajmë me emrin e natyrshëm: Bjeshkët Shqiptare ose Bjeshkët e Veriut.

(nga libri *Kush i nemi “Bjeshkët e Nemuna”*, 2017)

² Cilësime të ngjashme njiheshin edhe tjetërkund, një arsye më shumë kjo për të mos u bërë përshtypje të huajve. Hahni (*Studime Shqiptare*, Instituti i Dialogut & Komunikimit) i referohet Bues (A. Boué), i cili shkruan se “ky emën gjindet edhe te Pirenejt, që asht *Maladetta*, dhe *maudites* prapa në Savojë, prapa malit Salere (Montaignes maudites)”. Gjatë një emisioni për Malin e Bardhë (*Mont Blanc*), në televizionin francez autori i këtyre shenimeve ka mësuar se dikur edhe *Mon Blanc* quhej “i mallkuar”, për shkak të rrungajave e rreziqeve të tjera që u sillte banorëve përreth. Ky cilësim ndryshoi pasi njerëzit nisën me u ngjijtë deri në majë dhe e njohën për së afërmi.

AKTUALITETI KULTUROR

E hënë, 25 shtator

Promovohet romani “Fati i Marrë”

Në ambientet e *Tirana International*, salla *Classic*, shkrimtari Besnik Mustafaj promovoi romanin e tij më të fundit “Fati i marrë”. Aktiviteti bënte bashkë jo vetëm daljen e romanit, por edhe përvjetorin e gjashtëdhjetepestë të lindjes së autorit.

Mes miqsh shkrimtarë, lexues, politikanë, studiues dhe dashamirës të Mustafajt e të letërsisë, një panel i përbërë nga botuesi Bujar Hudhri, profesoresha Anila Mullai, studiuesi Behar Gjoka, historiani Daut Dauti dhe shkrimtari Andreas Dushi folën më gjatë për romanin “Fati i marrë”, krijimtarinë e përgjithshme të autorit dhe kontekste brenda e jashtë letrare që nxitën e formësuan romanin.

Në fund, pasi Besnik Mustafaj falenderoi të pranishmit, ai dha autografe për të gjithë lexuesit të cilëve, teksa prisnin në radhë, ju ofrua dhe një koktej.

Ekspozitë me materiale të Terezina dhe Zef Zorbës

Në ambientet e muzeut “Vendi i Dëshmisë dhe i Kujtesës”, ish dega e brendshme në Shkodër, u çel ekspozita me materiale fotografike dhe historike të çiftit Zorba, të dy të arrestuar në vitet e para të diktaturës, arrestin i cili pasi mori fund, u kthye në përndjekje që nuk i lejoi të punonin e kontribuonin në fushat e tyre, veçanërisht Zefi që asnjëherë nuk botoi asnjë pjesë të krijimtarisë apo nga të përkthimeve si dhe shfaqjet e tija s’u pranuan kurrë nga teatri i qytetit.

Ekspozita përmban materiale të paeksponuara më para nga fondi arkivur i familjes Zorba, dy vajzave të tij Elena dhe Luçia si dhe, me të u hap shtegu, sipas fjalës së drejtorit të institucionit, z. Pjerin Mirdita, për ekspozita të tjera, të ngjashme për personalitete të përmasave të atilla.

Kurator i saj ishte Xherardo Nikjari ndërsa poezitë u lexuan nga familjarë të çiftit.

E martë, 26 shtator

Henry Marsh vjen në Tiranë

Neurokirurgu *bestseller* Henry Marsh erdhi në Tiranë për promovimin e librit të tij të fundit “Dhe së fundmi”, botuar nga “Minerva”.

Takimi u çel prej përkthyesit të këtij libri, neurokirurgut të njohur shqiptar Mentor Petrela i cili foli dhe tregoi jetën e Marsh, shkollimin dhe aktivitetin si mjek, pa harruar edhe angazhimin e tij së fundmi si shkrimtar. Më pas fjalën e mori vetë autori që tregoi historinë si u nxit libri, përjetimin e tij kur kuptoi se vuante nga sëmundja që përherë kishte kuruar: kancerin si dhe qasjet e tija në kontekstin e sotshëm post-covid dhe të luftës në Ukrainë.

Më pas, të pranishmit u ftuan për të marrë librin me autograf dhe për biseda të shkurtra dhe përhëndetje me autorin.

KA NET SI SONTE

Poezi nga Rozafa Shpuza

Nji ditë gushti n’shpinë e vjetër

U dejën bulkthat...
e hatllave t’shpisë ua rrëfyen tana sekretet
tue i shprazë ngutshëm
si shkuma në gotën e birrës.
U dejën bulkthat...
e jaret e stërgjyshave i kënduen zaçjerrë
tue i përjetësue emnat e dashnoreve imagjinare
me iniciale fildishi gdhendun fatalisht mbi krahë.
U dejën bulkthat...
e u zhibanë saora prej zhegut zhuritës ...
Tash rri e ndij gërhitjen e trenave të pullazit
teksa përsërisin përhanshëm refrenet e kuqueme t’jeggullave ... r.sh.

Truma e Dugajve imagjinare

Asht nji trumë diku në pavetëdijen e qytetit...
Unë jam uji që hidhet prej sipër sa me shpërla ndryshkun e kujtimeve.
Truma ka mbi si nji fik i egër në kalldremin e papërfunduem të dashnive t’virgjna
e rreket me ngjizë hapat që s’arritën kurrë ndër takime.
Asht nji trumë diku në pavetëdijen e qytetit...
Unë jam ai grushti që pret ujin si beduini në shkretinën e mbarsun me jehona lamtumirash...

Ndjesi të teleshirta

Prej përvlimit t’asfaltit
nji luleborë u skuq
njajtë me mollzat e dashnorëve që kronometruen aktin
n’nji odë t’lirë hoteli.
Krejt çka ndodhi
u stivue horizontalisht ndër arkivat e çarçafave
që vjetrohën tue deshifruen oreçast përmes alfabetit t’zhibrosun të rrudhave...

Veç nji lavanteri diku në katin përdhes
u rrek me fashitë ndjesinë e teleshirtë të çarçafave
që u nderën kryeposhtë si kurbanë ceremonish pagane.

Shijet e fatit

Rrëketë ndër dritare i përgjasin lavjerrësit t’asaj orës
ngujue në murin me harta surreale bojnash
që i ndryshojnë kufijtë sa herë qiejt varin shpirtin ndër litare shtrëngatash.
Pas çdo vetime,
kur dyzimi më len pa frymë,
bindem se cilëndo dashni të kisha zgjedhë,
fati kishte me m’servirë të njajten shije,
anipse në kohë të ndryshme... r.sh.

Kur dashnité tymosin prajshëm

Ky qytet i njehë dashnité me orë tue i pague tinzash ndër motele periferish
 “10 euro - 1 orë dashni”...
 Ky qytet ka tarifa fikse e nuk miklohet prej uljesh stinore varun mirfilli n'qafë manekinësh cullakë.
 Receptionsisti regjistron përmendësh dashnité
 tue i ngucë orgazmat me njollosë prorre e prorre çarçafat, që saora shpërlajnë kujtesën në zhumhurin e lavanderive grindavece.
 Ky qytet s'don me ia ditë për dublantët
 që zevendësojnë aktorin kryesor sa herë skenaret retushohen pa kurrfarë rime...

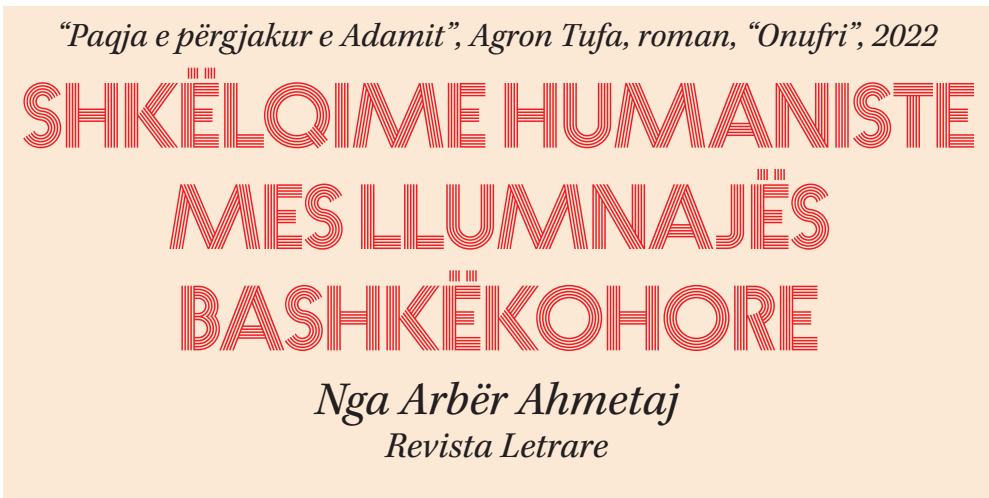
Kajherë dashnité e këtij qyteti tymosin prajshëm
 e mandej pihen eks në klubet natore si gota e mrame e pijanecit kur kamarierja njehë bakshishet...
 r.sh.

Ka net si sonte

Ka net kur vetimat nguten me shue inatin n'Bunë,
 Ka net kur retë e zhubrosuna ju përgjasin velave të nuseve pas dasmes,
 Ka net kur pullazet shterngojnë tjegullat e hallakatuna prej stuhisë
 si ushtarët kapoten e vjetrueme,
 Ka net kur grrilat brinjë-thyeme shamatochen ndervedi tue rivalizue pleqtë kur lozin domino në parkun para shpisë,
 Ka net kur bubullimet kthehen në ninulla
 e shiu shpërllan kalldremet e kujtimeve
 Ka net si sonte, malli jem kur jaret e gjejnë amen prej ku janë ngjizë...

Skicë

Vijat e sedefta të kaçamillave rreken me rrëfye sekretin e rujtun ndër koraca.
 Dekolteja e oborrit prarohet në qasje të këmishës së qindisun palue në virgjininë e pajës.
 Vijat e sedefta të kaçamillave kaplohen ndërvesi përditë e ma fort si me dashtë me imitue trajektoret e hapave
 që përshkuen histori dasmash e mortesh.
 Nuk e di edhe sa ka me zgjatë riti i lashtë i skicimit të heshtjes, veçse pres shiun nën patkonin e varun n'gozhdën e origjinës
 me shpresë se pranverën tjetër rrëfimi i sedeftë ka me kenë ma fatlum.

Rrëfimi i Agron Tufës në këtë roman merr një lartësi të re e shkakton drithërima sublimë, por edhe rrëqethje tronditëse. Në këtë histori ndodhin edhe vrasje, por kjo s'është asgjë ose, më saktë, asgjë më dramatike apo alarmuese sesa “vrasja e planifikuar dhe e programuar me saktësi profesionistësh” e lumturisë, e shanseve për të qenë i ndershëm dhe i kënaqur me punën tënde.

Çartaqejf me familjen e vet në fillim të viteve 1990, personazhi kryesor, Adam Zaganjori, ia dath për Greqi e Itali. Autori sjell veç si oshtimë të largët vuajtjen, dramën, poshtërimin e emigrantëve të parë që e lanë Shqipërinë socialiste, atë kështjellë të patundshme. Pasi ato kanë ndodhur larg, në një tokë të huaj. Për ato poshtërimet s'do të dijë kush në atdhe. Ose askush s'do pyesë për to. Mendoj se është i rëndësishëm ky detaj e nuk është sjellë padashje nga autori.

Personazhi kthehet në Shqipëri, në atdheun e tij të mijëra mundësive e do

ndërtojë perandorinë e vogël me pak vetë, kopshtin e rrethuar të lumturisë së tij, të ujitur me djersë, të krijuar me mund. Mirëpo atdheu popullohet tashmë nga njerëz të metamorfizuar, monstra me çaponj të përgjakur, që duan të rrëmbejnë edhe centimetrit e fundit të atdheut, edhe belbëzimin më të pazëshëm të lumturisë së tjetrit. Ata janë të shpërndarë kudo. Nisin te vëllezërit e tij, te vjehrrit, shokët e fëmijërisë, punonjësit e administratës, avokatët, gjyqtarët, oficerët e policë burgjesh. Në këtë botë merimangash do t'i merrej fryma edhe një trusti të fuqishëm çeliku, jo më ndërmarrjes së vogël të prodhimit të tapave “EOL”, të themeluar e drejtuar nga Adam Zaganjori.

Në garën rrënuese për të grabitur gjithçka, në atë periudhë të Shqipërisë, ku melankolia dhe drama më e madhe shprehej me fjalët: “Ishim të varfër, do bëhemi edhe më të varfër”, çeta e monstrave me çaponj nuk përqurret hiyeve e klubeve, por hidhet në aksion. Të

kontrollojë gjithçka: ekonominë, politikën, drejtësinë, tokën, detin, krejt aparatin shtetëror. Dhe respekt për këmbënguljen dhe efikasitetin e tyre: ia arritën plotësisht!

Romani përshkruan udhën e Adam Zaganjorit, si alternativë, si rrugë e mundshme me shenja të sigurta e të shëndetshme suksesi, e cila, për nga ndershmëria dhe mënyra se si krijon pasurinë, nuk duhej të takohej kurrë me udhën e personazheve të tjerë. E nuk është veç lakmia për pasuri, por ka një nyjzim më të thellë, një defekt në vetë ADN-në e atyre njerëzve, e asaj shoqërie, që i vlerëson e i zgjedh, që i ngre e i mban mbi krye. Kontrasti dramatik mes së mirës dhe së keqes, pandershmërisë dhe nderit, në shoqëri të tilla bëhet gati karikatatural.

Brenda familjes së personazhit është fermentuar e keqja, ndarja e pasurisë së dikurshme; hilet, poshtërsia sjellin në spikamë një bërthamë familjare të dekompozuar. I vetmi gëzim aty është fakti se nëna e Adamit, “rahmetlija”, siç e thërret i shoqi, nuk ishte gjallë për të parë se në çfarë dite ka degraduar pjella e saj. Por, po të ishte kaq e thjeshtë, do shkruanin romane të mrekullueshëm të gjithë. Në mes të kësaj llumnaje ka shkëlqime brilante humanizmi. Adami e shpëton të atin duke i falur veshkën, ani pse rrokullisja e programuar s'mund të ndalet më, për të sjellë në fund të romanit një panoramë të një realizmi të pashpirt mbi shoqërinë shqiptare, natyrën e saj, një lloj diagnoze me pronostike të frikshme, por të paktën si hap të parë drejt shërimit, si përpjekje humaniste e një autori shqiptar, zërin e të cilit zor se e dëgjojnë ata që i shurdhon çdo ditë gumëzhitja e urisë në vesh ose zhurma e fanfarave të sukseseve në paradat e fitimtarëve.

Edhe pse i kufizuar si numër, personazhet që ruajnë akoma njëfarë shkëlqimi njerëzor, pavarësisht dritëhijeve, si Katrina Katuni, Alma, motra e saj mjeke, mjekët e spitalit, disa bashkëpunëtorë vendas e italianë të Adamit, profesor Zaharia Ristani, deri edhe kuzhinier Saraçi i burgut të Rrogozhinës, dëshmojnë se ajo batërdisht, që u derdh si llavë e pistë mbi këta njerëz, nuk ka arritur të zhdukë krejtësisht sythet e të njerëzishmes.

Ky është aspekti sociologjik i leximit, ndërsa ravijëzimi i personazheve, linjave, konfliktit, individualizimit përmes gjuhës e strukturës së brendshme të mendimit, aludimet me mitet zanafillore të krijimit, parajsës dhe dëbimit, semantikës eoliane të tapës, përdorimit bujar të kurtheve të vogla ngazëlluese, si përdorimi i një fraze këtu, thënia e një fjale atje, të cilat, më vonë shërbejnë si “lidhëza” për t'i dhënë substancë veprimit të personazheve, e bëjnë romanin jo vetëm sintezë që kullon dhimbje për fatin e një shoqërie, por edhe një vepër të shkruar me shumë klas.

“Paqja e përgjakur e Adamit” është një roman kyç në shkrimin shqip të këtij fillimshkakulli.

2 janar 2023

trokitja e vjeshtës...

gjethet mundohen në fijen e ekuilibrit të lartësisë
të zbresësh në tokën e njerëzve s'është gjithmonë gjëbukur

një botë brenda poezisë sime
dëgjon trokëllimën zëmekur të vjeshtës
që grimohet qetësisht pas derës së stinëve

një zezonë mbulon qytetin
prej qiellit një zezonë urtake

akrobatët edhe më lart ngjiten
në telin besëlëkundur të ekuilibrit dhe
gjethet më bëhen se i ngjajnë akrobatëve

një aromë dehëse mbulon qytetin
prej poezisë një aromë delikate si
portreti i femrës vjeshtake që grimohet
pas portave të qiellit

cogitatio...

retë janë ngjizur prej syve të tu
ashtu krejt të bardha
të hijshme
si një dëborë e re e destinuar të plakët
në ballin e një mali

shpirti yt - dhe vë këtu dorën në zjarr -
nga poezia është krijuar
duke parë sytë - rima -
dhe - vargje të shkujdesura -

dhimbja është tek unë - tek poetët -
është tek këto vargje të shkarravitura
mbrëmjes

hëna sonte s'honeps fatin e poetëve
ajo bardhëllon krej si ty dhe
që nga toka që mbahet në këmbë me ajër
të karbonizuar
unë zgjas duart të ledhatoj mollëzat e saj
si tuat

për poetët ka gjithnjë stinë të dhembjes

nuk kam bërë kurrgjë për poezinë...

kthej sytë nga vetja kthej sytë nga eca
hijen time e shoh të më ndjekë nga pas
e shoh të qëndrojnë pranë sikur të isha unë
vetja ime

kthej sytë nga kjo rrugë ku eca dhe
dëgjohej nëpër humbje
zëri i mekur i një puthje të fshehur
në cepat e dy buzëve të asaj vajze me flokë
të arta

dhe unë sërish kthej sytë nga vetja sytë
nga eca
të mund të gjej ndoshta veten apo hijen
time
nëpër udhët me puthje të fshehta

por sytë s'më shohin në errësirë dhe një
palë hapa
janë xhindosur pas meje kanë shtënë në
dorë hijen time
dhe trupi e shpirti - peng i natës -

asgjë s'bëra në jetë për të - e njoha që qe
poezia -
por veten e ndiej në faj që sa veten nuk e
desha
edhe pak më shumë ndoshta sërish pak
nuk do të qe

dhe ecën para meje poezia ecën në rrugën
poetike
dhe pas saj hija ime dhe unë përdore me
shpirtin

PËR POETËT KA GJITHNJË
STINË TË DHEMBJES

Cikël me poezi nga Rei F. Hodo

që rend pas saj si lypsar ndaj kotheres së
mjerimit

kthej sytë nga vetja sytë nga eca
hijen time të më ndjekë nga pas e shoh
dhe një univers i largët që dot s'e desha
edhe më

të jetosh...

dhe tani përtype edhe të kthyerën e fundit
të kafesë së mëngjesit
dita dhe radha për të jetuar do të nisë
sërish
në dhomë do të nderen të gjitha ëndrrat
e asaj mesnate prej shpirtrash
do të fshihen puthjet dhe mendimet e
paragjumit
afshi i zjarrtë i shtratit do të vijë të ulet në
buzët e tua
në dy gjinj të tu në femëroren tënde
mrekullore
sepse edhe për të gjitha këto do të nisë jeta
sërish

zgjohu edhe ti bir dhe ti bijë që jo pak herë
më bëheni të gjallë edhe tani që nuk jeni
edhe ju gatituni të fortë për të jetuar
për të kapërcyer diellin e fortë që sytë e
vegjël
në mëngjes jua pushton me shpresën e tij
zgjohuni pra të bëheni shpëtimtarët e
vetes

edhe ti poet zgjohu nga nata e gjumit me
flatra poezie
s'do të mund të lumturohesh vetëm nga
rimat
që përpëliten midis gishtërinjve të tu

bota diçka krejt tjetër kërkon sot

njeriun
por mesa duket koha e njerëzve është

rrëmbyer nga jonjerëzit

gjithsesi me shpresën e të jetuarit zgjohu
dhe ti njeri
sepse koha do të kërkojë gjithnjë njerëzit
e saj

antitezë...

stacion i boshatisur
lotët në dysheme të ftohta zbresin
mbërritën udhëtarët që në mëngjes qenë
nisur

unë të shoh në sy dhe fjala "mirupafshim"
më del si një trup i gjymtuar
ndërsa ti
lamtumirën jep pa zë të mekur

stacion i boshatisur
udhëtarë të mbetur

variacion për një vdekje...

jo pak herë edhe qiejt kanë etje
që farë e mbjellë
në udhët e njerëzve ngjason
një etje krejt e pakuptimtë
për të njomur buzët e tyre
me buzët e femrës sime

një etje krejt e pakuptimtë
për të mbushur shpirtin me të gjallët

ardhjes dhe ikjes tënde...

ndodh të jem unë ai që fle apo vështrimi yt
ai që më përhumbe
ndërsa shfaqesh në një buzë mbrëmje
në një ballaballë bukurie mes teje dhe
yjshe

ardhja dhe ikja jote është sa një botë
që mban brenda vetes miliona poetë
të cilët frymëzimin e tyre
mund ta flijonin për të thurur kush e
kush
më të bukurin varg për ty

s'mund të ketë kthim pas nëse je poet
prej dhimbjes ke lindur dhe prej dhimbjes
së fjalës
do të të duhet të mbyllësh jetën

e ndonëse e ëndërrt
unë ende nuk e di se kur ndodh
të vish apo të largohesh ti
që në një qiell pa rë si balerina
më bëhesh një kalorës hapshpejtë
që nxiton në dyert e parajsës të mbyllë një
poezi
sepse në tokë s'ka jetë për vargje dhe rima

ajmë tashmë ti ndoshta do të kesh ikur
ose në hijen time apo pas trupit tim je
avitur
duke bërë dashuri

ndonëse për poetët s'ka kthim pas
të mjerët do të endin si penelopa
vargje me rima për ty

bardh e zi...

kjo zonjë nën pushtetin e hijes
mbulon hiret e saj me kollën e pabindur të
vjeshtës
dhe ecën duke ftohur mendimet në udhë
me rregullin e kalimtarëve

kjo zonjë nën pushtetin e hijes
ngjiz vjeshtën edhe brenda shpirtit
stinë të bukurisë së saj

mendimet e shiut...

gjallon ky shi si një grusht notash në një
harmonikë
të vjetëruar diku nga mosha e dhimbjes së
kujtimeve

një shpirt vetëtime përshkon fund e krye
qelqin e fortë që ftohet midis duarve të
mia
dhe shpirtin zgjoj me fortësinë e athëtisë
brenda saj

qiell i plagosur qytet i qullur
rë të ftohura nga drejtimi i pabindur i erës
dhe një orë që sillet rreth hënës së
përmbytur nga lotët

ti ndoshta grimon e strukur erotikën e
kësaj mbrëmje
ashtu lëkurëlëmuar
me një hënë veçmas për ty mbi krye

bëhesh e ëndërrt nga metamorfoza e
pafjalë
e një shpirti që ngjizet evë dhe frymon
shenjtërinë
e maria magdalenës

në hijen e tij poeti ëndërron vdekjen nën
hijen tënde

agun e vjeshtës duke thurur...

nuk di nëse me rreshtat e mi kam thurur
poezi
apo kam shkarravitur këngë pakuptimësie
në shpirtat e maleve prej
letrash të bardha a të zverdhura nga
mosha e drurëve

di se agun e vjeshtës ende e pres si moshën
e poetit
që shkundet prej erës së parë të vjeshtës

Rastësia kthehet në një rregullsi, marrëdhëniet tona me fqinjin grek herë pas here kalojnë amplituda të mëdha, siç është kjo e fundit me zgjedhjet e 14 majit në Himarë. Romani ka tërhequr në oborrin e vet skandalin e ngritjes së varrezave të ushtarëve të vrarë gjatë luftës italo-greke të vitit 1940 duke treguar zhvarrime të njerëzve që s’kishin lidhje me të, madje duke i kthyer në ushtarë edhe skeletet e grave dhe fëmijëve, për më tepër duke e kthyer në një biznes që dëmton edhe figurën e klerikut që merr urdhra nga lart njëloj si nëpunësit e shtetit. “Ka një erë tjetër, një dimër tjetër që nuk ka lidhje me stinët. Ai është dimri, era e të cilit ulërin në varret e hapura të fshatit K.” (f.153) Incidenti kulmon me bërthitjen e konsullit grek, sikur të ishte zot shtëpie. “Për një çast m’u duk sikur mbeta pa atdhe.” (f.227)

Këtë fakt e shfrytëzon autori për të arritur atje nga një rrugë e tërthortë. Si refren që përshkon gjithë veprën është pyetja e prindit për fëmijën “A ke frikë?”, pyetje që merr përsipër të kthehet në bartëse të mesazhit për një nga linjat e subjektit. Është detyrë e prindërve dhe jo vetëm e atyre që të përgatitin fëmijët për jetën dhe një nga hapat e parë është përballja me frikën. Gjyshi Aranit Gusmari niset nga Tirana me të nipin për të kaluar disa netë në mal në një kohë të re. Kur ishte fëmijë ai, rreziku kryesor ishin kafshët e egra; tani rreziku kryesor është njeriu (f.25), sepse vendi i strehimit të përkohshëm malor është kthyer në rrugë ilegale për trafikantët e drogës dhe prostitutave.

Ashtu si një udhëtar që ndez një zjarr për t’u ngrohur dhe pastaj ai përhapet me shpejtësi rreth e rrotull, edhe riti i kthimit në vendlindje për ta përcjellë dashurinë për te brezat që vijnë, befas zbulon një transformim tronditës – braktisjen e fshatit. Së pari, moshat e afta për punë i ka përpirë emigracioni, i cili, përveç karakterit ekonomik të lëvizjes, ka krijuar edhe probleme dhe drama shoqërore siç është ajo e çiftit Llazar dhe Sibora Gjini. (f.35) Së dyti, ndryshimi i sistemit, edhe pse nuk përmendet nga autori, ka sjellë një ftohje të akullt në marrëdhëniet mes njerëzve, të cilët nuk e shohin njëri-tjetrin në sy, por u vidhen vështrimeve. (f.46) Njerëzit duken të lodhur nga puna dhe kanë filluar të kërkojnë rrugë të shpejta pasurimi duke bërë që të shtohen të burgosurit. Nga ana tjetër krimi po bëhet më i fuqishëm se ligji (f.50), njerëzit e ndershëm në radhët e organeve të drejtësisë nuk japin dot drejtësi sepse u vijnë urdhra nga lart nga njerëz të padukshëm për opinionin shoqëror. (f.155) Një nga personazhet shtrun pyetjen retorike: “E kupton në ç’kohë jetojmë? Në kohën e imoralitetit më të fëlliqur.” (f.164)

Rikthehem atje ku dhemb dhëmbi e vete gjuha, autori u bën apel të gjithëve: “Shkoni dhe u thoni njerëzve të mos kujtohen për të vdekurit vetëm kur iu prishen varret. Sepse varret që harrohen prishen, varret që kujtohen, nuk guxon njeri t’i prishë.” (f.168) Skenat me zhvarrosje dhe pazare ia lënë vendin një vështrimi të gjatë duke u kthyer në vjeshtën dhe dimrin e vitit 1940. Aty do të shfaqet nëntogeri grek, poeti Odise Elitis përballë nëntogërit italian. (f.100)

Edhe sikur të mos kishte ndodhur ngjarja e fshatit K., kujdesi për të vdekurit mbetet një çështje universale, por tepër e ndjeshme në Ballkan ku nacionalizmi nuk fle, por vetëm dremit. Në këtë roman

ka dy fjali me peshë të madhe: “Kujtesa fillonte nga varret” (f.128) dhe “Gjëja më e vështirë është të mbrosh jetën e të vdekurve. (f.230) E gjejmë edhe jashtë kufijve të sotëm të Shqipërisë me romanin e Kim Mehmetit “Shpërngulja e të vdekurve.”

Romani bëhet interesant me ndalesat që bën aty-këtu për trajtesa filozofike që lidhen me vdekjen (f.67), me qafën e njeriut (f.94), me ikonat (f.98), me burgjet (f.144), me nacionalizmin (f.165), me pleqërinë (f.218), me jetën (f.221), me vetminë (f.327), etj. Vdekja është e ftohtë si një gur kilometrazhi i lyer me gëlqere, për t’u kujtuar njerëzve sa kilometra kanë përshkuar, por që nuk tregojnë edhe sa kilometra kanë mbetur për t’u përshkuar. Të mendosh për vdekjen nuk do të thotë që ke frikë prej saj. Njeriu mendon për vdekjen për të kuptuar jetën. Njeriu mendon për vdekjen për të

kuptuar njeriun. Po e fshehe frikën, ajo bën fole brenda teje dhe nuk pranon të largohet. Çdo kohë ndërton burgjet e saj. Nuk janë në burg të gjithë ata që duhet të jenë. Tërë bukuria e vetmisë qëndron tek të jetuarit mes hollësive të jetës të së tjerëve.

Dialogu është interesant dhe shpesh merr mbi vete pjesën e vet nga barra filozofike. Emrat e personazheve janë pothuaj të parëndësishëm para karakteristikave të tyre: Simoni ishte o një vit më i madh, o një vit më i vogël se Tedi (f.15) Dhunuesit e varreve janë një i madh dhe tjetri i vogël, kur shkojnë drejt fshatit T., takojnë njeriun me një sy prej qelqi, bashkëpunëtori i priftit që mbledh kocka quhet Skuth dhe blloku i tij me kapak të verdhë mbante brenda misterin e mashtrimit.

Autori ka një ndjesi të madhe ndaj natyrës, ka njohje të thella për faunën

dhe brenda veprës ka një leksion artistik për gjallesat, madje njeh dhe gjuhën e tyre. Një inventarizim i shpejtë i tyre shërben si dëshmi për këtë.

Bimë dhe drurë: dardha, rrapi, lajthia, kumbulla të egra, molla, qershia, pjeshkë, arra, dushku, ahu, mështekna, akacje, shtog, trëndafila, ferra, hithra, shkurre, fier, manushaqe.

Kafshë dhe shpendë: Çiftëzimi i pëllumbave (f.31), shapkat (f.33), lepujt e vegjël (f.130), verdrashë, mëllenjat e zeza, bilbila, gushkuqë, bishttundës, ariu (f.289, 293), sorkadhe, dhelpra, derra të egër (f.292), ujq, qen, guaku (f.291) thëllëza (f.292-93), bletë, gjon, hardhuca, breshka, mace, kukuvajka, buf,

Elementë të natyrës: Lumi (f.121), pylli (f.306), lëndina, çeltina, mali, majat, shkëmbinjte, kodra.

Dy pëllumba që djali i merr në Selanik dhe i lëshon për t’u kthyer në fshat dhe ndjekja e tyre nga skifterët shndërrohen në një finale sa madhështore aq edhe tragjike dhe marrin vlerën analogjike për kthimin e emigrantëve në vendlindje.

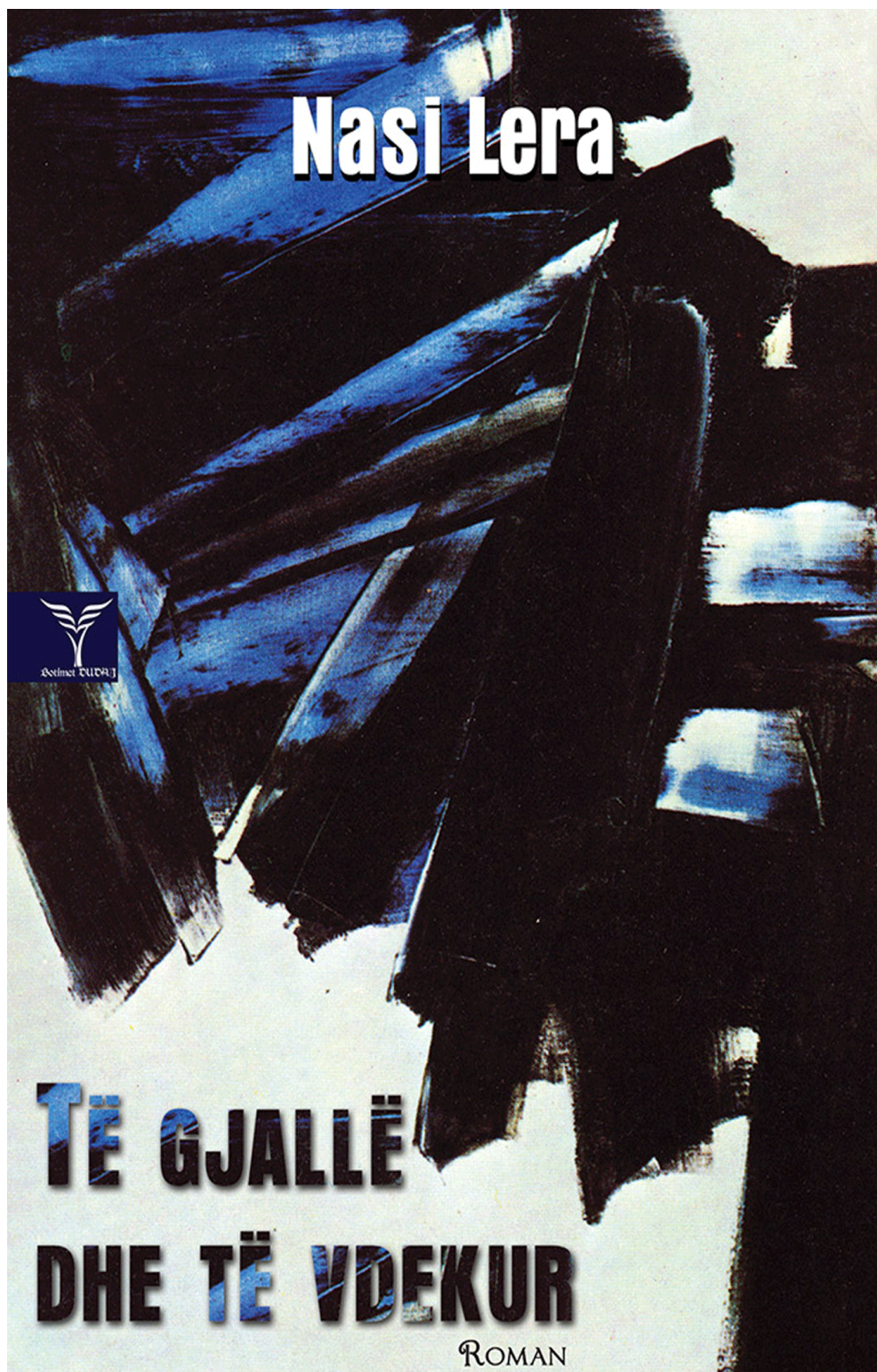
Përdorimi i gjerë i metaforave në peizazhet e natyrës krijon lirizëm që ka karakterizuar edhe prozën e shkurtër të autorit që në botimet e hershme.

“Nata fillon me përflakjen e qiellit, pastaj dëgjohet zukatja e bulkthit, që duket sikur përjetëson çastin. Dhe sa mbaron përflakja e qiellit, i pari del lepurit, pastaj sorkadhja, pastaj derri i egër... Dhe e di me ç’shqisë e ndiem më shumë natën në pyll? Me veshin. Ti dëgjon si kërcasin shkarpat, degët e thata mes drurëve të lartë; mbi kurorat e tyre endet kënga e gjonit, klithma e kukuvajkës, e bufeve. Ata janë gjahtarët e natës, gjuajnë minj. Fëshfërimën që dëgjohet në ajër e bëjnë krahët e zogjve, ndërsa mbi kokën tënde një zog i madh përplaslet pas degëve, sepse nuk sheh mirë. Atë e ka trembur drita e hënës, ose ka ndier t’i afrohet ndonjë rrezik. Pastaj degët dhe gjethet bien në qetësi dhe ti pret me zemër të ngrirë çdo të ndodhë. Nuk ndodh asgjë. Zogu është mbledhur përsëri duke fryrë pendët dhe tani rreziku nuk është lart në pemë, por poshtë, mes shkurreve dhe barit, ku ka nisur dyluftimi i lepurit dhe dhelprën.”

A do të jetë brezi i ri i ndjeshëm ndaj tyre?

“Të gjallë dhe të vdekur” përmban gjithçka duhet të ketë një roman: të vërtetën, të bukurën, tronditësen, qartësinë dhe shijen e mirë. Ai karakterizohet nga çiltëria dhe vërtetësia e rrëfimit, nga imagjinata e shoqëruar me kujtesën nga skenat tragjike, nga stilizimi poetik, nga fryma nostalgjike për të shkuarën, por edhe me ngurimin për t’u përshtatur me atë që është bashkëkohëse.

Durrës, 14 – 16 shtator 2023

Me zë frika edhe kur e mendoj se ku më ka qëlluar të jetoj. Në qytetin i cili, si edhe të gjithë qytetet e tjera, është plot ngjyra, shenja, edhe nga ato të qarkullimit rrugor, të cilët me saktësinë e metronomit i përcaktojnë secilit vendin dhe qëllimin e tyre. Njëqind kilometra nga fundi i botës, këtu njerëzit planifikojnë të ardhmen e tyre, këpucarët u hedhin shoje këpucëve, rrobaqepësit qepin kostume të cilët, nga rasti në rast, do të zgjasin tërë jetën, shkrimtarët fillojnë të shkruajnë saga trevëllimëshe familjare të cilat do t'i përfundojnë pas dhjetë vjetësh. Jeta pulson rregullisht, me mashtrime dhe vonesa të vogla, si lojëra me çeqe dhe karta krediti bankare; njerëzit vegjëtojnë në qarqe të mbyllura, dridhen si drita e reklamave prej neoni, jetojnë jetën e tyre në mënyrë rituale, nga mitra deri në varr, larg çfarëdo apokalipsi. Jetojnë pikërisht atë që kam pas jetuar edhe unë vetë deri para se të fillonte lufta e cila shpërhap gjitha gjërat dhe më çrregulloi çdo ritëm. Para se frika më detyroi të heq dorë nga të gjithë parimet dhe të largohem nga sytë këmbët. Gjithçka imja mbeti pas në mënyrë që sëpaku, në kujtime, të vlerësojë çmimin e frikës. Edhe shtëpia, edhe librat, frigoriferi, videoregjistratori, orenditë, ndjesia se më duhet të kursej për njëfarë të nesërmeje... Sot paratë mund t'i shpenzoj më lirshëm se më parë sepse e di mirë se janë të pamjaftueshme që në këtë qytetin e ri mund të më shërbejnë për të blerë diçka të madhe. Sëpaku një furrë me mikrovalë. Por, përderisa kam para për t'u ushqyer nëpër restorante të shtrenjta, lë pas vetes bakshish të majmë, as që i numuroj fare paratë e imëta. Ndjem si një murg i cili nuk asgjë të tijën, por gjithsesi i pasur për nga mundësia e zgjedhjeve. Vetëm një moment më vonë, mund të jem diku tjetër; më në fund mund të jem diku, në botën e ëndërrave banale, besimit apo fatalizmit. Nuk më bëhet vonë.

Shpesh më bien në dorë letra adresuar dikujt tjetër. Njerëzit mendojnë se unë ende kam ndonjëfarë lidhje me atë qytetin e atjeshëm të fshehtë, mi sjellin dhe më luten t'ua dërgoj me rastin më të parë. Deri në qytetin që kam lënë pas vetes nuk shkon as posta as pëllumbat postarë; ekzistojnë vetëm lidhje të fshehta dhe të pasigurta, e unë duhet të isha një prej tyre. Pas njëfarë kohë më lanë në dorë një letër adresuar një njeriu që ishte i vdekur. Ishte vlarë teksa po qëndronte te dera e shtëpisë. Kështu të paktën thoshin.

Atij që ma solli nuk doja t'ia thoja të vërtetën sepse ndoshta edhe ai nuk do të dinte çfarë të bënte me këtë të vërtetë. Letrën e rrasa diku në fund të sirtarit duke shpresuar se do të harrohet aty. Sa herë që e hapja, për të kontrolluar për ndonjë gjë krejt tjetër, ajo sikur më ngitej nëpër gishta. Dhe atëherë kur kjo vdekje u shndërrua në një pjesë të kujtesës historike dhe kur nuk kishte më pikëllimin që e pasonte, vendosa ta hap letërën. Në të ishte emri i një njeriu për mua krejt i panjohur, me emër dhe mbiemër të huaj dhe, meqënëse asgjë e tij nuk kishte të bënte me mua personalisht, e përjetova tekstin e tij si një fakt letrar, larg çdo realiteti dhe vetëm pak afër kujtesës.

Mik i dashtun, u largova pa u përshëndetur me ty sepse në atë moment vetëm kështu mund të largoheshe. Këtë letër po ta shkruaj në mënyrë që të mos mbetet boshllëk mes nesh ose të mos mendosh se ndoshta ka ndodhur befasisht ndonjë gjë që mund ta trazonte raportin tonë. Kurrë nuk ta pata zënë në gojë largimin sepse më dukej e pandershme. Besoja se mos mendoje se e konsideroja jetën time më të vyer se tënden, se mos jam unikat i shtrenjtë i sojit njerzor, ose sëpaku një prej atyre që shpëtimin e gjejnë te varka e Morijonit¹. U largova sepse kisha frikë dhe

1 "Varka e Morijonit", janë quatjur avionët që arrinin të largoheshin nga Sarajeva në kohën kur kjo ishte e rrethuar nga forcat serbe (15 prill 1992-29 shkurt 1996). Fluturimet organizoheshin nga forcat e OKB-së, UPROFOR. Filip Morijó (Philippe Morillon) ka qënë

nuk gjeta kurrësi ndonjë zgjidhje tjetër të mallkuar. Kjo është e vërteta lakuriq dhe banale të cilën ja ku po ta them që në fillim. Nuk erdha të të përshëndesja sepse nuk gjeta burrinë ta bëj një gjë të tillë.

Në qytetin në të cilin ndryshoja për nga ngjyra e lëkurës kam ardhur para pesëmbëdhjetë vjetësh. Këtë ti e di tashmë. Isha njëri prej asaj kolonisë "së të paangazhuarve", kampi ku jetonin studentët e huaj të ardhur në Sarajevë, qytet të cilin ata e konsideronin si dyert e botës së bardhë, atij që diktonte rregullat e lojës dhe përcaktonte ëndërrat mbi Eldoradon. Ai qytet nuk ishte Parisi, Londra, Nju Jorku, ishte më pak i shkëlqyer se ai i ëndërrave tona, por gjithsesi ishte njëfarë Diznejlendi, vend në të cilin minjtë, qentë, macet, patat dhe kuajt marrin pjesë në të njëjtin rrëfim. I ziu pritej nga të bardhët pa tejet urrejtje por edhe pa shumë dashuri. Vetëm kur deheshim grindeshim. Sasha dhe unë, ai më shante nënën zezake. Bash nënën zezake megjithëse ajo nuk kishte të bënte me asgjë në veçanti. Në qytetet e tjera ku kishim jetuar ne, le ta themi kështu, kurrë nuk më shanin nënën zezake, por ama nuk pinë asnjëherë me mua birrë nga e njejtja shishe. Kjo sharje, në variante të tjera, u adresoj edhe atyre që nuk ishin të zinj. Serbëve, kroatëve, shtatshkurtërve, gjatojave dhe të shëndoshëve, kurrizdalëve, çalamanëve, shqiptarëve, besimtarëve (këtyre të fundit ua shanin gjithë kënaqësi Zotin), ëmbëltoreshinje, bukëpjekësve... Ishin sharje të ashpër të cilat gjithmonë kishin të bënin me diçka që binte në sy qartë, atë diçka që dikujt i bie në sy si mangësi, e cila jo detyrimisht ishte mangësi, por thjesht një veçanti. Efekti i sharjes zgjaste pak dhe secili që banonte për një kohë të gjatë në Sarajevë mësohej lehtë me të. Ose nuk e harronte kurrë. Nëse nuk e kuptonte se sharja do të thoshte: "unë e shoh se je i tillë e i këfillë, por gjithsesi kjo gjë nuk më pengon aspak". Megjithëse kjo përherë do të përdorej kundër teje. Nuk është se më kanë pëlqyer këta të sharat e Sarajevës, por me to kam jetuar tërë jetën (sepse ende nuk e di nëse kjo pas asaj mund të quhet jetë) në atë qytet.

Që në fillim e pata të qartë se kjo urrejtja me artileri nga malet përreth nuk ishte e lindur nga ato sharjet sarajevase. Dhe nga asgjë tjetër që njihja unë në Bosnjë atëbotë. Urrejtja që kam njohur ishte tejet individuale për të lindur nga ajo gjithë kjo zezonë kolektive. Boshnjakët urrejnë gjatë, me këmbëngulje dhe gjithë merak, por

komandant i UNPROFOR-ie në vitet 1992-1993. (shën. i përkth.).

krejtësisht në mënyrë të çorganizuar. Duhej të vinte dikush me topa, tanke dhe avionë për ta organizuar këtë urrejtje. Ai që tërhoqi i pari këmbëzën e mortajës, e nuhasja këtë, e ka tërhequr për të vlarë dikë të afërm të tij, dikë të cilën e ka sharë më shpesh se askënd tjetër, por me të i ka zgjidhur mosmarrëveshjet shumë shumë me ndonjë rrahje në kafene. Me grushta ose me thikë.

Vrasja nëpër Bosnjë, kjo luftarakja e kam fjalën, dukej si teknologji e re, me njëfarë rregullsie shumë larg asaj që njihja. Në këtë vend vërtetë që gurët janë të gozhdur në tokë nëpërmjet akullit, ndërsa qentë të zgjidhur nga zinxhirët, por kurrë më parë, përveç sot, nuk kanë sulmuar të gjithë qentë njëherësh. Gjithmonë vetëm një. Që të sulmojnë të gjithë duhet diçka më shumë, diçka që të kujton sistematiken, shtetërore ose prej ferri, diçka që krimin do ta përpunojë dhe ta mbrojë nga mijëra histori boshe, përfshirë edhe atë për qentë e lidhur dhe gurët e gozhdur.

Në fillim besonin se duhej të dalloheshin me çdo mënyrë nga e Keqja. Në këtë jam disi i privilegjuar për shkak të ngjyrës së lëkurës. Nëse atyre ditëve sarajevast da ta kishin në dorë, të gjithë do të ishin bërë të zinj. Komshinjtë përkujdeseshin për njëri tjetrin, ushqeheshin sëbashku, i jepnin tjetrit edhe grushtin e fundit të orizit. Besonin se e mira i pastronte nga mëkati, se Zoti dhe njerëzia do ta shihnin se sa të mirë janë dhe do t'i kursesin nga vuajtja. Qëkur filloi lufta në Sarajevë nuk kam takuar asnjë ateist. Ata që i njihnin ritet fetare shkonin në kishë ose në xhami, kurse ata që nuk i njihnin, krijonin sistemin personal të shenjave me të cilën shfaqnin besnikërinë ndaj parimeve të larta apo Zotit. Secili mbante në xhep një hajmalë e cila e shpëtonte teksa kalonte rrugën kur binin bombat, secili, kur zgjohej, bëhej i vetëdijshëm se nuk është gjë tjetër veçse një grimcë e pavlerë në kozmos dhe se pikërisht atë ditë duhej të rreshtohesh me të tjerët. Që të bëhej më i madh e kësaj gjëte shpëtim.

Krejt ndryshe ishin plaçkitësit. Në Sarajevë, në fillim të luftës, ekzistonin dy lloje njerëzish – metafizikë dhe plaçkitës. Këta të dytë besonin në të ardhmen konkrete, ndërsa ne besonim në të ardhmen e premtuar. Atë që i premtomim vetvetes pasi e kuptonim se jemi të ndryshëm nga plaçkitësit. Çdo vdekje e re, ishte besim i ri në durimin tonë, besim se ky tmerr në fund të fundit do të ndalej, sëpaku për faktin se ka kaluar çdo kufi të shijes së mirë. Askujt nuk i binte ndërmend se pas ardhjes së Miteranit do të ishte njëllëq keq e më keq. Ai pau gjithçka e për më tepër dinte gjithçka. E

ai që di - do ta na bëjë ndonjë të mirë. Kur ai u largua plaçkitësit ngritën çmimet, ndërsa çetnikët dogjën Bibliotekën e qytetit dhe gjithë dijet që ajo ruante. Ky akt ishte një shenjë se gjithsesi e vërteta nuk vlen.

A të kujtohet dëshpërimi që na ngërtheu atëbotë. Në fillim flitej se serbët do ta pushtonin qytetin, pastaj sesi kanë për të na vlarë të gjithëve, e kur nuk ndodhi as njëra as tjetra e kuptuam se duhet patjetër të jemi – ndryshe. Bota e bardhë u bë objekt urrejtje, nga Zoti pritej diçka vetëm për zakon (ose sëpaku nga frikë se mos ndodhte më e keqja), ndërsa mes njerëzve sikur u zhyt akulli siberian. Komshiu tani mund të vdiste nga uria; as që na bëhej vonë. Njerëzit fytyrëngrysur mbartnin bidona me ujë, sharronin drurët nëpër parqe dhe kërkonin mundësi të reja zgjidhje. Reporterët e huaj flisnin për "urrejtjen shekullore" dhe konfliktet e pakuptimta fisnore, ndërsa boshnjakët gjithnjë e më pak tentonin t'u shpjegonin se nuk kanë të drejtë. Lufta mes muslimanëve dhe kroatëve shënoi fundin e luftës së butë, fundin e njerëzve të mirë. Filluan të flisnin për njëri tjetrin ashtu sikurse çetnikët kishte kohë që flisnin për të gjithë. Besonim se do të shpëtonim vetëm nëse do të bëjmë si ata, se vetëm atëherë bota dhe Zoti do të na ofronin mundësinë e mbijetesës. Nëse nuk ishte pranuar e Mira e tyre, atëherë do të pranohet e Keqja e tyre.

Përditë e më tepër situata vërtetonte Gënjeshtrën mbi urrejtjen boshnjake, gënjeshtrën për këtë vend të mostolerancës së akullit. Por meqënëse askush nuk bënte asgjë për të Vërtetën, ajo pushoi së funksionuari si argument. Nëse ndonjëherë shkruani ndonjëfarë historie, nuk ma merr mendja se ajo do të përmendet. Madje edhe si fusnotë. E vërteta do të jetë fyese, nëse e thotë ndokush, si për serbët ashtu edhe për kroatët dhe muslimanët. Të parët u nxitën dhe kryen krimin, të tjerët, në mundimin që përjetuan, besuan se kanë të drejtë, se duhet menduar dhe vepruar njësoj si ata. Gjithçka do të ndodhë më vonë do të jetë vetëm refleks i këtij kësaj zhytje në të keqen, por e cila nuk do të ketë kurrfarë lidhje me atë që Bosnja dhe Sarajeva dikur ishin. Ose sëpaku jo me atë që unë kam përjetuar.

Nuk ta them këtë për t'u justifikuar, ta them vetëm që ta dish si ika dhe si do të jetë e nesërmja. Përveç kësaj, atje ku po shkoj, askush mua si zezak, nuk do të pyesë për mendimin tim mbi Bosnjën, e unë kam nevojë t'ia them dikujt. Kush përveç teje dhe Salës do të më besonte se ndonjëherë në këtë jetë kam qënë në Sarajevë.

Kur varka e Morijonit u ngrit mbi Bosnjë, e pashë këtë vend nëpërmjet dritares së avionit derisa mu zhduk nga pamja. Nga ajri duket se nuk ka ndodhur asgjë. Arat, gardhet që i ndajnë dhe fshatrat më duken njësoj. Madje as shtëpitë e djegura nuk dallohen. Më duket edhe sikur kam parë mullarë bari. Nga lartësia, nga perspektiva e ëngjëjve, shihet mirë se çfarë ka qënë dikur Bosnja. Butësia e sharjeve është zhytur në shkëlqimin e detit. Shkëlqimi i diellit bëri të më dhimbnin sytë dhe nuk munda të shoh më. Më kujtohet dikur, kaherë ka qënë kjo, në ditën e parë të pranverës, pronari i një dyqani uli roletat e përparme dhe në to vuri shënimin: "Mbyllur për shkak të diellit". Eh, e kush mund të punonte në ditën e parë të pranverës.

I joti ML

I besova patetikës së kësaj letre. Ndoshta sepse autori i saj do të mbesë i panjohur për mua. Letrat janë vërtetë e vetmja mënyrë për t'i thënë dikujt diçka që mund të thuhet. Gjithçka tjetër e shkruar është vetëm përpjekje për krijimin e kuadrit të një realiteti të ri ose për të gjetur mënyrën që ta ndajë jetën në dy pjesë me sa më pak dhimbje. Në atë që ka ndodhur dhe i'a vlen ta harrosh dhe në atë që vjen, në të cilën njeriu, si në çdo përrallë, do të duhet të jetojë i lumtur dhe i kënaqur deri në vdekje.

Në fjalët s' jam i zoti; nukë di aspak
Të flas me mjeshtëri. Se që më shtatë
vjetsh
E gjer ketu nëntë muaj, kam lëftuar
Me këta krahë nëpër fush' e nëpër male.
Dhe, ndonëse shetita botën an' e mb' anë
Nuk di të flas veç për beteja dhe për
luftra.

OTHELLO

Teksa lexojmë këto fjalë të një veprë madhështore prej një pene epokale, nga ati i letërsisë Uilliam Shekspir, dhe shohim portretin e Abd el-Ouahed ben Messaoud ben Mohammed Anoun, Ambasadori Arap në oborin e Mbretëreshës Elizabeth I krijuar nga dora e një artisti të panjohur, vetiu krijohet lidhja midis personazhit të Othellos dhe portretit në pikturë. Për më tepër, viti i tablosë është 1600 dhe vepra *Tragedia e Othellos, Arapit të Venetikut* daton në vitin 1603, një përputhje racionale, e cila forcohet edhe më shumë nga fakti që Arapi në tablo qëndroi në oborin e mbretëreshës së Anglisë për gjashtë muaj dhe është e mundur që të jetë takuar me Shekspirin, ose të paktën personaliteti i tij i spikatur shërbeu si argjila e bustit të Othellos të përjetësuar nga dora e mjeshtrit më të madh botëror të letrave.

Tabloja është vaj mbi dru, me përmasa 113 x 87.6 cm. Emri i artistit mbetet i panjohur, megjithatë në pikturë jepet të dhëna të qarta mbi figurën e pikturuar. Mbishkrimet në të majtë tregojnë datën e vizitës, emrin e personit dhe moshën e tij: "1600 – ABDULGUAHID - AETATIS: 42" ndërsa titulli i tij është në të djathtë me nënshkrimin: LEGATUS REGIS BARBARIAE IN ANGLIAM (Ambasador i Mbretit të Barbarisë në Angli.)

Kjo është piktura e parë e një myslimani e bërë ndonjëherë në Angli. Dhe me pozën diktuese, vështirimin e mprehtë, veshjen dhe shpatën orientale, pigmentin e errët të lëkurës, duke përçuar

PORTRETI QË FRYMËZOI SHEKSPIRIN TË SHKRUANTE OTHELLON

Nga Dr. Bledar Kurti

fisnikëri, kureshtje por edhe drithërima te shikuesit, kjo vepër duket si ilustrim i gjallë i Othellos. Është e vështirë të mos mendohet se ky udhëheqës ushtarak me çallmë, me prezencën e tij dinjitoze nuk mbeti në imagjinatën e Shekspirin kur shkroi veprën e tij Othello disa vite më vonë.

Por kush ishte ky Arap nga Maroku i cili intrigoj oborin mbretëror anglez dhe frymëzoi Shekspirin? Rreth vitit 1600, kur daton edhe kjo pikturë, Maroku dhe Anglia vendosën të forconin marrëdhëniet e tyre diplomatike përmes një sërë marrëveshjesh tregtare. Anglia dhe Maroku kishin tashmë lidhje të ngushta tregtare. Anglezët ishin konsumatorë të zjarrtë të sheqerit maroken. Sulltani i Marokut ishte i etur për t'i zgjeruar këto lidhje tregtare në një aleancë politike kundër armikut të përbashkët që ishte Spanja. Armiqësia që mbretëresha Elizabeth I dhe Sulltan Ahmed al-Mansour i dinastisë Saadi që kishin për Spanjën, e bënë atë bashkim një manovër të rëndësishme ushtarake.

Duke dërguar delegacione diplomatike te njëra-tjetra, aleanca anglo-marokene u forcua në luftën kundër Spanjës nën mbretërimin e Filipi II, e ndërkohë duke i shërbyer njerëzimit edhe me lindjen e një veprë letrare emblematike nga Shekspiri.

Për ta forcuar edhe më tej marrëveshjen me Anglinë, në vitin 1600, Sulltani Ahmed al-Mansour dërgoi sekretarin e tij kryesor si ambasador në oborin e Mbretëreshës Elizabeth I të Anglisë.

Nën urdhrat e sulltanit Saadi, ambasadori Abd el-Ouahed ben Messaoud ben Mohammed Anoun vizitoi Londrën së bashku me një delegacion të përbërë prej 17 vetash për të promovuar aleancën e re dhe për të negociuar një pushtim të përbashkët të Spanjës. Me 16 diplomatë të tjerë nga dinastia e Afrikës së Veriut, ambasadori mbërriti në Dover, një qytet dhe port në Anglinë Juglindore. Gjatë qëndrimit të tij gjashtëmujor në Angli, Ben Messaoud u takua me mbretëreshën Elizabeth I dy herë, saktësisht më 19 gusht dhe përsëri më 10 shtator 1600.

Të dhënat e oborrit mbretëror e përshkruajnë Mbretëreshën që e priti ambasadorin me madhësi dhe ceremoni të madhe në pallatin e saj mbretëror. Vizita në Londër ishte një mundësi për diplomatin e lartë maroken që të zbulonte qytetin nga ku do niste perandoria më e madhe e pesëqind viteve të fundit, duke u lënë mbresa edhe londinezëve me figurën e tij fisnike, që kuptohet edhe nga homazhi i pikturimit të portretit dhe staturës së tij.

Përveç elementëve artistik të shprehura në tablo, përshkrimi vizual të

personalitetit të Arapit, dhe të dhënave të shkruara në latinisht, duket qartë edhe mezashi politik dhe diplomatik. Ambasadori i Marokut mban dorën e tij të djathtë në krahavor, një shenjë e besës, e fjalës së mbajtur, dhe e virtytit, ndërkohë që dora e majtë është me gishtin e indeksit të hapur, gati për të kapur shpatën. Mesazhi që Arapi po jepte në emër të Sulltanit të tij, ishte se do nderonin fjalën e dhënë dhe marrëveshjen me Anglinë, dhe do luftonin menjëherë krah-për-krah sapo të lindte nevoja. Por, gjithashtu, dora e gatshme për të mbërthyer shpatën, tregon edhe shpirtin luftarak të Arapit, që e gjejmë edhe në fjalët e Otellos: *Dhe, ndonëse shetita botën an' e mb' anë. Nuk di të flas veç për beteja dhe për luftra. Gjithashtu, te Othello përmendet edhe shpata e stolisur si në pikturë: Shih këtu, ja ku kam armë; M'e mirë s'ka stolisur kurrë bres ushtari.*

Afrikantët qëndruan në Angli për gjashtë muaj, duke marrë pjesë në festimet e shumta në nder të përvjetorit të kurorëzimit të Mbretëreshës, të cilat nisën në nëntor të vitit 1600. Delegacioni maroken i udhëhequr nga ben Messaoud qëndroi në Angli edhe gjatë Krishtlindjeve, duke i bërë ata dëshmitarë të shfaqjeve nga shoqëria e aktorëve të Shekspirin - Lord Chamberlain's Men – si pjesë e festimeve tradicionale të festave. Me këtë rast vetë Shekspiri mund ta ketë takuar personalisht delegacionin mbresëlënës të Afrikës së Veriut.

Por edhe pas largimit të Ambasadorit maroken nga Londra, portreti i tij me bojë vaji mbi dru, fliste e frymëzonte po aq sa edhe personi vetë, duke u shndërruar pak kohë më vonë në Othellon, Arapin e Venetikut. Piktura u zhduk për disa shekuj deri sa u rishfaq në vitin 1955 në ankandin e *Christie's*, e sot është nën patronazhin e *Shakespeare Institute* (pjesë e Universitetit të Birmingham) në Stratford Upon Avon, vendlindja e Shekspirin.

Se si një prej skenave më tërheqëse, më epshndjellëse në tërë artin është pa pamje të vetë skenës, në të vërtetë ajo rrëfëhet nga një person. Është momenti kur në filmin “Persona” të Ingmar Bergman, Bibi Andersson i tregon Liv Ullman storien e saj të marrëdhënies seksuale të rastësishme në një plazh me dy meshkuj. Pa asnjë pamje filmike, dhe as veprim, përpos rrëfimit.

Por, se si, ndoshta ajo që është më tërheqëse në tërë këtë, është se seksi që rrëfëhet nga Bibi Andersson, derisa po e njëjta në rolin e saj rrëfen se ka seks me dy meshkuj dhe një femër, krejtësisht papritur dhe krejtësisht në mënyrë spontane dhe pa plan, është seks tërësisht i egër, jo agresiv. I egër i pa moralshëm dhe i pa ndonjë konvencion. Dhe, se si në skutat më të thella tona, të njerëzimit bëjmë po të njëjtën, gjejmë momente dhe dëshira e ëndrra që çjerrin tutje prej konvencionit, qoftë edhe atij seksual, dhe qoftë edhe atij të imagjinuar. derisa nuk ndjejmë, derisa nuk përjetojmë dhe jetësojmë edhe një herë atë dirthërimën e ngazëllimit, atë të parën dhe të vetmen që mabjmë në mend. Derisa nuk e shkundim dhe trondisim trupin dhe shpirtin me po të njëjtën.

Si autor, i këtij tegrimi, nuk kam se si të mos e përkujtoj lexuesin se, si duket, dhe i tërhequr nga epshi i verës, vetëm po përtypë këtë drithërimë. Ndoshta edhe ka ndodhur ngjarja, ndoshta edhe do të ndodhë në të ardhmen, apo, aq më shumë ndoshta ju ka ndodhur vetë juve, por kjo drithërimë është krejtë çka kërkojmë në fund të fundit. Goditjen në kokë, tronditjen në trup të shkarkimit të ndjesisë së të qenit gjallë, të jetuarit, të kuptuarit se jemi të gjallë. Unë po provoj që në një version dhe perspektivë tjetër të ngjalli po këtë. Atë të një burri, në një natë të vonë vere, duke tymosur e duke pirë verë të kuqe në ballkon.

Mosha e tij është pesëdhjetë e tre vjeç, dhe në këtë moshë, cilido njeri, i martuar, apo seksualisht jo aktiv, njeriu vetë, harron se ka qenë i martuar ndonjëherë. Apo qoftë se ka qenë ndonjëherë i dashuruar. Apo ndoshta, madje shumë shpesh ndoshta, edhe harron se ka qenë i dhënë pas seksit. Se si në këtë moshë njeriu i jepet më shumë ëndërrimit, qoftë ndërsa është duke bërë seks me gruan e tij, e qoftë derisa është duke kryer punën e tij të mërzitshme pak para pensionimit. Në këtë moshë shumë ëndërrohet, dhe aq më shumë edhe duke bërë seks. Ëndërrohet një rini, një jetë e re, një marrëdhënie e re seksuale, me një partner të ri seksual...

“Po. Se si pat ndodhur. Pikërisht para shtatë viteve, atë natë, kur e pata marrë në dhomën e saj të gjumit, në apartamentin e saj. Kur në puthjen e parë ma pat hequr copë nga kafshimi saj në buzë. Kur pastaj unë ia pata kafshuar buzët, astaj dhe qafën, egër, pastaj si i ndërmondur, kur ia pata ndarë flokët me shuplakë dhe me kujdesë, dhe kur vazhdoja ta bëj këtë, se si më kishte shikuar. Ishte aq e dhënë, aq e përlur ndaj dëshirës së saj dhe times, për seks, disi ka qenë seks deri në vdekje, vdisje të vetë vetëve tona. Por në këtë përlurje dhe nënshtrim, të të dyve, shumë më shumë kishte pasur të bëjë me një errësirë që shkëlqente nga sytë e saj, por sigurisht edhe në sytë e mi, ishim si binjakë atë natë, ninjakë të krijuar nga afërsia e vdekjes që e kishim pasur pak më herët. Një të errtë që sikur buronte dhe ishte pjellë e vdekjes, më shumë se sa jetës. Me sytë e saj të përlurur sikur të isha jo vetëm i vetmi burrë në botë, por edhe i pari e i fundit. Se si e ka pasur lëkurën të butë por edhe të vrazhdtë sikur gjarpër, disi, nga ethet e vdekjes në afërsinë tonë. Edhe të rrëshqitshme si gjapër. Edhe të gjakosur nga kafshimet e mia, edhe të gjakosur nga kapjet e mia”

Kujton për çdo ditë, dhe natë, një burrë pesëdhjetë e tre vjeç marrëdhënien e fudit seksuale që e ka pasur në jetën e tij. Mirëpo është vetëm nata e sontme që ka zbuluar se

PAS FATKEQËSISË

Tregim nga Ballsor Hoxha

është viti i shtatë që prej kësaj nate të cilën e kujton. Kishte qenë vetëm një natë e vetme mes tyre. Një natë dhe një vdekje, jo e ëmbël por e përgjakshme, dhe pikërisht në afërsi të vdekjes, në afërsi të lëkurës me vdekjen.

Dhe, po ashtu, pikërisht këtë natë, është saktë në vitin e shtatë të jetës së tij, pasi që i kishte ndodhur fatëkeqësia. Kurrë nuk ka mundur, qe shtatë vite, të vetëdijesohet për tërë këtë jetë pas kësaj fatëkeqësie. Fatkeqësi dhe seks, ujqëror. I përgjakshëm dhe me vdekjen afër. Dhe me vdekjen përreth, kudo dhe sido. Aq më kobshëm, me vdekjen pa plan, pa kujdes dhe pa dije. Tërë ajo që ka jetuar tërë këtë kohë është kujtimet e seksit që kishte pasur me këtë grua, sikur një plak, gjysmë plak i mbetur, i tronditur prëgjithmonë në një moment të jetës së tij të jetuar, por para shtatë viteve.

Sonte është natë e kthjelltë gushti dhe nxehti të padurueshëm. Natë që të zgjon dhe të përdredhë disi epshin jo në trup por në piskë, dhe që pastaj po e njëjta natë, sikur të merr përjetimin, mundësinë e përjetimit, e avullon atë. Është duke e medituat të tërën për të shtatë mijë herën e saj, që prej shtatë viteve.

“Po. Por, po, po, e kisha parë se po më puthte me sy hapur. Po. Atë natë para shtatë viteve. Më puthte me sy hapur dhe më vëzhgonte dhe sikur kapte çdo ethe timen në atë shkëlqim të errët të syve të saj, dhe të mive po ashtu. Dhe më kafshonte. Duket se, dhe më dukej edhe atë natë se vëzhgonte dhe ruante diçka në mua, një kujtim dhe një pamje timen. E kisha ndjerë se më vëzhgonte, e dija, por edhe e kisha hasur papritmas kur kisha hapur sytë, gjaku duke rrjedhë nga buzët e mia”. Kujton natën që kishin çuar dashuri, për herën e parë dhe të fundit, sonte shtatë vite më pas.

Por, “le t’i shkoj radhazi” i thotë vetes, këtë natë ulur në ballkon me verë të kuqe para dhe me cigare që nuk mund t’i shuaj tërë kohën, zgjuar epshin nga vera, nga nata, nga vetmia dhe pafundësia e shikimit që ka përpara. “Së pari kishte ndodhur fatëkeqësia. Pastaj, ajo nuk i mbyllte sytë. Pastaj më kishte thënë se, çfarë shije ke... se si i ngjanë disi qymyrit të hidhur, dhe e dua aq shumë, është sikur ajo që më duhet tani dhe këtu, kjo shije gjaku e qymri në lëkurën dhe mishin tënd... cigare dhe verë e ëmbëlsi. Ke gjak, dhe të vjenë era qymyr”.

“Pikërisht këto m’i kishte thënë pas fatkeqësisë, atë natë. Por, si janë bërë gjithë këto vite, si i mbajë në mend në të vërtetë”,

pyetet dhe pi pak verë. Lëshon një “Uf” të gjatë, të hollë dhe të dhembshëm, në të errtën e plotë dhe të dendur të natës së nxehtë të gushtit.

Ndalet, është i ulur në ballkon, dhe, duke qenë në fund të Prishtinës, ka të hapur tërë qiellin e saj, të qytetit, të kësaj bote. Dhe se si i duket se sa më i ndriçuar qielli nga yjet, aq më qartë sheh dhe kujton tërë atë që ka ndodhur, këtu e shtatë vite më parë, dhe që prej se kurrë më nuk ka takuar asnjë grua. Është ndalë dhe vëzhgon, dhe sa më shumë që shikon qiellin me shumë yje nga periferia ku gjendet i ulur në ballkonin e tij, aq më e qartë i bëhet çdo gjë, dhe aq më e kthjelltë.

“Por, ah! Të mos ishte ajo fatkeqësi!” thotë, dhe vazhdon të flasë me veten, “nuk kishte pasur si të ndodhte, dhe as si të mos ndodhte, e tëra ishte pjekur dhe rrethuar, situata vetë dhe vetëm për të ndodhur ai seks. Ai seks në atë fatkeqësi, ajo fatkeqësi. Sidoqoftë...” thotë dhe e sjell shpejtë kokën për të shmangur kujtimin e fatkeqësisë. Pin nga gota e verës dhe tymos. Dhe shikon qiellin, për pak fërkon dhe krahët e tij dhe ndjenë djersën që i rrjedhë e që i ngjanë me gjakun që i rridhte kudo nga trupi atë natë.

“Por si është e mundur, që çdo gjë, tërë këtë kohë, tërë këto vite kam jetuar pa prekur grua me dorë. Vetëm dhe vetëm duke kujtuar atë që më kishte ndodhur me këtë grua. Atë natë, përgjakjeje e të dëshiruarit të vdekjes me anë të seksit.

Çka kam bërë sot? Kam qenë në atë zyre të vogël barakë që të përcëllon dielli, në punë, dhe aroma e ngjyrës së letrave të shtypura, tërë ato përkthime që i kam bërë, pushimi i drekës, një sallatë fshati me kolegë, dhe birrat prapë me kolegët pas punës, është e premtë. Uh, vetëm tani e di se është e premtë. Por, por, si është e mundur që nuk kam prekur grua me dorë që nga atëherë. Dhe vitet kanë shkuar. Sa jam tash” pyet veten derisa ka marrë në dorë gotën e verës, “pesëdhjetë e tre vjeç. Kurrë pa u martuar, pa fëmijë, pa familje, prindërit vdekur, dhe tërë kjo që kam bërë është se kam kujtuar atë fatkeqësi tërë këto vite. Tërë këtë kohë. Dhe nuk është se nuk kam pasur partnere seksi para kësaj nate me këtë grua. Nuk është se kam vuajtur për seks.”

“Uh çfarë nxehti, çfarë padurueshmërie. Por. Po. Se si është i njëjti nxehtë me atë natë. Ah! Po. Fillova të përkujtoj që nga fillimi çdo gjë me atë... kur më kafshonte si e çmendur, pastaj më puthte mu në gjakun tim duke rrjedhë buzëve të mia, dhe më puthte me

sy të hapur, në ethe, në akth, në dëshirë për të vdekur në seks. Pastaj kur më ishte dhënë , atë natë, dhe më kishte rrokullisur tërë këtë botë, se si më ishte dukur se ishte e tëra që mund të arrinte një mashkull. Doja, edhe unë, të vdisja në seks e sipër.

Eh! Po. Fillova pra, prapë. Ja çdo gjë është në vend, si përherë kujtoj të tërën. Po. Ajo rënkonte e çuar peshë nga zjarri i epshit dhe më vëzhgonte. Me sytë hapur, rënkonte aq thellë dhe aq me epsh. Kapeshim deri në gjakderdhje, dhe kafshoheshim. Çonim dashuri dhe e vëzhgonim njëri tjetrin. Nuk do të kishte pasur shumë kohë që të mos kishte pasur seks. Në vitin e saj të dytë, të martesës, që do të thotë në moshën njëzet e nëntë vjeçe. Duke më përpërë, duke më kafshuar dhe duke më thënë “thellë, thellë”, “kafshomë, më vdis”, duke kalëruar, duke më kafshuar... dhe duke më qetësuar, duke më ndalë hovin me sadizëm, me kontroll, duke më vëzhguar dhe duke shkëlqyer nga sytë e saj një e errtë e thellë e tmerrshme. Duke e ngadalësuar të tërën. Dhe pastaj prapë duke e shpejtuar, duke e bërë shpejtë e më shpejtë. Derisa çdo gjë përfundonte. Dhe pastaj prapë ethet, prapë ankthi, afërsia e vdekjes dhe harrimi i tërë asaj që kishte qenë në jetët tona dhe që do të mund të vinte, apo qoftë edhe të dëshiruarit e fundit të tyre, jetëve tona, mu në mes të... të dyshemesë së shtëpisë së saj. Dhe pastaj fillonim prapë, për të kushedisatën herë atë natë. Në dhomën e saj të fjetjes.

Por, por, se si e harroj gjithmonë aksidentin. Po. Por, ishte seksi, seksi dhe vdekja në afërsinë tonë, vdekja e mundshme për të dy ne dhe liria prej saj për shkak të saj dhe pikërisht në afërsinë e saj, dhe çmenduria e seksit. Po. Menjëherë pasi pata dalë prej tualetit duke u tharë me peshqirin që ajo ma pati dhënë, më pat shikuar me një vërshim ethesh, të dhembshëm e të thellë, të pabartshëm. E pata marrë, edhe unë në ethe si i çartur. Në ankth, në dëshirë çmendurisht të shfaqur në atë, në mua, në ne, për seks. Dhe unë, po ashtu, i marrë nga ethet, nga vërshimi i ankthit, dëshirës, gjakimit për trup të njeriut, për buzët e saj, e kafshoja, vetëm disa sekonda më vonë. Më kafshonte, aq shumë dhe aq shumë më dhembte dhe më pëlqente aq shumë po e njëjta dhembje që ma shkaktonte.”

“Rënkimet e saj, jo njerëzore, sikur ulërime, dhe sikur çjerrje për vdekje, jo për jetë. Dëshirë për të vdekur në seks. Dëshirë për të vajtuar jetën, dhe vdekjen, dhe të qenit. Dhe me vdekjen e përjetuar në afërsi të lëkurës vetëm disa ora më parë. Po. Se si rënkonte, aq në ethe dhe aq përvuajtshëm, ishte sikur ujqërit po çiftëzoheshin. Nuk kish as botë, as jetë, as vdekje, dhe nuk kishte as njerëz, qoftë ndër fqinjë e shtëpisë së saj, dhe qoftë në rrugë, apo në tërë universin, nuk kishte univers. E kishim rrënuar duke bërë seks, e duke rënkuar si ujqër, ajo si ulkonjë e tmerruar për vdekje disi, përmes dëshirës për rënkim dhe seks.

“Por, por, se si e harroj gjithmonë fatkeqësinë. Aksidentin në trafik, vdekjen e të gjithëve në kombi busin me të cilin shkonim në Tiranë, dhe shpëtimin e vetëm ne të dyve.”

“Kurrë nuk e kam dashur nxehtin e Tiranës, verën e saj, është torturuese, dhe se si në një moment kisha vendosur të shkoja atje për dy ditë. I pamartuar, dhe pa familje të mbetur gjallë, sikur në romane të Pessoa, sikur i pa fillim e pa fund, një njeri i vetëm pa ndonjë shoqëri për të thënë. Po. Dhe vetëm kisha hipur në kombi busin për të ikur në Tiranë. Ajo kishte qenë aty në kombi bus, në ulësen në rendin e njëjtë me mua, por në kolonën tjetër të ulëseve. Përnjëherë, aksidenti dhe gjaku dhe sirenat, ambulancat e policia, mu në Kamëz, pak para se të hynim në Tiranë.

Pas një morie të pyetjeve e hetimeve na kishin liruar mua dhe atë, dhe ajo, me një fytyrë krejtësisht të bardhë, dhe me të errtën shkëlqyese nga sytë e saj të zi, me

flokët e shkurta të zeza, më kishte ftuar në banesën e saj të pastrohesh nga gjaku. E kisha shikuar, ndoshta edhe më i tmerruar se ajo. Ndoshta edhe më i marrë nga ethet se ajo. Fytyra e saj krejtësisht e bardhë, dhe sytë e saj të mdhenjë të zi. As rroba të tjera nuk kisha me vete. Fytyrën ende pa pastruar mirë nga gjaku i të vdekurve nga udhëtimi i përbashkët, dhe kujtimi i fytyrës së një gruaje të vdekur në vend brenda kombi busit derisa përpqeshim të dlinim jashtë ne të dy. Fytyra e vdekur e bardhë e kësaj gruaje, pa pikë jete, pa pikë ndriçimi me sytë e saj disi sy të vdekjes. E vdekur. Sytë mbetur hapur në vdekje. E ishte verë. Para se të nisesha pata planifikuar të blejë ndonjë gjë në Tiranë, në të vërtetë, ndonjë rrobë, më kujtohej pikërisht aty para asaj fytyre, dhe e dija se kurrë nuk do ta bëja po të njëjtën gjë.

Për herë të parë në Tiranë, për herë të parë ndanë vdekjes së papritshme, të pa arsyeshme, dhe të pa pranueshme, kishte ndodhur aq shpejtë. Ndoshta. Po. Ndoshta, as nuk e kishim perceptuar ndonjëherë se kishim mundur të vdisnim edhe ne të dy. Po. Po, ndoshta as kurrë nuk e kishim percpetuar se vdekja kishte qenë në afërsi të lëkurëve tona. Dhe ndoshta kjo ishte aq dhembje e madhe. E madhe sa donim të vdisnim edhe vetë. Të mos jetonim më. Jeta ishte dhembje. Dhembja ishte jetë. E vdekja ishte aq e rastit, dhe aq e patjetërsueshme. Aq e vërtetë. Tërë ai ankth për të bërë seks me njëri tjetrin. Jo nga tërheqja e pamjeve të njëri tjetrit, ndoshta, jo aq shumë. Por nga të qenit dëshmitarë të vdekjes, të mundësisë së vdekjes, të mundësisë së vdekjes pa asnjë pritje, pa asnjë shenjë dhe as arsye. Vdekjeje krejtësisht të rastit.

Aq ishte, edhe ky aksident. Aq, ndoshta edhe gjaku, edhe çdo gjë tjetër, dhe vdekja, dhe ne të dy duke u pastruar në banesën e saj. Pasi patëm çjerrë tërë trupat tanë dhe shtjerrë çdo pikë lëngu në ta, më nuk kishim mundur të shohim njëri tjetrin në sy. Kisha ikur shumë herët në mëngjes dhe kisha ikur drejtë në Prishtinë, kurrë pa pas shkelur në Tiranë. Kurrë pa e ditur kush ishte ajo, dhe si ishte në bisedë, apo në verë, apo duke tymosur. Kisha ikur, duke e ikur edhe atë nga jeta ime. Dhe më kurrë nuk kam pasur grua në jetën time.

“Eh”, pin edhe pak verë të kuqe dhe tymos cigaren e radhës, shikon prapë yjet, dhe se si i kujtohet qoftë edhe trupi i saj i depiluar, i vrazhdtë me poret e hapura tejmasë të lëkurës së saj nga ethet e ankthit të vdekjes dhe jetës. Prapë i vie ndërmend trupi i saj, “si gjarpër”, dhe prapë thellohet në kujtime. Verën e tymosjen kurrë pa i ndalur, në ballkon me Prishtinën hapur tutje me shumë yje dhe epshin e verës së ndezur në tokë e qiell...

Eh, si tingëllon si përtpjja dhe rishikimi i një skene seksi me krejtë çka është e mundshme të lejuar, por për dallim të filmit të cekur në fillim, këtu vetëm ndërmjet një mashkulli dhe një femre. Këtu, pas ankthit të vdekjes, pas prejkes së vdekjes dhe të afërsisë së saj. Sidoqoftë. Ky mashkull, ndoshta edhe vdes sonte. Ky mashkull ndoshta edhe nuk do të jetë nesër. Apo, athua ku është ajo femër, me të cilën kishte dashur të vdiste, dhe kishte shpëtuar nga tentimi për të vdekur, me seks.

Sidoqoftë, ka vetëm një shpjegim, si për këtë seks, si për atë të rrëfyer nga Bibi Andersson ndaj Ullman në filmin “Persona”, dhe ai është të qenit afër jetës! Jo vdekjes! Të qenit afër jetës në tërësinë dhe të përgjithmonshmen e saj si rastësi, trupi, shpirti apo çka do që të jetë. Jetë dhe vdekje, së bashku të dyja si një dhe e vetmja gjë. E rastësishme. Ekzistenca dhe vdekja. Ankthi dhe burimi i epshit si dëshirë për të jetuar? Apo, për të shtjerrë jetën në tërësi me seks.

Dhe burri nga tregimi më lartë, si duket, nuk ka frocë më. Ky burrë pesëdhjetë e tre vjeç, nuk ka forcë, për të përkujtuar, për të tymosur e pirë verën e tij të kuqe. Ai ka fjetur tanimë.

Tre cikle dhe një dizajn metaforash nga Melita Vjerdha

Nga Frano Kulli

Poezia e Melita Vjerdhës duket që ka nisë si një lojë shfrimesh ndjesore, e vetvetishme, ashtu siç poezia në fakt, si rregull nis. Nuk ka një shenjë fikse nisja, gjithmonë ajo na vjen si diçka fluide; zor se ndokush nga poetët na e ka thënë e mund të na e thotë se kur dhe ku është starti i poezisë së tij të parë, e shumta mund të na ketë rrëfyer çastin e ngjizjes së saj në vehtjen e tij a të saj. Nga përjetimi, si proces më përpara saj. Më pas vjen çasti tjetër kur ajo fillon e frymon, atëherë kur shpërndahet e etertë në përthithjen e shqisave të lexuesit a dëgjuesit të saj. Autorja ka ardhë këto ditë me librin e saj të parë, mbasi është ushtruar nja dhjetë vjet të mira vehten me ushtrime vokale (vokaliza) e shkrimore nëpër aulat ku poezia tingullohet po them unë (lexohet) dhe nëpër faqet ku publikisht ajo shkruhet. Te ExLibris, gjithashtu ku ajo e ka çmuar si piacen e lartë të deklamimit të vehtjes poetike. Duket se në rrugen e saj qysh prej fillimeve ajo është ndalur jo një po disa herë në suspancat e nevojëshme për të. Të parat krejt kanë qenë paraqitjet në ato, që ende ashtu thirren “Festivale të poezisë së pabotueme” në Shkoder qysh me 2014-ten dhe aty ajo na dëshmon

vetimas se ka çka kumton nga vehtja për të tjerët. Nuk e pohon vetë, se nuk është e bindur apo nga ndrojtja që vjen si ngerç prej modestisë a prej vetbesimit ende të papërfutur së ploti!

kam frikë t’u flas yjeve
për të fshehtat e pagjumësisë...
kam frikë ta zotnoj fjalën
ta gdhend
ti jap frymë
ngjyrë
shpresë
kam frikë të shoh në sy
kam frikë nga frika ime.

Por pohimi na vjen prej ndalesës së do të tjerëve për të.; te poezia e saj. Zija Vuka, një studiues i censhëm, njëri prej tyre, që pati ofruar dijet e veta të imta e të plota të njohjes dhe kritikës letrare në kutin vlerësues të “të pabotuemeve”, një sipërmarrje jo e vogël dhe një rrisik jo i pakët i tij ky. Poeti e studjuesi me emër në letrat shqipe Primo Shllaku, gjithashtu. Ata e thonë me ndalesen e tyne në poezinë e Melitës e me vlerësimin publik që kanë dhënë. Megjithatë libri, që para pak kohësh ka dalë, duket që ka ardhë pa

kurrfarë nguti.

Në tre cikle shpërfaqet libri:ekuilibër-kur plakët heshtja-kuadri i një epoke gri dhe ndërmjet dizajn metaforash. Një libër edhe në formë pak atipik, me një format gati katror dhe me një titull, në vetvehte metaforë “**n’teh**”.

të mora tehun e dritës
dhe mpreha sytë e mi... (renato)
nga cikli.”kur plakët heshtja”

Një cikël i një gjinie tjetër në librin me poezi; 10 piktura, një tubë metaforash me një tjetër gjuhë, që autorja e ka thirrë dizajn metaforash...

Liriku ynë, Ndre Mjeda, në të vetmin punim të tij teorik mbi poezinë “Permby poesi pergjithësisht”¹, të cilin e pati lënë në dorëshkrim, ndërlidhjen e poezisë me pikturën përreth të bukurës, si kategori estetike e shpreh kështu:

Bukuria mundet me kenë lânda edhe e tjera arteve te bukra, si e piktur’s e e skulptur’s, por gjith’e cila e punon me mjete e vegla t’veta: poezia e shfaq me t’shprehun, e jo sido, por me njëjt’ të shprehun qi i del prej tugës ² së zemrës e prej fuqis’ së perfytyrimit... *Ne dy mëndyra poeti mundet me shpreh’ bukurin’, d.m.th. a tuj pershkrue sendet e bukra të natyrës, a tuj krijue me mend të vet një send pernjimend të bukur. Ut pictura poesis*³ *ka thanë Horati*⁴ (latinisht: *piktura është si poezia*), perifraxon Poeti.

Ndoshta Melita e ka pasë si rrëfyesë këtë sentencë të poetit, në zgjedhjen e saj a ndoshta, thjeshtë kështu i ka ardhë si përzjerje e vetvetishme e mjeteve shprehëse për kumtet e saj poetike.

1 Punimi “Permby poesi pergjithësisht” u nxor nga dorëshkrimet e poetit prej Ndue Doçit dhe u botua te “Kombi”, në vitin 1941, nr 8-9. (sipas: Rinush Idrizi: Ndre Mjeda, Onufri, Tiranë 2017
2 tugë - zjarmi, shqetësim
3 Ut pictura poesis (latinisht) - piktura është si poezia.
4 Quintus Horatius Flaccus - Horace më 8 dhjetor, viti 65-8-av. - J. C.

Në vitin 1978, Gregory Rabassa, përkthyesi i famshëm i Márquez-it, Cortázar-it dhe Vargas Llosa-s, u pyet për një recensë të botuar në *Washington Post* të një romani nga shkrimtari guatemalan dhe fituesi i çmimit Nobel, Miguel Ánhel Asturias. Rabassa e kishte përkthyer librin nga spanjishtja në anglisht dhe megjithëse recensenti vlerësonte pasurinë e gjuhës së Asturiasit, ai nuk e përmendte asnjëherë Rabassa-n. Duke sikur lexuesi i kishte përthithur fjalët e autorit drejtpërdrejt, pa asnjë ndërmjetës. Rabassa, i cili mësoi spanjisht dhe portugalisht në Kolumbi nga viti 1948 deri në vitin 1969, pyeti nëse recensenti e dinte se libri ishte përkthyer. “Ky do të duket të jetë një argument shtesë”, tha Rabassa, “për vendosjen e emrit të përkthyesit në ballinën e librit”.

Të paktën që kur “Epi i Gilgameshit” u përkthye nga sumerishtja në akadisht para katër mijë vjetësh, përkthyesit kanë qenë kanale të pavarësuar të shkëmbimit kulturor, shpirtëror dhe intelektual. Folja “përkthej” me rrënjë në latinisht “translatu”, që do të thotë “të kalosh matanë” dhe në të vërtetë përkthyesit, që jetojnë në skajet e dy gjuhëve, duhet të kalojnë kuptimin përmes një deti të trazuar mundësish. Duke bërë këtë, ata janë përballur me skepticizëm por edhe me më të keqen. Një martir i hershëm i përkthimit, studiuesi anglez William Tyndale, u mbyt dhe u dogj në turrën e druve në vitin 1536 për shkëljen e një dekreti papal që ndalonte përkthimin e Biblës latine në gjuhët vendase, dhe në shekullin e gjashtëmbëdhjetë, italianët u zemëruan nga përkthimet franceze të Dantes, për të cilat ata patën ndjesinë se e tradhëtonin poezinë, prandaj edhe lëshuan frazën akuzë “traduttore, traditore”, ose “përkthyes, tradhtar” (një ndjesi e përbashkët e shumë autorëve, vepra e të cilëve është përkthyer në mënyrë të shkujdesur, aluzione të asgjësuar, humor i papërcjellur). Duke pasur parasysh nuancat dhe rezonancat e dy gjuhëve kushdo qofshin ato, dhe idealin e paarritshëm të barasvlerësës së përsosur leksikore, shkrimtarët, duke nisur nga Volteri dhe deri te Virginia Woolf e kanë diskutuar pamundësinë e përkthimit, ndërsa filozofi dhe gjuhëtari Wilhelm von Humboldt e shpalli “të pamundur”. Autorja e krijimeve fantashkencore Ursula K. Le Guin, vetë një përkthyes amator, e quajti aktin “tërësisht misterioz”.

I pamundur, misterioz, tradhtar ose plotësisht i keqkuptuar, përkthimi letrar mbetet një mjet i fuqishëm për përcjelljen e historive dhe ideve në mbarë globin. Sot, në SHBA, librat e përkthyer së fundmi, ndër të tjerë, të autorëve Elena Ferrante (Itali), Roberto Bolaño (Kili), Stieg Larsson (Suedi), Liu Cixin (Kinë), Haruki Murakami (Japoni), Olga Tokarczuk (Poloni) dhe Karl Ove Knausgård (Norvegjia), shihen në librari po aq lehtësisht sa ato të autorëve në gjuhën angleze. Megjithatë, në shumicën e rasteve, përkthyesit përmenden në mënyrë të rezervuar. Dhe ndërsa disa praktikues të përkthimit si Rabassa, Constance Garnett (më i njohur për përkthimin e Tolstoit, C. K. Scott Moncrieff (Proust) dhe profesori emeritus Richard Howard (Baudelaire, Robbe-Grillet, Stendal) janë të mirënjohur, shumica dërrmuese e përkthyesve rropaten në anonimitetin e tyre relativ, duke kaluar në heshtje fjalët e një autori matanë detit.

“Përkthimi është art”, thotë shkrimtari dhe përkthyesi Mark Polizzotti, i cili ka përkthyer nga frëngjishtja në anglisht Rimbaud, Flaubert dhe Nobelistin Patrick Modiano. “Kur lexoni një përkthim nuk do të thotë se është përvojë dytësore. Nuk do të thotë që nuk po e lexoni autorin. Do të thotë se po lexoni produktin e dy autorëve: autorit origjinal dhe përkthyesit, i cili duhet ta lexojë tekstin, ta interpretojë dhe ta ribejë atë në shprehje që kanë kuptim gjuhësor”.

“Të përkthesh do të thotë të shkruash”, thotë Katrine Øgaard Jensen, një përkthyes e vlerësuar me çmimin e përkthimit të poezisë daneze në anglisht. “Do të thotë të rishkruash një vepër letrare. Ti shkruan të njëjtin libër, por në një gjuhë tjetër, që do të thotë se s’është më i njëjti libër, është një vëlla. Nuk është

ART I PAMUNDUR? RREZIQET E PËRKTHIMIT LETRAR

PAUL HAUND

Columbia Magazine

Përktheu nga origjinali
GRANIT ZELA

një binjak”. Richard Howard, i cili mori një Çmimin Kombëtar të Librit për përkthimin e tij në vitin 1982 të “Les fleurs du mal” të Baudelaire-it, e ka shprehur kështu: “Meqë është gati e pamundur të përkthehet rreshti në shumicën e poezive, përkthyesi nuk po përkthen fare poezi, po përkthen. çfarë thotë poezia, diçka shumë e ndryshme. Po bën përkthimin e mitit të poezisë”.

Susan Bernofsky, përkthyes e letërsisë gjermane, është drejtoreshë e Përkthimit Letrar në Columbia (PLC), New York, pjesë e programit të shkrimit për studentët e Shkollës së Arteve. I krijuar në vitin 2012, ky program ofron orë leksioni dhe seminare për të gjithë studentët e shkrimit krijues, jo si një program trajnimi për përkthimin, por si një mjet për të përmirësuar aftësitë e të shkruarit. “Përkthimi ofron mundësi për të menduar se çfarë mund të bëjë anglishtja dhe çfarë mund të kërkoet nga anglishtja”, thotë Bernofsky. “Të detyron të zgjedhësh probleme estetike që nuk do të duhej t’i zgjidhje duke shkruar materialin tënd”. Në ekzistencën e tij prej një dekade, ka ndihmuar në edukimin e përkthyesve të klasit botëror, duke ngritur reputacionin e një universiteti, bërthama e programit universitar të të cilit, mbështetet në leximin e veprave klasike të përkthyer dhe të diplomuarit, ndër ta disa nga emrat më të nderuar në këtë fushë: Rabassa dhe Howard, si dhe profesorët Burton Watson dhe Donald Keene, përkthimet e tyre në anglisht të letërsisë klasike japoneze dhe kineze dhe letërsisë moderne japoneze i njohën perëndimorët me artin letrar të Azisë Lindore. Përkthimet ambicioze biblike të shekullit të njëzet e një nga Robert Alter (Dhjata e Vjetër) dhe Willis Barnstone (Dhjata e Re) kanë fituar vlerësime të larta. Dhe ishte Moses Hadas, përkthyes i greqishtes dhe latinishtes (ai dha mësim në Kolegjin Columbia nga viti 1925 deri sa ndërroi jetë në vitin 1966,) i cili këmbënguli për mësimdhënien e klasikëve jo vetëm në përkthimin anglisht (sakrilegj për disa), por në anglishten bashkëkohore, duke thënë: “Le

t’i ketë çdo epokë klasikët në gjuhën e vet, për sa kohë ato ruajnë frymën e origjinalit”.

Sot, përkthyesit e diplomuar po i zbatojnë ato që kanë përvetësuar në vepra të tjera kanonike: poetja Mary Jo Bang po përkthen poemën e Dantes “Komedia Hyjnore” (Purgatori, u botua verën e kaluar në komente të zjarrta), dhe W. W. Norton do të botojë një versioni i ri në anglisht të romanit madhështor të shekullit të shtatëmbëdhjetë të Miguel de Cervantes-it “Don Kishoti”, përkthyer nga Kimi Traube. Për Bernofsky-n, keqkuptimi më i madh me përkthimin është nocioni që “përkthyesit thjesht kërkojnë çdo fjalë në fjalor, gjë që nuk mund të jetë larg nga ajo që bëjmë ne”, thotë ajo. “Çdo gjuhë ka mënyrën e vet të funksionimit. Gjermanishtja, për shembull, është një gjuhë me më shumë elasticitet sintaksor sesa anglishtja, që do të thotë se mund t’i rregullosh fjalitë në mënyrë ritmike në mënyra që nuk janë të mundura për shkrimtarët në gjuhën angleze. Dhe mund të ndryshosh shumë rendin e fjalëve në gjermanisht pa ndryshuar kuptimin e fjalisë, ndërsa në anglisht, nëse ndërroni emrat në fjalinë “I dhashë burrit një kapelë” (I gave the man a hat), del një kuptim krejt tjetër.

Bernofsky po punon për përkthimin e romanit të Thomas Manit “Mali magjik” (1924), ka përkthyer “Metamorfozën” e Kafkës dhe prozën e shkrimtarit zvicerano-gjerman (dhe pararendësit të Kafkës) Robert Walser. Ajo vëren se përkthimi kërkon aftësi shumë përtej njohjes shumë të mirë të gjuhës. “Kur një përkthim letrar nuk është në nivelin e duhur, kjo nduk ndodh për shkak se përkthyesi nuk e dinte sa duhej gjuhën tjetër”, thotë ajo. “Ndodh për shkak se personi nuk është një shkrimtar i zoti aq sa duhet”. (Rabassa, i pyetur nëse spanjishtja e tij ishte aq e mirë sa për të përkthyer García Márquez -in, u përgjigj: “Pyetja duhet të jetë: A është anglishtja ime aq e mirë?”).

Një përkthyes i mirë, pra, jo vetëm që zotëron një dhunti për gjuhën, por është edhe intuitiv, i shkathët dhe i ndjeshëm ndaj cilësive

thelbësore të tekstit burimor. “Nuancat e tonit janë gjithçka në letërsi, dhe të kuptosh zërin në një gjuhë tjetër është jashtëzakonisht e vështirë”, thotë Bernofsky. “Përkthimi i “Malit magjik” më mori shumë kohë. Në një skenë, protagonist, Hans Castorp, ende fëmijë, përballet me trupin e pajetë të gjyshit të tij të dashur, i shtrirë, para varrimit. Toni është shumë i ndërlikuar, sepse nga njëra anë ka një ndjenjë zie dhe nderimi, ndërsa nga ana tjetër Mani po e nënvlerëson solemnitetin duke u përqendruar në tiparet shpërqendruese të skenës: një mizë që ulet mbi kufomë dhe era e ndjeshme e kalbjes, pavarësisht nga të gjitha lulet e sjella për të maskuar erën. Kjo është një situatë tipike e Manit (për të cilën njerëzit në përgjithësi flasin në terma ironie), me gjendje kundërtëhënëse e shprehur në një fragment ose fjali të vetme”.

Jensen, i cili ka lindur në Danimarkë dhe jep mësim në LTAC, shpjegon se një përkthyes letrar “duhet të ketë ndjenjën e stilit të veprës, ritmin e fjalive, si dhe zgjedhjet emocionuese të fjalëve që të bëjnë të duash të vazhdosh të lexosh. Një përkthim fjalë për fjalë mund të funksionojë për përkthimin e një recete, po jo për letërsinë”. Përkthimi nga Jensen-i i një përmbledhjeje me poezi nga poetja e shquar daneze Ursula Andkjær Olsen, është një rast i tillë. “Ishte një punë shumë eksperimentale dhe isha i shqetësuar se si ta përcillja në anglisht”, thotë Jensen-i. Kishte raste kur Olsen-i përdorte neologjizma që nuk kanë barasvlerëse në anglisht, dhe u përpoq shumë. A duhet të jepte një përkthim fjalë për fjalë, edhe nëse nuk kishte kuptim? “Në fund, zgjodha të krijoja fjalët e mia, ato që japin të njëjtin lloj toni dhe i japin lexuesit anglez një përvojë të ngjashme”, thotë ajo. Libri, i cili ishte teza e masterit për Jensen-in, fitoi Çmimin Kombëtar të Përkthimit në poezi, 2018. “Duhet të ndërmarrësh disa rreziqe”, thotë Jensen, “nëse doni të krijosh diçka interesante për lexuesin”.

Idra Novey, romanciere, poete dhe përkthyes, e di mirë këtë. Në vitin 2012, shtëpia Botuese “New Directions” botoi versionin e saj anglisht të “Pasioni sipas G. H.”, një roman i vitit 1964 nga Clarice Lispector, shkrimtarja e mirënjohur ukrainase-braziliene, stili i brendshëm i të cilës, rrjedha e vetëdijes, përbënte një detyrë të frikshme, por joshëse. “Përkthimi i saj ishte një përvojë mësimi e nivelit master në prozën e rrezikshme”, thotë Novey, e cila është rritur në Pensilvaninë perëndimore, ka dhënë mësim në Kili pas kolegjit dhe më vonë u shpërngul në Brazil për të përmirësuar portugalishten. “U përpoqa të mos shpjegoja apo interpretoja atë që kishte shkruar, por të rikrijoja misterin. Kjo është puna e përkthyesit: ti je aty për ta bërë magjinë të ndodhë sërish në një gjuhë tjetër”.

Për të arritur këtë alkimi delikate, përkthyesit duhet të zgjidhin me zgjuarsri problemet e zakonshme të tekstit. “Emrat e duhur, lojërat me fjalë, shakatë, dialektet, idiomat, zhargonet, referenca të pop-kulturës specifike për vendin, ritmin e një bisede, apo edhe emrat e personazheve, përkthimi i këtyre gjërave mund të të shkaktoj dhimbje koke”, thotë Jae Won Edward Chung, profesor i letërsisë koreane në Rutgers, i cili ka përkthyer fragmente nga autorët Cheon Myeong-kwan, dhe Lee Kiho, si dhe tregime e poezi. “Kur i përkthen disa fjalë dhe fraza në anglisht, ato mund të duken ose tingëllojnë të çuditshme”.

Chung tregon për emrin e personazhit kryesor të romanit “Një histori botërore e bijve të dytë”, të Lee Kiho i cili është 나복만, i shqiptuar Nah Bok Mahn. “Emri është menduar të jetë ironik, sepse fjalë për fjalë do të thotë “Fat vetëm për mua”, por fati i Na nuk është aspak fat”, thotë Chung. “Ai damkoset si spiun dhe shkatërrohet nga qeveria. Standardet ekzistuese të emrit sugjerojnë “Na Pokman” ose “Na Pongman” apo edhe “Na Bogman”. Ndonëse më pëlqen ndjesia e çuditshme e tyre, e cila është në përputhje me tonin e romanit, nuk dua që lexuesi ta mendojë personazhin si një personazh flimash vizatimorë. Ndaj, edhe pse i papërsosur, zgjodha “Na Bogmahn”, i cili përafrohet më mirë tingullin e origjinalit.

Lojçakëria e origjinalit është zhdukur, por s'kemi ç'të bëjmë. Duhet t'u japësh përparësi disa gjërave kundrejt të tjerave, nëse do një përkthim të lexueshëm”.

Kjo qasje ndaj përvojës së lexuesit prek një debat të vjetër mes përkthyesve që Mark Polizzotti, në manifestin e tij për përkthimin të vitit 2018 me titull “Simpati për tradhtarin”, e quan ndarja “besnikëri ose lumturi”. “Në njërën anë janë ata që mendojnë se ka një fjalë një kuptim të vetëm, ti i përmbahesh rreptësisht atij kuptimi dhe i ndjek me saktësi fjalët e autorit, pavarësisht se sa të çuditshme mund të duken, sepse dëshiron të jesh sa më “besnik”, thotë Polizzotti. “Pala tjetër beson se stili është pjesë përbërëse e tekstit dhe se ajo që ti po përpiqesh të sjellësh, duke ditur se gjuhët funksionojnë ndryshe, është muzika. Pra, në mënyrë që përkthimi t'i japë të njëjtën kënaqësi tekstit, dhe unë besoj shumë në kënaqësinë e tekstit, përkthyesi do të duhet të bëjë zgjedhje dhe të ketë disa liri”.

Kjo shkallë e lartë subjektiviteti, së bashku me rrjedhshmërinë e gjuhës dhe të kulturës, hedh dyshime mbi nocionin se çdo përkthim i vetëm i një vepre mund të jetë përfundimtar. Ndërkohë që disa përkthime kanë arritur statusin klasik (“Ana Karenina” e përkthyer nga Garnett, “Njëqind vjet vetmi” e Rabassa-s), kjo nuk i ndalon përkthyesit të provojnë sërish e sërish. Rabassa një herë ka thënë se: “Unë e kam ndërë gjithmonë se ndërsa origjinali qëndron dhe mbetet përjetësisht i ri, përkthimi plakët dhe duhet zëvendësuar”.

Bernofsky nuk është aq i sigurt për këtë. “Unë nuk jam e bindur që një përkthim i mirë “plaket” aq shpejt ose aq plotësisht sa disa duan të mëtojnë”, thotë ajo. “Më pëlqen ndjesia e fillimit të shekullit të njëzetë që të jep përkthimi i vitit 1927, nga Helen Tracy Lowe-Porter i “Mali magjik”. Kur mendoj për “përditësimin” e saj, kjo ndodh më pak sepse gjuha ka nevojë për zëvendësim dhe më shumë sepse unë, në shekullin e njëzet e një, shoh gjëra të ndryshme në tekstin e Mani. Për shembull, vura re zinxhirin e shoqërizimeve kolonialiste që ngjallen nga përmendja metaforike e një elefanti kur përshkruhen portet e ngarkimit në Hamburg. Për ta bërë të qartë lidhjen, unë përdora fjalën “plantacione” në përkthimin tim (Lowe-Porter përdor fjalë për fjalë “prodhimet koloniale” ku unë kam “erëza dhe fruta nga plantacionet koloniale”, pasi lexuesit sot mund të mos jenë aq të vetëdijshëm për atë se çfarë ishin “prodhimet koloniale” në Gjermani më shumë se njëqind vjet më parë). Dhe unë shkruaj se elefantët janë “elefantët shërbyes”, kurse Lowe - Porter përdor “elefantë për punë” - ndërsa një përkthim fjalë për fjalë i gjermanishtes së Mann (“elefantë për shërbime”) qëndron diku në mes, kombinime dhe interpretime të arsyeshme të gjermanishtes, ndihmojnë në zbulimin e strukturave të fuqisë koloniale që qëndrojnë në themel të kësaj tabloje të një skele të Hamburgut.

“Don Kishoti”, i konsideruar nga disa kritikë si romani më i madh i shkruar ndonjëherë, është përkthyer në anglisht më shumë se një duzinë herë, duke përfshirë një version shumë të lavdëruar nga anëtarja e LTAC, Edith Grossman në vitin 2003. Përkthimi i ri nga Kimi Traube në mënyrë të pashmangshme nuk do të kapë vetëm artin e Servantesit por edhe momentin kulturor dhe historik në të cilin u bë përkthimi. “Kur përkthejmë një tekst, qoftë ai i shkruar katër vjet apo katërqind më parë, ne po kërkojmë të sjellim në jetë rrahjen e zemrës së tij, pjesën e veçantë të njerëzores që hulumton, në një jetë të re në një kontekst të ri”, thotë Traube. “Detyra ime është të ndihmoj në përcjelljen e humorit dhe ngjashmërive të habitshme me botën tonë, dhe mënyra se si problemet që Servantesi po shpërfaqte vazhdojnë të gjejnë jehonë sot. Kjo është diçka që përkthimi na lejon të bëjmë, në kohë dhe hapësirë”.

Ky pohim i bën jehonë një deklaratë që Italo Calvino i bëri dikur profesorit të shkrimit krijues në Columbia, Frank MacShane-it, biograf letrar dhe përkthyes i cili në vitin 1967 themeloi programin e shkrimit krijues për studentët në Shkollën e Arteve. “Pa përkthim,

do të kufizohesha në kufijtë e vendit tim”, tha Calvino. “Përkthyesi është aleati im më i rëndësishëm. Ai më paraqet në botë”.

Që nga fillimi, përkthyesit janë përballur me çështjen e gjetjes së mënyrës më të mirë për të bërë punën e tyre. Disa besojnë se një përkthim duhet të merret kryesisht me dhënien e kuptimit të tekstit, të thelbit, lëvizjes, edhe nëse kjo nënkupton largimin nga fjalët e autorit. Shtetari dhe filozofi romak Ciceroni, përkthyes i greqishtes në latinisht, shkroi: “Nuk mendoja se duhej t’ia numëroja [fjalët] lexuesit si monedha, por, si të thuash, t’i paguaja me peshë”. Shën Jeronimi, studiuesi i krishterë i shekullit të katërt dhe shenjtori mbrojtës i përkthyesve, i cili përktheu Biblën nga greqishtja në latinisht, ka thënë se “në përkthimin nga greqishtja (përveç rastit të shkrimeve të shenja, ku edhe rendi i fjalëve është një mister) unë e jap kuptim për kuptim dhe jo fjalë për fjalë.

Në kundërshtim me këtë shkollë qëndrojnë partizanët e teorisë së “rrugës servile”, një term i marrë nga një poezi e vitit 1648 e Sër John Denham (“Atë rrugë servile që fisnikërisht e ndjekin/ gjurmimin fjalë për fjalë dhe rresht pas rreshti”). Kjo palë mendon se përkthyesit janë shërbëtorë të autorit dhe nuk duhet të largohen asnjë centimetër nga vepra, që të mos tundohen ta rishkruajnë atë sipas imazhit të tyre.

Në vjeshtën e vitit 1960, Michael Scammell, një student i rusishtes në Columbia, me origjinë angleze, nxori një mësim dramatik nga kjo mosmarrëveshje. Ai kishte filluar të përkthente, për qejf, romanin e një autori sovjetik. Ia tregoi përkthimin profesorit të tij, poetit dhe studiuesit rus Franklin Reeve (babai i aktorit Christopher Reeve). Reeve ishte i impresionuar dhe i kërkoi Scammell -it të përkthente të gjithë librin. Ndërkohë, Scammell kishte marrë me qira një dhomë në një shtëpi pranë kampusit që i përkiste një gruaje të quajtur Anna Fagan, emigrante ruse nga Parisi dhe Berlini. Një ditë, Fagan-i i kërkoi të pinin së bashku çajin e së së dielës. Scammell-i më pas kuptoi se ishin ftuar edhe tre persona të tjerë, duke përfshirë një zotëri të gjatë, me pamje të shquar, i cili tërhoqi menjëherë vëmendjen e Scammell-it. “Dua t’ju prezantoj”, tha Fagan, “me zotin Vladimir Nabokov”.

Burrat shtrënguan duart dhe autori i “Lolita-s” hapi një diskutim mjaft të njëanshëm për përkthimin. “Nabokovi ishte shumë i vetëdijshëm për këtë temë”, thotë Scammell-i. “Ai kishte përkthyer disa autorë shumë të vështirë, kështu që e dinte

se për çfarë po fliste.” Nabokovi po kërkonte një përkthyes në anglisht për romanin e tij “Dhurata”. “Unë dua rrugën servile”, deklaroi ai, “dhe a do të ishte i interesuar Scammell-i?” Ai më dha udhëzime të qarta për të ndjekur fjalitë origjinale pikë për pikë, kujton Scammell-i. “Në atë kohë u pajtova me rrugën servile, duke mos u larguar nga origjinali asnjë presje, dhe më pëlqeu kjo sfidë”. Ndërsa Scammell-i punonte, Nabokovi ishte në Los Anxhelos duke punuar në skenarin për versionin filmik të Lolitas. Kur e përfundoi përkthimin, ai ia dorëgoi dorëshkrimin autorit. Nabokovi ishte i kënaqur. “Ky ishte shkollimi im”, thotë Scammell-i, i cili vazhdoi të përkthejë “Mbrotjtja” të Nabokovit, “Krimin dhe ndëshkim” të Dostojevskit dhe “Fëmijëria, “Djalëria” dhe “Rinia” të Tolstoit. Ai, po kështu, e braktisi rrugën servile.

“Gjuhët e tjera kanë regjistra të ndryshëm stili dhe unë besoj se lexuesi anglez duhet të ndihet plotësisht rehat duke lexuar një përkthim”, thotë ai. “Por ka një shkollë tjetër mendimi – nuk e kam hasur në asnjë vend tjetër, por është shumë e fortë në Amerikë, e cila thotë se është tradhti ta bësh një përkthim të tingëllojë si anglishtja amerikane. “Është një përkthim, prandaj duhet të tingëllojë si një përkthim”, duhet të ketë një fjalë dhe fraza në gjuhën tjetër, dhe renditje të ndryshme fjalësh që të përputhen me sintaksën e origjinalit, pavarësisht se si tingëllon në anglisht. E cila për mua ishte gjithmonë herezi”. Ky kontrast mes përkthyesve “zbutës” dhe “huajëzues”, po të përdorim terminologjinë e teorianit të përkthimit Lawrence Venuti, është qendror në debatet mes përkthyesve letrarë sot. Sipas Seth Schein-it, klasikist që ka përkthyer “Filoktetin” e Sofokliut, filozofi gjerman Friedrich Schleiermacher ka përshkruar një dikotomi të ngjashme në leksionin e tij të vitit 1813 me titull “Mbi metodat e ndryshme të përkthimit”. “Schleiermacher-i, - thotë Schein-i, “favorizon përkthyesin që “e lëviz lexuesin drejt autorit” (përkthyesin “huajëzues”) kundrejt përkthyesit që “lëviz autorin drejt lexuesit” duke përdorur stilin dhe gjuhën bashkëkohore (përkthyesin “zbutës”). Për Schein-in, i cili përkthen duke pasur parasysh pedagogjinë, është më e në klasë një përkthim të huaj. “Unë mendoj se është gjithashtu një mënyrë e mirë për të përkthyer për lexuesit e përgjithshëm”, thotë ai. “Të tjerë besojnë se t’u jepet lexuesve depërtim më i lehtë në tekst është ajo që i bën ata të duan të shkojnë më tej. Por mendoj se është përkthimi zbutës i të huajës, me të gjitha veçoritë e tij, ai që përfshin së miri lexuesit”.

Pavarësisht këtyre dallimeve, shumica e përkthyesve bien dakord për një gjë: ata meritojnë më shumë respekt. “Qëndrimi ndaj përkthyesve ka qenë një skandal që nga dita e parë”, thotë Scammell. “Për sa i përket heqies së emrave të përkthyesve nga ballinat e librave, është e turpshme. Meqenëse globalizmi është një pjesë kaq normale e jetës, njerëzit e kuptojnë më mirë rëndësinë e përkthimit të librave nga vendet e tjera. Jam i tronditur që madje diskutohet si çështje”. Pikërisht kjo gjendje ka nxitur disa botues që të përqendrohen te përkthimi, si në rastin e “Transit Books”, e themeluar në vitin 2015 nga shkrimtari Ashley Nelson Levy dhe përkthyesi Adam Levy, një çift i martuar. “Duke që përkthyesi të jetë i dukshëm”, thotë Ashley. “Ne gjithmonë i vendosim emrat e tyre në ballina dhe në pjesën e pasme të librave përpiqemi të shtojmë përmbajtje shtesë mbi artin e përkthimit”. Adami thotë, “Filozofia jonë është që mund të shesësh një libër duke nxjerrë në plan të parë përkthimin. Nuk është thjesht vendosja e emrit të përkthyesit në ballinë, por përfshirja e përkthyesit në një bashkëbisedim”. I pyetur për të përcaktuar nivelin e bashkëpunimit midis autorit dhe përkthyesit, ai thotë: “Nuk është edhe aq 50-50 se sa është 100-100”.

Në manifestin e tij, Polizzotti u kërkon lexuesve të përqafojnë idenë se “përkthyesit janë artistë krijues më vete, në të njëjtin nivel dhe në një ortakëri me autorin që përkthehet”. Ai vëren gjithashtu se disa nga “përkthimet e realizuara më bukur kanë qenë të suksesshme pikërisht sepse personaliteti i përkthyesit ka shkëlqyer dhe është ndërë”. Dhe kjo është thelbësore për këta artistë letrarë: vendosja e emrit të një përkthyesi në ballinë nuk është një lëshim , por pasqyrim i saktë i natyrës bashkëpunuese të veprës. “Një përkthim është absolutisht bërje njësh”, thotë Idra Novey. “Pa të, ne nuk do të kishim mundësi komunikimi me kaq shumë letërsi të jashtëzakonshme. Pra, pse të mos kënaqemi me këtë bashkim?”

Gregory Rabassa është më i njohur për përkthimin e tij të vitit 1970 të “Njëqind vjet vetmi”, romani i shkrimtarit kolumbian Gabriel García Márquez që mishëron zhanrin e njohur si realizëm magjik. Në kujtimet e tij me titull “Nëse kjo është tradhti”, Rabassa shfaq mendimin e tij për ndërlikimet e zgjedhjes së fjalëve. Romani fillon me fjalinë “Muchos años después, frente al pelotón de fusilamiento, el coronel Aureliano Buendía había de recordar aquella tarde remota en que su padre lo llevó a conocer el hielo”. Rabassa e përktheu në mënyrë të famshme kështu: “Many years later, as he faced the firing squad, Colonel Aureliano Buendía was to remember that distant afternoon when his father took him to discover ice”. “Zgjedha “remember” dhe jo “recall”, shkruan Rabassa, “sepse ndje se ajo përcjell një kujtim më të thellë... Gjithashtu, më pëlqente fjala “distant” kur përdorej për kohën... Problemi i vërtetë për zgjedhjen ishte me “conocer”, folja spanjolle për “to know”, të cilin Rabassa e përktheu si “to discover”, megjithëse ai kishte shumë alternaitva zgjedhjeje. “Ajo që po ndodh këtu është një takim ose mësim për herë të parë”, shpjegon ai. “García Márquez ka përdorur fjalën spanjolle me të gjitha konotacionet e saj. Por “të njohësh akullin” thjesht nuk funksionon në gjuhën angleze. Kjo nënkupton, “Si je, akull?” Mund të jetë “të përjetosh akullin”. E para është budallallëk, e dyta është marrëzi. Kur njeh diçka për herë të parë, ti e ke zbuluar atë.”

Vendimet e menduara të Rabassa-s dhanë rezultat: versioni i tij në anglisht u bë një pikë referimi për përkthimin letrar dhe vetë García Márquez e vlerësoi si më të mirë se origjinali.

Shënim: Ky shkrim u botua si editorial në versionin e shtypur të revistës *Columbia*, Dimër 2021-2022, bloim i Columbia University, New York. Autori Paul Hond është redaktor në Revistën Columbia, dhe autor i dy romaneve, “Bukëpjekësi”, (Random House, 1998) dhe “Nëna dhe bij”, (Random House, 2005).

ROBERT FROST

NJË MBRËMJE ME BORË
U NDALA NDANË KORIJES

Një grimë gjeta prehje ndanë asaj korije
I zoti diku larg në strehën e tij flinte
S'kishte frymë njeriu veç unë i shtanguar
Kundroja bornajën që binte e binte

Kali nuk trokon, turfullon pa kuptuar
Liqeni kallkan ngrirë, vis krejt i shkretuar
Më sheh sikur thotë "çfarë kundron imzot
Ndanë korijes me borë tejندانë mbuluar?"

Shkund krifën, rreh thundrat kali im më kot
Pyetja që s'bën dot po e mundon fort
As han as bujtinë në mugëtirën e qetë
Puhia leht' fryn bornaja zbardhon

Seç më grish korija me prehjen që jep
Por udhën e nisur s'e lë dot në mes
Kam një amanet që dheu s'e tret
Kam një amanet që dheu s'e tret.

UDHA KU NUK SHKOVA

Dy udhë m'u shfaqën në gjethnajën e artë
Mjerisht unë isha një e s'ndahesha dot më dys
Ia ngula sytë njërës, për ta kundruar më qartë
E rroka me vështrim sa munda, sa më larg
Derisa m'u tret sysh tutje në drizërishtë

Udhës tjetër u nisa, sa përngjasonte,
Por dukej nga udhët ku shkohet rrallë
Barishtja e pashkelur mugullonte
A thua se askërkush andej s'kalonte,
Edhe pse gjurmët tregonin për udhëtarë

Një qilim gjethesh pyllin e mbulonte
Askund frymë njeriu, drita po zbardhonte
Ah fati mbase me tjetrën do të më takonte
Por kjo udhë më hapi shtigje të panjohura
Patjetër do të zbuloja se ku do të më çonte

Do të vijë dita kur do të tregoj me mall
Këtë rrëfenjë jete, kur udhëtimi të ketë fund
Dy udhë m'u shfaqën papritmas në gjethnajë
E unë mora udhën ku shkohet më rrallë
Prandaj edhe mbërrita ku ka shkelur pakkush

PËRVËLIM DHE AKULLNAJË

Po thonë fundbota vjen prej përvëlimit
Po thonë mbaron në akullnajë
Unë që e di ç'është ethe e gjakimit
Them fjala u del këtyre t'përvëlimit
Po nëse fundi vjen dy herë
Kob i urrejtjes është bash hatà
Po, akullnaja e sjell rrënimin
E bën një herë e për përherë
Fund tjetër s'ka.

MAYA ANGELOU

KUR LISAT E MËDHENJ RRËZOHEN

Kur lisat e mëdhenj rrëzohen
shkëmbinjtë në kodra tunden vendit
luanët bëhen njësh me tokën
fushave oshëtima jehon
dhe elefantët nisin e kërkojnë
një vend ku të fusin kokën

Kur lisat e mëdhenj rrëzohen
në male
gjallesat e vogla nuk ndihen
shqisat nga frika e humbjes u mpihen

Kur njerëzit e mëdhenj vdesin
ajri përreth nesh nis të soset,
bëhet i thatë, mbytës
mezi marrim frymë me hope
sytë na shohin lëndimthi
gjithçka i la kësaj bote
kujtimet papritmas ia behin
shohim pas, gjejmë fjalë
të ngrohta që s'u thanë
asnjëherë

Cikli me poezi i përkthyer
nga Granit Zela, vlerësuar
me "Çmimin Vexhi
Buharaja", 2023,
për poezinë,

shëtitje që s'u bënë
në asnjë pranverë.

Kur njerëz të mëdhenj vdesin
qenësia jonë e lidhur me ta shembet.
shpirtrat tanë kërkojnë burimin e përhershëm
tani struken, vogëlohen
mendjet tona kanë marrë forcë
dhe fuqi prej tyre
tani janë në bosh
e s'ka njeri të na thotë
se duhet ta ndalim zemërimin
ndaj asaj shpelle të errët
të panjohur dhe të ftohtë

Dhe kur njerëzit e mëdhenj vdesin
pas njëfarë kohe paqja lulëzon,
pak e nga pak, përherë
ndryshe nga secilin për ne,
boshi mbushet me shkrepitima
drithëruese jete, shqisat tona
nisin të reagojnë por asgjë,
kurrë s'do të jetë si më parë
më thonë ato.
Ata ishin, ishin. Prandaj
ka shpresë se ne mund të jemi
më të mirë. Po ka shpresë,
sepse ata ishin.

ROBERT BURNS

NJË HERË E NJË KOHË

Jo mos më thuaj se malli s'të merr
Për ato kohë të vjetra herët a vonë?
A thua vallë ke mall përnjëmend?
Për një herë e një kohë!

Kori
Ah, s'ka si një herë e një kohë
Ta kremtojmë atë koh' të shenjtë
Ta ngrejme një dolli mik i shtrenjtë
Për një herë e një kohë

Dhe do t'a kthesh kupën me fund
Dhe fill pas teje unë do ta zbraz
Një dolli mes shokësh mor tungjat' jeta
Për gazmendin e një kohe të lumë

Të dy nëpër shpate kemi rendur
Në lulanajën mahnitëse thurnim kurorë
Përshkuam paskëtaj pareshtur shtigje
Si një herë e një kohë

Sa detra kaptuam dorë për dore
Prej agu gjer në mbrëmje tok e të pandarë
Por detrat u bënë oqean që na ndanë
Qysh prej një herë e një kohe!

Ja një dorë që zgjatet drejt teje për besë
Po të jep thesar, kape atë dorë!
Ajo shoqëri e rrallë qoftë e tillë përherë
Si një herë e një kohë

GEORGE BYRON

E MAHNITSHME KALON AJO

E mahnitshme kalon ajo, porsi natë
Me qiell që kaltëron e yjnë të zjarhtë
Magji e zisë dhe shkëlqimit të pamatë
Rrëzëllin te pamja dhe sytë e saj;
Butësisht përhumbet natë dritë të artë
Më hyjnore se e lumja parajsë

Dritëhije që shfaqet e sakaq venitet
Veç ia shton bukurisë së paemër
Atë hir që praron floknajën e zezë,
Mu mbi fytyrë shndrit e zbehtë
Tek zhytet në t'ëmbelat mejtime
Sa qenie e dëlirë dhe e shtrenjtë.

Ja faqet, balli të shtangin hutueshëm
Magjepsin gjestet por dhe fjalët urtojnë
Buzëqeshje e ëndërrt, e drojtur përskuqet
Pasqyrë e një jete krejt të përkorë
E paqtë mendja e saj çiltëri përçon
E pafajshme dashuria prej zemre i buron!

W.B. YEATS

KUR VJESHTË E JETËS TËNDE

Kur vjeshtë e jetës tënde të të gjej ndërdyshas
Të kërrusur ndanë vatrës, të plakur, të përgjumur
Kjo vjershë do të përmall për hirin e humbur
E të fshehtën yshtëse të syve grishës

Po kush s'e deshi atë lulëzim vashërie
Pakkush menjëmend, shumëkush si shtiracak
Veç unë s'reshta së dashuri shpirtin endacak
Kur fytyrës sate ndehej një vel trishtësie

Kësisoj ndanë prushit do psherëtish pa zë
Si Dashuria iku e humbi në pakthim
Si mori arratinë rrëpirave në largim
E u struk ndër yje që për ty s'ndrijnë më

BOB DYLAN

KJO ER' QË FRYN

Gjer kur ti njeri udhëve do të rendësh
Një ditë më në fund vetes me i dalë zot?
Pëllumbeshë e bardhë në sa detra do endesh
Gjersa në ranishtë përngaherë të pushosh?
Po sa gjyle gjithë kob do shpërthejnë më kot
Për të reshtur mandej në pambarim?
Përgjigjen miku im ta thotë kjo er' që fryn
Ta thotë kjo er' që fryn

Sa shekuj qëndron një mal i patundur
Gjersa të zhbëhet prej detit përsëri?
A do ta flakësh ndonjëherë zgjedhën o njeri
E të mos zgjedhin për ty kur të rrosh i lirë?
Gjer kur do ta kthejmë kryet mënjanë
Për të mos e pa të vërtetën në sy?
Përgjigjen miku im ta thotë kjo er' që fryn
Ta thotë kjo er' që fryn

Gjer kur horizontin njeri do kundrosh
Për ta pikasur qiellin e paanë?
Sa veshë vallë njeri të duhen të dëgjosh
Fatin e popujve të shkrehur në vaj?
Po sa vdekje të bindin se në këtë jetë më s'janë
Të gjallët e shkretuar prej mortit pa pushim?
Përgjigjen miku im ta thotë kjo er' që po fryn
Ta thotë kjo er' që fryn

WILLIAM ERNEST HENLEY

INVICTUS

Tashti që terri po pllakos
Zezonë në botën e kanosur
Ty t'falem Zot cilido qofsh
Më mbrujte shpirtin e pamposhtur

Kur më degdise në rrokullimë
S'nxora një "oh", pa u tutur
Ballas u ndesha në zgrip greminë
Mora plot plagë, por i papërkulur

Mbi këtë vend me mllëf e mort
Vërtitet kob' i lig pa fund,
Tmerr i këtij fati që m'ra për short
Të rri në besë s'më tremb dot kurrë

Edhe n'u kyçshin dyert ngado
E rraskapitem në shtegtim
Unë fatit tim i dal për zot
Jam kapiteni i shpirtit tim

Fancioulle¹ ishte një bufon që s'e kishte shokun dhe pothuajse bënte pjesë në rrethin e miqve të Princit. Por, për njerëzit që janë të prirë t'u kushtohen gjërave qesharake, të kundërtat e tyre, ato serioze, janë fatalisht tërheqëse, dhe, ndonëse mund të duket e çuditshme që idealet e atdheut dhe të lirisë të mund ta pushtojnë në mënyrë tiranike trurin e një aktori, një ditë të bukur Fancioulle mori pjesë në një komplot të organizuar nga disa zotërinj të pakënaqur.

Ekzistojnë gjithandej njerëz për së mbari që denoncojnë tek autoritetet individët e zymtë që kërkojnë të rrëzojnë princat dhe të ndryshojnë shoqërinë, pa kërkuar mendimin e kësaj të fundit. Zotërinjtë në fjalë u arrestuan, ashtu si dhe Fancioulle, dhe u dënuan me vdekje.

Do ta besoja me gjithë qejf që Princi gati u zemërua kur gjeti aktoren e tij të preferuar midis rebelëve. Ky princ nuk ishte as më i mirë, as më i keq se të tjerët; por një ndjeshmëri e tepruar e bënte, në shumë raste, më mizor dhe më despotik se të gjithë të ngjashmit e vet. I dashuruar me pasion pas arteve të bukura dhe, për më tepër, një njohës i shkëlqyer i tyre, ai ishte vërtet i pangopur kur vinte puna te qejfi. Krejt mospërfillës ndaj njerëzimit dhe moralit, dhe duke qenë vetë një artist i vërtetë, ai nuk njihte tjetër armik të rrezikshëm përveç Mërzisë, dhe përpjekjet e çuditshme që bënte për të shmangur apo për të vënë poshtë këtë tiran të botës do ta kishin shtyrë, me siguri, ndonjë historian të rreptë ta cilësonte me fjalën "përbindësh", sikur në viset e tij të lejohej të shkruhej çfarëdo qoftë që nuk kishte për qëllim të vetëm të ngjallte kënaqësinë apo habinë, një nga format më delikate të kënaqësisë. Fatkeqësia e madhe e këtij Princi ishte se ai nuk kishte pasur kurrë një teatër aq të madh sa të nxinte gjeninë e tij. Ka Neronë të rinj që u zihet fryma brenda kufijve tepër të ngushtë, dhe që shekujt e ardhshëm nuk do t'jua njohin kurrë as emrin e as vullnetin. Perëndia e pakujdesshme i kishte dhënë këtij Princi prirje më të mëdha sesa fuqia e tij.

Papritur u hap fjala që sovrani kishte ndër mend t'i falte të gjithë të përbetuarit. Ajo që i dha shkas thashethemit ishte lajmërimi i një shfaqjeje të madhe, ku Fancioulle do të interpretonte një nga rolet e tij më të rëndësishme dhe më të mira, shfaqje në të cilën do të merrnin pjesë, madje, edhe zotërinjtë e dënuar, kështu thuhej së paku. Një shenjë e qartë, shtonin mendjet e cekëta, që linte të kuptohej se Princi i fyer ishte i prirë të tregohej zemërgjerë.

Prej një njeriu që ishte aq natyrshëm dhe aq vendosmërisht trillan, gjithçka ishte e mundur, madje edhe virtyti, edhe përdëllimi, po të mendohej se kishte shpresë që këto t'i jepnin kënaqësi të paparashikuara. Por për ata që, sikurse unë vetë, kishin mundur të depërtonin më thellë në këtë shpirt kureshtar dhe të sëmurë, kishte më tepër gjasë që Princi të donte të gjykonte vlerën e talentit aktorial të një njeriu të dënuar me vdekje. Ai donte të përfitonte nga rasti për të bërë një eksperiment fiziologjik të një interesi themelor, me qëllim që të shihte se deri në ç'pikë aftësitë e lindura të një artisti mund të veniteshin apo të tjetërsoheshin nga gjendja e jashtëzakonshme në të cilën ai ndodhej.

¹ Ky emër mund të ketë një kuptim të veçantë, meqenëse në italisht "fanciullo" do të thotë "fëmijë". Sipas Baudelaire, gjenia është "fëmijëria e rigjetur sipas dëshirës".

CHARLES BAUDELAIRE

Një vdekje heroike

Përktheu nga origjinali
Besiana Kadare

Përveç kësaj, a ekzistonte në shpirtin e tij ndonjë ndjenjë që i ngjante pak a shumë përdëllimit? Kjo është një pikë që kurrë nuk ka mundur të sqarohet mirë.

Më në fund arriti dita e madhe, dhe ai oborr i vogël mbretëror vuri në pah të gjitha salltanetet. Do të ishte e vështirë të përfytyroheshin, pa i parë vetë me sy, të gjitha madhështitë që klasa e privilegjuar e një shteti të vogël e me të ardhura të kufizuara, është në gjendje të shpalosë kur bëhet fjalë për një solemnitet të vërtetë. Ky ishte dyfish i vërtetë, e para për nga magjia e luksit, dhe e dyta për nga interesi moral dhe misterioz që ngjallte.

Zoti Fancioulle shkëlqente sidomos në rolet e heshtura ose në ato me pak fjalë, që janë shpesh më të rëndësishme në dramën që u ngajnë përrallave, tema e të cilave është vënia në skenë, në mënyrë simbolike, e misterit të jetës. Ai hyri në skenë me një lehtësi dhe gjakftohtësi të përsosur, çka ushquu te publiku fisnik shpresën për zemërgjerësi dhe falje.

Kur themi për një aktor: "Ja një aktor i mirë", përdorim një formulë që lë të kuptohet se prapa personazhit

dallohet ende aktori, me fjalë të tjera, arti, përpjekja, vullneti. Por, në qoftë se një aktor do të mund të arrinte të kishte me personazhin që ai interpreton një marrëdhënie të ngjashme me atë që shtatore të bukura të antikitetit do të kishin - sikur një mrekulli t'u jepte jetë, sy, dhe lëvizje, - me idenë e përgjithshme dhe të turbullt të Bukurisë, ky artist do të përbënte, pa dyshim, një rast të veçantë dhe krejt befases. Atë mbrëmje, Fancioulle ishte një mishërim i përsosur i idealit, dhe dukej krejt i gjallë, i besueshëm, i njëmendtë. Bufoni shkonte e vinte, qeshte, qante, shfityrohej, i rrethuar nga një aureolë e papërshtueshme, aureolë e padukshme për të tjerët, por e dukshme për mua, ku përzihej në një ngjizje të çuditshme rrezet e Artit dhe lavdia e Martirit. Me një hir të veçantë dhe të pashpjegueshëm, Fancioulle arrinte të fuste hyjnoren dhe të mbinatyrshmen edhe në bufonëritë më ekstravagante. Pena më dridhet dhe lotët e një emocioni që s'më ka dalë ende nga mendja më mbushin sytë, ndërsa përpiqem t'ju përshkruaj këtë mbrëmje të paharrueshme. Fancioulle ishte prova

e prerë, e pakundërshtueshme, që dehja që të jep Arti arrin më mirë se gjithë të tjerat t'i fshehë tmerret e humnerës; prova që gjeniu mund të luajë komedi në buzë të varrit me një gëzim të atillë që e pengon të shohë varrin, i përpirë siç është nga një parajsë që përjashton çdo ide grope apo shkatërrimi.

I gjithë publiku, sado i velur dhe mendjelehtë që ishte, e ndjeu shumë shpejt sundimin e plotfuqishëm të artistit. Kurrkush nuk mendonte më për vdekjen, zinë, apo torturat. Secili e la veten të shijonte, pa e vrarë mendjen, kënaqësinë e madhe që të jep një kryevepër arti e gjallë. Shpërthimet e gëzimit dhe të mahnitjes tundën gjithë ato herë kubetë e ndërtesës me fuqinë e një bubullime të paprerë. Vetë Princi, si i dehur, i përzejte duartrokitjet e tij me ato të oborrit.

Megjithatë, për një njeri largpamës, dehja e Princit nuk ishte e plotë. Mos ndoshta ndiente se fuqia e tij despotike kishte pësuar një disfatë? Se arti i tij për të tmerruar zemrat dhe për të topitur mendjet, ishte poshtëruar? Se shpresat nuk po i realizoheshin dhe parashikimet nuk po i dilnin? Të tilla hamendje jo krejt të përligjura, por jo dhe fare të papërligjura, me përshkuan mendjen, teksa sodisja fytyrën e Princit, mbi të cilën një zbehtësi e panjohur i shtoej pareshtur zbehtësisë së tij të zakonshme, si dëbora që i shtohet dëborës së vjetër. Buzët i shtrëngoheshin gjithnjë e më tepër, ndërsa sytë ia ndriçonte një zjarr i brendshëm, i ngjashëm me atë të xhelozisë dhe të mërisë, ia ndriçonte sytë edhe kur ishte duke duartrokitur në mënyrë të dukshme talentin e mikut të tij të vjetër, karagozit të çuditshëm, që bënte aq bukur karagozllëqe me vdekjen. Në një çast pashë Madhërinë të përkulej drejt një pazhi të vogël që ndodhej prapa tij dhe t'i pëshpëriste diçka në vesh. Një buzëqeshje ndriçoi fytyrën prej djallushi të fëmijës së bukur; pastaj ai doli me shpejtësi nga lozha princore, si të kishte një mision të ngutshëm për të kryer.

Disa minuta më pas, një fishkëllimë e mprehtë dhe e gjatë e ndërpreu Fancioulle në një nga momentet e tij më të bukura, duke çjerrë veshë dhe zemra bashkë. Andej nga kishte shpërthyer fishkëllima e papritur, një fëmijë shpejtonte drejt një korridori të brendshëm, duke mbytur të qeshurën.

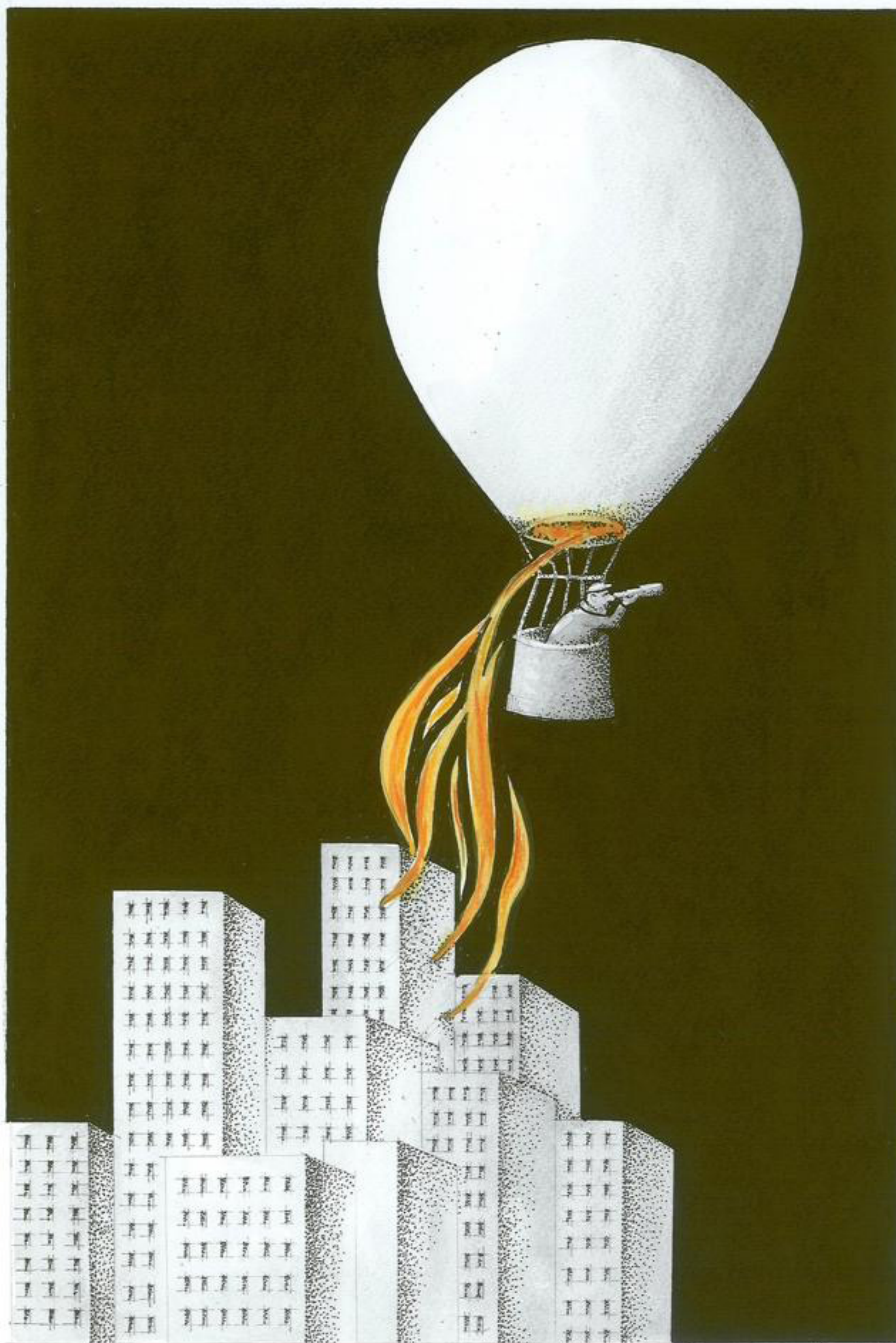
Fancioulle, i tronditur, i zgjuar në mes të ëndrrës së tij, mbylli në fillim sytë, i rihapi aty për aty, të zmadhuar pa masë, pastaj shquu gojën si të donte të merrte frymë me gulç, u lëkund paksa përpara, paksa prapa, dhe më në fund ra i vdekur mbi skenë.

Fishkëllima, e shpejtë si një thikë, a ia kishte kursyer vërtet mundimin xhelatit? A ia kishte marrë mendja Princit ç'aftësi vrasëse mbartte dredhia e tij? Kemi të drejtë të dyshojmë mbi këtë gjë. A i erdhi atij keq për Fancioulle-in e tij të dashur dhe të paimitueshëm? Është bukur dhe e ligjshme që ta besojmë.

Ishte hera e fundit që zotërinjtë fajtorë kishin shijuar spektaklin e komedisë. Po atë natë ata u fshinë nga kjo botë.

Që atëherë, shumë aktorë të pantomimës, të vlerësuar siç e meritonin në vende të ndryshme, kanë ardhur të luajnë në oborrin ***; por asnjëri prej tyre nuk ka mundur t'i afrohet talentit të mrekullueshëm të Fancioulle, as të ngrihet në rangun e tij.

Karikaturë nga Arben Mexsi

Arben Mexsi